

HA 3

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRA
KÖZLÖNYE



SZERKESZTI

ERDÉLYI PÁL



XXIII. KÖTET

ÚJ FOLYAM. I.

1900.



KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA SAJÁTÓJA
ERDÉLYI NEMZETI KÖNYVTÁR
Közlekedési Könyvtár
1932. 391

Handwritten text on the right edge of the page, including the date "14. August 1854" and other illegible markings.



TARTALOM.

ÖNÁLLÓ CZIKKEK, TANULMÁNYOK.

	Lap
Buday Árpád: Az <i>Arménia</i> meg az <i>Epigraphia</i> -----	53
— — Két római feliratos kő Énlakáról -----	132
— — A collegium fratrum Arvalium történetéhez -----	241
Concha Győző levele a szerkesztőhöz -----	89
Deák Albert: Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? -----	8
Erdélyi Pál: <i>Erdélyi Múzeum</i> -----	1
Gálos Rezső: Szentjóbi Szabó László költészetéről -----	112
Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése -----	268
Görög Ferencz: Az unió történetéhez -----	222
Incze Béni: Irodalmi élet a római császárság első századában -----	94
Kanyaró Ferencz: Régi székely balladák -----	49
Kelemer Lajos: Barcsay Mihály és három költeménye -----	218
Kovács István: Vespasianus római császár kiadatlan ellenjegye -----	140
Köblös Zoltán: Adalékok a <i>Régi Magyar Könyvtárhoz</i> -----	39, 134
— — Temesvári Pelbárt Rosariuma -----	264
Krenner Miklós: II. Rákóczi Ferencz -----	321
Moldován Gergely: Román pásztorvilág -----	330
Orosz Endre: Bácsai-toroki újabb leletek -----	340
Papp Károly: Br. Wesselényi Miklós levelei anyjához, Cserey Helénához -----	197, 278
Roska Márton: Keddi boszorkány -----	336
Szádeczky Béla: Nagyari József tábori prédikációi -----	33
Veress Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolá- sáig, 1603-ig -----	169, 249, 319
Wertner Mór: A szántói Laczk-család ismeretéhez -----	194
— — Dengelegyi Pongrácz János vajda származása -----	146

IRODALOM.

Békefi Remig: Válasz Imre Sándor bírálatára -----	387
Buday Árpád: Michaelis Adolf. Die archeologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts -----	167
Cholnoky Jenő és Roska Márton: Bátky Zsigmond. Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére -----	398
G—s: Vogt Friedrich und Koch Max. Geschichte der deutschen Literatur von den ältesten zeiten bis zur gegenwart. II. Aufl. -----	227
Gy. F.: Anthropophyteia. Szerk. és kiadja Krauss Frigyes -----	59
ibi: Antibarbarus der Lateinischen Sprache. Krebs-Schmalz. VII. Aufl. -----	225
Imre Sándor: Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig -----	299
— — : Válasz Békefi Remignek -----	396

<i>Kereszty István</i> : Seprődi János. Emlékirat a magyar zene ügyében	315
<i>Seprődi János</i> : Észrevételek Kereszty István bírálatára	401
— — Magyar népköltési gyűjtemény. VI—VII. kötet.	150

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

<i>E. P.</i> : Idősb Herepey Károly (1817—1906.)	404
<i>K. és E.</i> : Kolozsvár—Temesvár	166, 234
<i>Kelemen Lajos</i> : Rosnyai András	235
<i>Klmn</i> : Örménytörténetírás	62
— Petőfi stenogramja	61
<i>p—a</i> : Királyi Család-Album	318
<i>—rd</i> : Kovács Sámuel-féle ballada-pályázat	319
Bányai József stylonariuma	235
Koncz József (1829—1906.)	60
Levelek a szerkesztőhöz. (Finály G., Hampel J., Király P.)	230
Helyreigazítások	342, 405

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának szervezete és ügyrendje	236
Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek 1906 januárius 28-án tartott XLVIII-ik közgyűlésén bemutatott jelentések. 1. Az érem- és régiségtár 1905. évi állapotáról. 2. A könyvtárnak 1905-iki állapotáról	63
Pályázat a Kovács Sámuel-díjra	88
*	
A XXIII. kötet MUTATÓJA	406

KÉPEK JEGYZÉKE.

<i>Vespasianus római császár érem-ellenjegye</i> . Eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában	142
<i>A kolozsvári jezsuiták 1581-iki krakói nyomtatványának címlapja</i> . A székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtárában őrzött egyetlen ismert példáról	178
<i>A kolozsvári jezsuita szeminárium</i> . Ciappi: Compendio delle heroiche et gloriose attioni et santa vita di Papa Gregorio XIII. (Róma. 1596.) cz. művében közölt egykorú fametszetű rajz után	189
<i>Temesvári Pelbárt Rosariumának címlapja</i> , a Zilettus Ferencz által Velenczében 1586-ban nyomtatott kiadásból. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára példájáról	264
<i>Gryphius János nyomdászjelméne</i> , Temesvári Pelbárt Rosariuma (Velencze. 1586.) címlapjáról. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára példájáról	265
<i>Zenarius Dömjén nyomdászjelméne</i> , Temesvári Pelbárt Rosariuma (Velencze. 1586.) címlapjáról. A bécsi Udvari Könyvtár példájáról	266



Erdélyi Múzeum.

Innét-onnét száz esztendeje lesz annak, hogy az *Erdélyi Múzeum*, mint a Döbrentey Gábortól alapítandó folyóirat címe, irodalmunkban megjelent. A vállalat azonban csak 1814-ben indult meg és négy évi fennállása után, 1818-ban, a 10-ik füzetrel, megszűnt. Életének rövidsége mellett az akkori irodalomban mégis tekintélyre emelkedett, noha, mint kortársai megjegyezték, eredetiséggel nem igen dicsekedett. Aranka a címét is kifogásolta, Museumnak szerette volna írni, mások meg az ellen szóltak, hogy a cím nem felel meg a tartalmának, mert nem erdélyi írók írták. A klasszikus tanultságú Arankának a Museum írásában igaza volt, de a féltékeny Somborinak már nem volt igaza, mert a folyóirat címének is, korának is minden tekintetben megfelelt.

Az első *Erdélyi Múzeum* egyben az első nagyobb igényű, egyetemes jellegű tudományos és kritikai folyóiratunk volt és neve jó hangzású maradt még azután is jó hosszú időre, mikor már a helyébe lépő *Tudományos Gyűjtemény* íróit és közönségét egyaránt elhódította. Az Erdélyben szerkesztett és nyomott szemle utolsó füzetei s a Pesten kiadott folyóirat első számai keresztezték egymást. Az irodalmi élet súlya az ország keleti széléről a középponttá válni kívánó fővárosra esett, az *Erdélyi Múzeum* e változásnak külső jeleként adta át helyét a *Tudományos Gyűjtemény*nek. Pest voltaképpen ezzel vált az irodalom középpontjává és a vidéken megindult és elpendült vállalatok és az egyes írók köré csoportosult kisebb társaságok természetesen olvadtak bele a főváros irodalmába. A Múzsák, Múzeumok, meg a többi folyóirat mind az úttörők érdemét hirdették, de magukban hordták rövid életük csíráit. A soproni, komáromi, győri, szegedi, kassai és a többi írói társaságok is osztoztak a köröttük alakult vállalatok sorsában. Csak Széphalom tartotta még magát, de a fejlődés hatalma rajta is erőt vett és az új irodalmi köztársaságban Kazinczy tekintélye őrzésére és elvei képviselésére is szükség lett. A triász féltékenyen hirdette a klasszicizmus és a Mester tanításait s még nagyobb buzgalommal iparkodott irányát védelmezni, kultuszát emelni. De az idő és az izlés változása előre vetette sugarait; Trattner folyóiratára Kisfaludy K. zsebkönyve következett, Kultsár újsága és a Nemzeti Múzeum előkészítették, Bajza kritikai lapja és az Akadémia megalapítása befejezték az átalakulást s az új irodalmi irány útjára Vörösmarty költői dicsősége szórt fényt.

A klasszicizmus divatja alatt a múzeum azt a szentelt helyet jelentette, a hol a múzsáknak áldoztak. Az író szobáját, melyben dolgozott, a könyvet, melyben megjelent, a folyóiratot, mely az irodalmat szolgálta és a nagy csarnokos épületeket, a melyekben a tudománynak vagy művészetnek alkotásai és emlékei voltak egybegyűjtve, mind és általánosan múzeumnak nevezték. Bizonyos az, hogy soha sem volt irodalmunknak és műveltségünknek érzékenyebb közönsége és soha sem volt jobban elragadtatva, mint ekkor és az irodalom misztériuma soha nagyobb hódítást nem tett. Volt idő, mikor a szellem csodálatra indított; volt, mikor rajongókat teremtett; de átszellemült és elragadott közönséget csak a klasszicizmus kora ismert. Hiszen lehetett abban valami elbűvölő, hogy a metrum és a scansio poétává avatták a szentelt berkeken kívül rekedteket, hogy a finomult magyar komázhatott az egész *Olymposzal*. Az *Erdélyi Múzeum* ennek az időnek volt édes gyermeke és Döbrentey művelt és európai látókörű ember volt, a ki Schiller és Göethe társaságán kívül még az előkelő erdélyi arisztokrácia körében is könnyedén mozgott. Volt benne valami az augusztusi korszaknak udvariságából és a hangadó bécsi világ sima modorából. Tudott elméset és szépen mondani, miben talán több volt a bók, mint az igazság; tudott bánni az ártatlan szövevénynyel, a miben viszont több volt a könnyű fondorlat, mint a sértő szándék. Volt benne, mi a renaissance emberére emlékeztetett, sőt a humanista örökségéből is biztosított egy-egy keveset; szeretetreméltóságán a délvidéki francia elméssége és derűs világnézete mélyebb nyomot nem hagyott. Pedig, tudott tollával és nyelvével éleskedni is, de mindig a jó modor és az izlés keretében maradt. Ezt a kedves és behizelgő író a magyarságnak igazán nemes lobogása töltötte meg és műveltségén kívül főleg magyarságával tudott magának kiemelkedő helyet biztosítani az iradalomban s az erdélyi társaságban.

Ezek a vonások érvényesültek abban a törekvésben, melynek koronája az *Erdélyi Múzeum* lett. A kortársak szemében nagy vívmány, örömfakasztó esemény, de az idő távlatában csak egy szövétnek, mely a XIX. század elején, a magyarság keleti bécsén kigyúlt és világitani kezdett. Ilyen szövétneket korábban és egyidejűleg másutt és mások is gyújtottak. A gárdisták Bécsben, növendék papok Pozsonyban, református prédikátorok Komáromban, Debreczenben, Enyeden, Patakon és más helyeken, Horváth Ádám Somogyban, Kisfaludy Sándor Zalában, Berzsényi Vasban, Dugonics Szegeden, Virág Budán, Kármán Pesten, Baróti Szabó, Ráday Gedeon, Aranka, Kis János, Dayka, Ányos s még hányan gyújtogatták azokat a szövétnekeket, a melyek a magyarságnak és irodalomnak a XVIII. sz. derekán félénken pislákoló mécsei helyére léptek. A sokszor elítélt *nemzetietlen kor* jelentette nemzeti és irodalmi életünkben a folytonosságot és a csendes

ellenállást. A nemesi kúriákban, a parohiakon és iskolákban megvonult magyarság, a népnek folyton termő nóta- és mesefája, a régebbi szép-irodalom termékeit ponyvára vivő üzleti élelmesség és a templomban fölszálló imádság és éneklés tartották meg nyelvünket élő nyelvnek, irodalmunkat élő irodalomnak, magyarságunkat élő és érvényesülni kívánó nemzetnek. Az a jelző, mely erre a korra ráragadt, le fog róla kopni, mert már kezdünk tisztábban látni. Történetünk folyamán soha sem voltunk annyira a megsemmisülés szélén, mint a szathmári béke után, egy erőszakosan bekebelező fejedelem, egy diadalmas királyné, egy autokrata, filantrop, kalapos király uralkodása alatt. Ez a nyolczvan év levetkeztethette volna rólunk keleti szabadságunk köntösét, ha a föld népe és ura, az isten szolgája és az iskolamester szívében nem él a nemzeti eszmény, ajakán nem zeng a nemzeti nyelv. A faji ösztön és a nemzeti nyelv voltak erősségeink, ennek a két hatalomnak föltámadása vivta ki a reform-diétán megváltatásunk alaptörvényét.

Innentől kezdve haladásunk gyorsabban ment, miben igen nagy része volt irodalmunk igéinek és nyelvünk csodás bontakozásának. Mikor Döbrentey a maga folyóiratát megindította, már fényűzésről is lehetett szó. A XIX. század elején már nem a nyers szükség, hanem művészi csínt kereső és kielégítést kívánó finomabb izlés vezeti irodalmunk pallérozását és nyelvünk művelését. Ennek az iránynak volt szolgája az *Erdélyi Múzeum* és ennek az iránynak diadalmas előnyomulását jelenti az irodalomnak Pesten való térfoglalása és megerősödése. A vidék, mely évtizedeken termelte és érlelte a nemzeti haladás eszméit, lemondott arról, hogy egyen-egyen, kis körre szorúlva, erejét megosztva, szolgálja a tőle elindult fejlődést. Az erőket egyesítő fővárosra bizta a saját szűz földjén kibújt gyenge plánta ápolását és virágzásra képesítő nevelését. Így vonult be a vidéki irodalom Pestre a XIX. század első negyedében és így vált az irodalmi reform lassankint a politikai reform útcinálójává, majd segítő, utóbb irányító társává és tápláló forrásává. Így folyt bele a vidék nemzeti tartalma a nagy városnak mindig idegenebb érzésébe, a polgárságot alkotó németség nyelvébe, szokásai közé és nemzedékről nemzedékre erősödve, nemcsak átalakította a benszülött nem faji magyarságot, hanem fölszívta a betelepülő idegen elemeket is. Budapest még nem minden ízében magyar, külsején még ott a kozmopolita vonás, nyelvén megérzik a zsargon, melynek elemeit az idegen és a rossz vagy romlott magyarság tesz, érzésében még nem eléggé egyetemes, de a mai székesfőváros a régi Budával és Pesttel szemben fölismerhetetlenül megváltozott — magyarság dolgában is. Ennek a nagy átalakulásnak kezdete arra az időre esik, mikor kint ellobbantak a régi oltárok és a jövőt hirdető szövétnékek lángjai és Pesten kigyúltak a nemzeti érzés és nyelv tűzhelyei.

Pest már régen az irodalom vezetője és középpontja volt, mikor a nemzeti politika még a vidék nagy és erős magyar szigeteire támaszkodva tudott csak boldogulni. Idő kellett hozzá, sőt idő kell hozzá, míg a főváros annyira nemzeti és egységes magyar érzésűvé válik, hogy megbízható kifejezője lehet a nemzeti irodalomnak és a magyar szellemnek. Nem fog megtéveszteni az az örvendetes jelenség, hogy ezen a téren is vezető szerepe van, mert tudjuk, hogy annak életet szívó gyökerei a jó vidék rétegeibe bocsátkoztak alá. Ez a tapasztalás mindig előkerült, mikor a nemzet nagy válságok előtt állt, vagy pedig nagy megrázkódtatásokon ment keresztül.

Egy ilyen alkalom vetette fölszínre irodalmunkban másodszor az *Erdélyi Múzeum* nevét. Szabó Richard és Balázs Sándor *Almanachja* viselte azt, 1857-ben. Az elnyomatásnak keserű éve alatt a nemzeti érzés és titkon ápoló nemzeti politika megint csak oda húzódtott vissza, a honnan erőt meríthetett, a vidékre. Pesten csak az irodalom maradt, helytartónak, ha úgy tetszik, palládiumnak, ha szabatosabban szeretünk beszélni.

Az ötvenes években annak tekintették az irodalmat, de egy árva szóval sem árulták el, hogy e hellén szimbolumnak minden jelentésbeli árnyalatát megértették. Az elhallgattatott Akadémia helyett Kőrösön, Arany és társai, Patakon és Kolozsvárt, hogy többet ne is említsünk, vidéki tudós társaságok alakultak, szervezet nélkül ugyan, de annál erősebb gondolatban forrva össze. Amott Erdélyi J. a *Sárospataki Füzetekkel*, emitt Mikó gróf a múzeum szervezésével és megalapításával irodalmi és politikai, tudományos és közművelődési célokat egyaránt szolgáltak. Ezek a mozgalmak nem álltak magukban és az országnak különböző és egymástól nagyon is távol eső pontjain, megint kigyúltak a szövétnekek, melyek a jövő útjára előre vetették fényöket. A múzeumi mozgalmakkal együtt járt, jó formán azok következménye volt az említett almanach is. Az elnyomatás idejével együtt előjöttek a védekezés régi fegyverei is, a társadalom tömörülése, az irodalom és tudomány kultusza. Előkerült az allegóriában megszólaló líra, a török-világ rajzában haza beszélő regény, a szinpadon a történeti dráma és a festészetben a történelmi irány, a tudományban a múlt kultusza, a szépirdalomban a fürge zsebkönyv, az ártatlan almanach, a nélkülözhetetlen kalendárium, a nehézkes album és végül a cenzúrás hírlap. Megint keresik, hol lakik a legenyhébb, vagy legkorklátottabb cenzor, csak úgy, mint a szabad sajtó előtt.

Szabó és Balázs könyvük a fürge és alkalmazkodó zsebkönyv formájában, homlokán az új palládium nevével, bévül a divatos írók munkáival, egyformán hirdette a múzeumot és az irodalommal tért foglaló nemzeti szellem hódítását. Egyszeri megjelenése után letűnt, mint a

múzeumi bálók, ha ugyan azokat a policzia miatt megtarthatták, vagy a különféle emléktárgyak, melyeket akkor szelvében lehetett látni. De maga az intézmény, melynek nevét előlegesen fölvette, rá két év múlva meglett és fejlődésének egy későbbi szakában már a saját kiadványai egyike jelent meg e címmel, a mostani folyóiratnak első kötete.

A harmadízben fölbukkanó *Erdélyi Múzeumot* szintén az idő szükségé és követelménye hozta létre. Az intézők érezték az élet igényeit, emlékükből derengett még néhai Mikó gróf programja. Mikó gróf a Múzeum megalapításakor annak egyik feladatát a tudomány művelésében határozta ugyan meg, de világosan kifejtette, hogy e tudományos munkálkodás a gyűjtemények alapján történjék. Ezt a fölfogást kodifikálja az egykorú rendelkezés, mely szerint a kiadványok szerkesztését valamelyik örre kell bízni. Az idő pedig követelte, hogy kultúránk és irodalmunk segítségével végezzük azt, a mit politikánk szünetelése alatt másként el nem végezhetünk.

A Múzeum ezt a földatot betöltötte. Történetének ez évei alatt *Évkönyvek* szerény címén valóban tiszteletreméltó munkásságot tanúsított. De a mint nyílt a politikai láthatár, szabadabb lett a közélet mozgása és elevenebben derengett a hajnal, a Múzeum körében mind jobban és jobban lohadt a lelkesedés. Mikor pedig a visszavívott alkotmány magát Mikót és vele annyi társát kicsalta az erdélyi bérczes hazából, a Múzeum fölött már a közöny kezdett szálldogálni. Ez a lomha és szürke madár, mely mindig a tél közeledtét jelenti s a társadalmi élet forgásában a varjak, csókák vonulását mutatja. A társadalom szalmlángja ellobbant, de a gyűjtemények embereit ez a változás becsületes és önzetlen munkájában nem zavarta meg. A Múzeum irodalmilag éppen akkor kezdett bontakozni, mikor a közélet embereit már más földatok vonzották: a magyar kérdés és a kiegyezés. Ők jelentették a múzeumi életben az állandóságot és ők hirdették a gyűjteményeknek tudományos értékét. Ez alatt az idő alatt a Múzeum a közművelődési és a tudományos cél szolgálatában egymaga dolgozott, mert csak magában állt. Később, mikor az erdélyi egyetem Kolozsvárra került, Mikó a tudományos élet vezetését az új egyetemre kívánta bízni. Tőle várta azt is, hogy a múzeum fönmaradását biztosítsa. Saját vallomása szerint a múzeum-egylet élete hanyatlóban volt, melyet az egyetemmel kötött szövetség ereje volt hivatva új és virágzó létre kelteni. Az állammal kötött szerződés, mely ezt a kapcsolatot megteremtette, csakugyan biztosította a múzeum fönmaradását, sőt többet: a gyűjteményeknek megfelelő kezelését és elhelyezését. Ebben a szövetségben a régebbi keletű intézmény, a múzeum, volt eleintén a tekintélyesebb fél és így természetes, hogy a fiatalabb kulturális intézmény, az egyetem, a múzeummal szorosabban egybeforrott. Az összeköttetés mézes évei alatt azután valami csodálatos

szerepcsere alakult ki: az egyetem embereinek és tudományos törekvéseinek mind nagyobb terök jutott a múzeum-egyesületben, a múzeum-egyesület pedig mind jobban törekedett arra, hogy a gyűjtemények gondját az egyetemre átruházza.

Ennek a szerepcserének végül az a sajátságos következése lett, hogy a múzeum tudományos társasággá, az egyetem pedig a múzeum gondozó testületévé alakult át. A múlt század nyolczvanas éveit kezdően ez az átalakulás már meg is történt és a világ azt vette észre, hogy az egyetemnek vannak gyűjteményei, s az egyetem mellett s a múzeum-egyesület körében megalakult az erdélyi akadémia.

Ezt a jelentős változást pedig nem is lehet csodálni. Mert abban, hogy a második egyetem és az erdélyi múzeum körében kialakult a tudományos élet és a bennök élő tudományos szellem érvényesülni akart, nem lehet megakadni és azon nincs mit csodálkozni. Ez az érvényesülni akaró szellem pedig igen jól érezte, hogy mindaddig csak akadémikus értékű, míg szóhoz nem jut. Folyóíráthoz akart jutni és ezt a folyóiratot a múzeum keretében csinálta meg. Ennek a folyóiratnak lett címe a harmadszor fölbukkanó *Erdélyi Múzeum*.

Kétségtelen, hogy a fejlődésnek ebben az irányában eltérés van a Mikó-féle iránytól. De észre kell vennünk azt is, hogy a két intézmény szerepet cserélt. Mert az egyetemnek a maga erejéből kellett volna tudományos közlönyét megcsinálni, a múzeumnak pedig gyűjteményeit kellett volna fokozottabb mértékben fejlesztenie, vagy, ha már tudományt akart, a múzeális tudományok művelésére kellett volna magát vetnie. Így azután a Kolozsvárt működő két tudományos intézmény, mind a kettő a saját irányában és célja szerint, vállvetve dolgozhatott volna, a magyar szellem dicsőségére.

Mert hiszen a vezető gondolat, melyből az új folyóirat és az új szakosztály támadt, a nemzeti tudományosság előmozdítását hirdette. Hiszen a magyar glóbus nem elégedhetett meg azzal, hogy az ország fővárosában legyen csak tudományos és irodalmi élet. Így az idő is követelte az erdélyi részek revüjét és az új folyóirat, a harmadik *Erdélyi Múzeum*, megint csak azt jelentette, a mit elődei: az erdélyi törekvéseknek a magyarországgal való kapcsolódását, közösségét. Szinte negyed századja annak, hogy ezt hirdeti. De azóta, hogy megindult, a hazai tudományos és közművelődési életben új gondolatok vetődtek föl és új igények támadtak.

A tudományban is érvényesült a munka megosztásának elve, az egygyéforrott magyarságban pedig már nem kapcsolatok, nem közösség köti össze az erdélyrészi és a magyarországi tudósokat és írókat, hanem teljes és fölbonthatatlan egység. Nem arról van már szó, hogy párhuzamosan haladjunk a fővárossal, hanem arról, hogy a magyar tudományos-

ságnak az egész magyar glóbusra ki kell szélesülnie. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az országban mennél több tudományos és irodalmi fórum dolgozik és mennél komolyabban.

Az utóbbi évtized alatt a múzeumok és könyvtárak kiváló figyelemben kezdenek részesülni. Nyilván azért, mert külföldi példák és tapasztalások megtanítottak bennünket arra is, hogy igazán belterjes és igazán komoly tudományos munka csak a megfelelő gyűjtemények alapján állhat elő; mert eszméltettek arra is, hogy nyelvünk, közművelődésünk és műveltségünk virágzása és ereje nem pusztán fényűzés, hanem államalkotó erő is; hogy a múzeumok és gyűjtemények közönséges szükség, mint a mindennapi kenyér, nem szellemi csemege, mint a XVIII. század végén. Nyilván azért, mert a hagyománynak és a belőle táplálkozó történeti szellemnek olyan oltárai a múzeumok, melyekhez semmi más nem lehet hasonlítani. A történet tudománya és tanítása ezek nélkül szinte csak elmélet, de nem kézzelfogható valóság. A múzeumok ma már közgazdaságilag is fontos intézmények, részint, mert a történelmi emlékeknek és műalkotásoknak megőrzői, részint azért, mert azok képviselik a művészi, műipari és tudománybeli folytonosságot, meg a multnak a jelen útján a jövővel való összeköttetését.

Az *Erdélyi Múzeum* új folyama arra vállalkozik, hogy az Egyesület könyvtárának, érem- és régiségtárának ezentúl több teret szentelve, az alakulásakor kitűzött föladatnak, a honismeretnek, művelésére gondolva, részesévé legyen a magyar tudományosság egységes munkájának s ezzel a nemzeti műveltség és közművelődés terjesztésének. Magyar népünk nyelve, történeti alakulása, szelleme fejlődése és munkája, tehát művelődési és irodalmi bontakozása és a honismeretre vonatkozó tudományok egyaránt érdeklik és foglalkoztatják.

Kissé tág köre van, de az a kívánságunk, hogy minél hamarabb megszűküljön. Ha a közönség érdeklődése felénk fordul és képesít arra, hogy egyik-másik tudományos cél művelésére önálló folyóirat válhassék ki, fokozatosan csak eljutunk oda, hogy e tág mezőt felosztva, egy-egy folyóirat a rábizott kisebb terület munkálására fordíthatja egész erejét.

Ebben a gondolatban indítjuk útra az Erdélyi Múzeum új folyamát és azzal az óhajással, hogy egy újabb, kiválni készülő folyóiratról minél hamarabb adhassunk hírt.

Erdélyi Pál.

Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?

— Felolvasatott a szakosztálynak ez évi februárius 28-iki ülésén. —

Megjegyzések Concha Győzőnek a Budapesti Szemle 1905. decemberi számában megjelent cikkére.

I.

Gr. Andrássy Gyula a Budapesti Hirlap 1905. június 29-iki és augusztus 12-iki számában azt a tételt fejtegette, hogy: „az 1848. III. tcz. egy ismert politikai és jogi fogalmat iktatott törvénykönyvünkbe; illetőleg: behozta az Angliában kifejlődött parlamentáris kormányzatot“. Ennélfogva az a kormány, mely *kifejezetten* nem parlamenti: nem törvényes, vagy, a mi ezzel egyremegy, nem alkotmányos.

Ez a tétel nem új.

Nemcsak az egész magyar u. n. közvélemény vallotta eddig, hanem maga a magyar közjog és alkotmányjog minden szaktekintélye is. Nemcsak minden számottevő magyar politikus, hanem az 1848. III. tcz. uralma óta Tisza Istvánig létezett minden magyar kormány.

Sőt ez utóbbi „a parlamenti többség uralmának“ elvét vallotta a magyar alkotmány *lényegének*, annyira, hogy annak megmentése érdekében, érvényre emelése céljából, a házsabályok *egyszeri formai* sértését is megengedhetőnek tartotta.

A király, az 1848. III. tcz. érvényének a 67-iki törvényhozás által történt elismerése óta még abban is alkalmazkodott ehhez az elvhez, hogy premiért tényleg csak a parlament többségi pártjából vett,¹ sőt a mostani kormány kinevezésének egyik célját is abban jelölte meg, hogy ennek a parlamenti elvnek megtartása lehetővé tétessék.

Gr. Andrássy tehát fennebb érintett fejtegetésével nem új elv felállítását, hanem csak *régi és alkotmányos sarkigazságok hangsúlyozását* célozhatta.

Közvetlen hatása e fejtegetéseknek az volt, hogy a kormány részéről nyilatkozatok jelentek meg, a melyek vitatták, miképp létezése nem áll a parlamentarizmus követelményeivel ellentétben; sőt talán az is, hogy a kormány programot adott és kijelentette, hogy a parlamenti többség megszerzésére törekszik.

Másik kétségtelen hatása a nemes gróf fejtegetéseinek az volt, hogy bennük a törvényhatóságok ellenállása kétségtelen támaszt nyert.

Harmadik pedig, hogy egy — különösen a *Budapesti Szemlé*ben helyet talált — polémiát váltott ki, melyben úgy szerzője kétség-

¹ Héderváry is szükségesnek tartotta hangsúlyozni az országgyűlés többségi pártjához tartozását.

bevonhatlan tudományos tekintélye, mint fejtegetéseinek széleskörű tudományos apparátussal való felszereltsége következtében dr. Concha Győzőnek *Jogi intézmény-e a parlamenti kormány* cz. a. közzétett tanulmánya viszi a vezérszerepet.

Ezt a tanulmányt nagy óvatosság jellemzi; a mit nem a tudós rovására írunk, mert ennek erénye az óvatosság, de igen a tanulmány rovására, mert annak azt az árnyoldalát okozza, a mi inkább a kérdés homálybaborítását, semmint felderítését eredményezi.

A tuczat, vagy újság vezércikkíró terméke egy napig él s holnap elvész a napi szenzációk árjában. De Conchát tekintélynek tartják a politikai tudományban s nézetünk szerint is méltán számítják a komoly tudósok közé.

Az óvatosság jó addig, míg a tudós lelkében az eszmék tusája forr, de nem lehet nagyobb hiba, mint a kiforratlanság, a homály ott, a hol elvi kijelentéseket várunk, a hol egy forrongó ország, koczkára tett egzisztenciák, tájékozatlan bíróságok lesik a tekintélyek ajkairól a szót.

A *Jogállamnak* egyik (januáriusi) számában helyesen történik utalás arra, hogy „manapság az ország legszerényebb aljárásbírójának is alkalma lehet, hogy az elébe vitt büntetőügy eldöntésekor, ítélete indokolásában a parlamenti kormány fogalmával operáljon“.

És hány *egzisztencia* szeme van ez ítéletekre függesztve!

Ilyen válságos pillanatokban a tudós szaktekintély nyilvánosságra hozott minden szavához világosság és határozottság kapcsolódik, mert a mennyiben csak kételyt teremt is: veszedelmes hatású lehet.

Ámde a dologgal foglalkozó literátus emberek előtt nem titok, hogy Concha tanár úr tanulmánya nagyon vegyes érzelmeket keltett, hogy ne mondjuk: *ellentéteket*.

Igy pl. vannak, a kik azt nem annyira a tudós régebbi tanításai apologiájának, mint inkább az u. n. „inparlamentáris kormány“ mellett védbeszédnek tekintik; kik Andrassy gr. fentebb érintett állításaival szembe helyezkedése miatt, azt olvassák ki belőle, hogy a 48-iki törvényhozás *nem kívánt parlamenti kormányzatot adni Magyarországnak*.

Kautz Gyula reá hivatkozik, midőn a *Budapesti Szemle* rögtön következő (1906 januáriusi) számában közzétett — különben avúlt és valóban konfúzus — fejtegetése végén a skrupulozitással már végképp leszámoló eme kijelentésben konkludál:

„Azt állítani, hogy hazánknak 1848-ban és 1867 óta *parlamentáris kormánya volt: igen nagy tévedés és tévedésbe ejtő egyoldalúság*.“¹

Ellenben fölös számmal vannak, hála Istennek, a kik Concha fejtegetéseiből nemcsak a Kautz-féle tudományos kirohanásokkal, de magának a tudós tanár úrnak végkonkluzióival is, teljesen ellenkező felfogás dokumentálására merítenek érveket.

Az alábbiakból kitűnőleg, némiképp e sorok szerény írója is ezek körébe tartozik.

Célom nem az, hogy Concha tanár úr tanulmányával a maga egészében foglalkozzam, csak az, hogy vizsgáljam a parlamenti kor-

¹ Hogy ezek a fejtegetések mennyire viszik *előre* a magyar alkotmány dolgát: kitérünk a B. Sz. februáriusi számából, hol Kautz körülbelől Anglia 17-ik századbéli alkotmányát ajánlja követendő példának számunkra.

mány jogintézményi jellegét, hogy kimutassam, hogy ebben a kérdés magva *nem* rejlik és nem lehet megoldást. Mert a dolog *veleje*:

hogy az adva levő kormányzati rendszer, *melyet csak parlamentinek lehet fölismerni*, akként teremtett-e meg, hogy valósággá válása emberi lehetőség szerint, biztosítást nyert-e, vagy pedig az alkotás valójában az intézmény *meghonosításával* véget ért?

A *virtuális* feltételek fennforgásának részletesebb tárgyalását, melyekhez Concha igen szellemes fejtegetéseket fűzött, egyelőre azért mellőzöm, mert ezekből csak az folyik, hogy minden nemzet, még az *angol is! élni tudjon* azokkal a jogokkal, a miket neki alkotmánya biztosított.

II.

Mindenekelőtt konstatálni kívánom, hogy Concha tanár úrnak sem jelen értekezésével, sem az ez által „megvédeni“ kívánt régebbi munkáival azt a kérdést, hogy jogi intézmény-e a parlamenti kormány, nemleges értelemben, a mint ő kívánta, sem eldöntenie, sem igazolnia nem sikerült.

Nem is sikerülhetett és nem is sikerülhet mindaddig, a meddig magának a *jognak* fogalma *vitás* marad, *a mint vitás az ma*.

Az ebbe a körbe eső vitás és kontroverz kérdésekre (Bele tartoznak-e a jog körébe az összes etikai parancsok és tilalmak, vagy csak azok, a melyeket az állam ilyeneknek elismer? — Jog-e hát az egyház-jog? — Eleme-e a jognak a kényszer? — Beleesnek-e e fogalomba a közigazgatási hatóságok hatáskörébe eső szabályok? — Jog-e a nemzetközi jog? stb.) ezúttal nem terjeszkedve ki, csak azoknak tényleges, általán tudott fennforgására utalok s helyezkedem egy oly definíció alapjára, mely éppen a Concha tanár úr politikai fejtegetéseinek a kútfejéből veszi eredetét, de csodálatosképpen ellenkező eredményre vezet, mint a melyre az ő szóban forgó értekezése konkludál.

Concha tanár úr ugyanis azt állítja s vele együtt egy egész sora az általa szorgalmasan idézett angol jogtudósoknak, hogy az angol alkotmányjognak vagy (hogy ne legyen ily szembeszökő az ellentmondás) az angol alkotmánynak¹ leglényegesebb szabályai sem a törvényekben, sem a közönséges jogban (Common Law) nem találhatók, sőt azokkal nem egyszer homlokegyenest ellenkeznek. Ennélfogva azok nem is tulajdonképeni értelemben vehető jogszabályok, hanem konvencionális, *egyezményi*, illem- s több efféle szabályok, kötelelességek.

De bizonyos az is, hogy az angol jogászok meggyőződése és állítása szerint e szabályok legalább is oly szentek és sérthetetlenek, mint a Magna Charta-, vagy Petition of Rightben foglaltak bármelyike.²

„Ha a koronának bármelyik hivatalnoka — mond Freemann, a Conchától idézett részben — a parlament felhatalmazása nélkül szedetne

¹ L. Holland: *Jurisprudence* 128. Alkotmányon valamely ország *jogának* azt a részét értjük, mely a törvényhozás szerkezetére és alakjára vonatkozik: a törvényhozó testület különböző részeinek működését, bíróságok szervezetét, eljárását és hatáskörét. Az alkotmány a közjogi törvénykönyvnek egy főrésze, melyet a többi jogtól csak az különböztet meg, hogy tárgya nagyobb jelentőségű. (Paley: *Mor. Phil.* V.)

² L. a Concha által is idézett *Freemann: Angol Alkotmány fejlődése* cz. művének 115. s következő lapjait.

be adót, vagy a parlament beleegyezése nélkül hajtatna végre egy hadügyi törvényt, jogsértő bűncselekvényben válnék vétkessé. De ha csak hivatalában marad meg továbbra, a melybe a korona ültette és a melyből a korona nem mozdította el: ha a parlament mindkét házá-
nak akármilyen szótöbbséggel kifejezett bizalmatlansági szavazata elle-
nére marad is meg hivatalában, éppen nem szegi meg az *írott jogot*.
De arról, a ki így cselekednék, általánosan azt mondanók, hogy a nem
írott, de általánosan elfogadott alkotmánynak *kétségbe legkevésbé von-
ható egyik elvét tiporta lábbal.*"

„Szóval — mondja Freemann — *írott* törvényünk mellett egy *nem
írott*, vagyis konvencionális alkotmány fejlődött ki“.

Dicey¹ már rossz neven veszi Bagehottól és Hearntól, hogy „nem
is akarnak foglalkozni jogi tételekkel, hanem főképp politikai megállá-
podásokkal és egyezményekkel“.

Kérdés azonban, hogy nem-e az *írott* és *nem írott* formákban,
hanem a dolog *lényegében* van a különbség?

Nem hiszem, hogy ugyanez a *Freemann*, vagy *Dicey*, ki ekként
megkülönbözteti az írott és nem írott szabályokat,² sőt maga *Blackstone*,
a ki szerint pedig „az angol király nemcsak feje, hanem voltaképp egye-
dülűi tisztviselője is az angol államnak“³ ne ismernék ezeket a „konven-
cionális szabályokat“ éppen annyiban, a mennyiben *lényegileg a parla-
menti kormányzatra vonatkozó*, az angol „alkotmányjog“ integrans
alkatelemeinek. Hiszen maga *Freemann* mondja, hogy a politikai er-
kölcseknek e szabályai — valóságos *kódexét* képezik a politikai életnek.

De van a kiváló tudósoknak egy egész sora, a kik, mint az angol
Jenkyns,⁴ a német *Hatschek*,⁵ *Jellinek* s mások, az angol jogászok több-
ségével szemben erősen vitatják e szabályok *jogi* jellegét.

Ismétlem, minden attól függ, mit tekintünk jognak.

Magam a következő definíció alapján helyezkedem:

„Jog (tárgyi értelemben) az államot alkotó nemzetnek, mint *etikai
személyiségnek akarata*, a mennyiben tartalma (szükségszerűen meg-
valósítandó) szabály, mely rendet teremt és tart fenn“.⁶

Mihelyt a jog lényegét a *nemzeti akaratban*, célját pedig a rend
teremtésében és fenntartásában ismerjük fel, egész nyugodtan soroz-
hatjuk az erre vonatkozó, megállapított, a nemzeti köztudat által befogadott
és állandóan tiszteletben tartott, „nem írott“ szabályokat is, jogiaknak,
mindenesetre *közjogi*aknak.

A „kikényszeríthetőség“ maga itt s különösen az utóbbi vonat-
kozásban, nem feltétlen kritérium, mert igen jól tudjuk, hogy vannak
ki nem kényszeríthető közjogi kötelelességek. De igenis, majdnem min-
dig jelentkezik e szabályok megsértése esetén, a sértő cselekmények
hatálytalansága, érvényességüknek kétségbe vonása, a kormányzat meg-

¹ Bevezetés az angol alkotmányjogba 19. l.

² Dicey különben nem helyesli ezt a megkülönböztetést (i. m. 261.)

³ Commentaries I. 250. l.

⁴ Quarterly Review 1887. 808. l.

⁵ Engliches Staatsrecht. L. 547 lap.

⁶ Dr. Kiss Mór: „A jogról általában“.

„Concha Politikájának államfilozófiai rendszerére utalok első sorban, mint
arra a *kiindulási pontra* és alapra, melyre a magánjog alaptanainak tisztázásánál
helyezkedtem“. (Kiss M. id. m. 4. l.)

akadása, kátyuba jutása, lépten-nyomon való összeütközése a fennálló tételes jogokkal és a bíróságokkal.¹

Mert egy közjogi intézményt sem lehet a nemzeti jogrendszerbe beilleszteni, hogy az abban egy merőben szeparált, holt test maradjon, hogy amaz emerre hatással, átalakító befolyással és viszont ne legyen, hogy ezek egymást és a fennálló intézményeket a rokonsági szálak szövődékével össze ne hálózzák.²

És ebben a vonatkozásban van igaza a tudós tanár úrnak abban, hogy igenis: az alkotói kezéből kikerült törvény *élni* és hatni kezd, mint a kovász: áthatja az egész nemzeti életet s átalakul annak olyan szerves kiegészítő részévé, mondjuk öntudatává, melyet attól azután többé függetleníteni nem lehet.

Ezért van az, hogy az angol közjogi írók megelégszenek egy egész sor alapvető, parlamentáris szabály „egyezményes” jellegének hangsúlyozásával, de hangsúlyozzák egyszersmind azok sérthetlenségét, ha lehet, még inkább, mint a tételes jogoknál s azt is, hogy szankciojuk abban van, miszerint alig lehetne valamely ilyen *lényegesebb* egyezményes szabályt megsérteni, hogy egyfelől a bíróságokkal való összeütközés, másfelől az anarhia esete be ne álljon.

„Mert — mond Dicey — ezt nem szabad szem elől tévesztenünk, a jog kétféleképp működik: birsággal és büntetéssel sújtja a törvénytiszteletet és — a mi épp oly lényeges — feljogosítja a törvénytisztelő polgárokat, hogy a törvénytelen parancsnak ne engedelmessé legyenek. *Joggá teszi a passzív ellenállást.*“

III.

Kijelentem, hogy a fentebbiekből megelégszem ma annak a tanulásnak a levonásával, hogy *a parlamenti intézményről egész általánosságban azt állítani, hogy az nem jogi intézmény, vagyis teljesen kizárni belőle a jogi elemet — lehetetlenség.*

És mihelyt ez így van; azonnal be fogjuk látni, hogy ezt a két kérdést: „jogi intézmény-e a parlamenti kormány? valamint azt, hogy „törvényes-e a nem parlamenti kormány? (egy parlamenti alkotmánnyal bíró nemzetnél persze) egy jelentőségűnek venni, vagy egymással okozati összefüggésbe hozni nem lehet.

Még kirívóbbá válik ez, ha Concha elméletét a való tények világánál szemléljük.

Ha a parlamenti kormányzatból merőben kizártnak tartanók a jogi elemet: akkor, éppen Concha eszmemenete szerint, lehetetlen volna azt u. n. charta (alaptörvény) útján, vagyis törvényhozási intézkedéssel létesíteni. Vagyis lehetetlen volna az ú. n. „papiros alkotmány“, a mely parlamenti elven nyugszik.

És, bár tudtommal ezt a tételt Concha sehol ily rideg merevségében ki nem mondta, de hogy eszmemenete ez s még inkább, hogy fejtegetésének konklúzióival azt is eldöntöttnek kívánja tartani,

¹ L. Dicey i. m. 25. és 363. l., a hol igen érdekes példákkal illusztrálja a tételes és az u. n. egyezményes jogok összefüggését.

² Ezt csak másképpen fejezi ki a Concha által oly nagyra tartott Anson, mikor azt mondja: *elsőbben megállapítandó a jog s aztán, mint nőtte be azt a szokás.*

miképp „a parlamenti kormány is lehet törvényes“ — nálunk — erre engednek következtetni.

Erre vall továbbá az is, hogy szorgos aggodalommal igyekszik úgy az 1848-iki törvényeket megelőző, idevágó szellemi mozgalmak, mint a törvény tárgyalásának adataiból kihámozni egyfelől azt, hogy az 1848: III. tcz. alkotóinak nem volt szándékában „parlamentáris kormányt“ alkotni (hisz annak lényegével sem voltak tisztában!) másfelől maga a törvény is ellentmond e szándéknak, de még inkább az azt követő IV., XVI. és XXIX. tczikkek.

Lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, hogy ezek Concha fejtegetéseiben inkább annak a tendenciának szolgálnak, hogy a nem „parlamentari kormány törvényes“ voltát ki lehessen belőlük sütni (a mint kisüti Kautz úr), mintsem egyébként.

Mert különben mi értelme volna annak, hogy Concha éppen az Andrassy állításával helyezi szembe s úgyszólván szemére veti, hogy 1. nem veszi figyelembe a III., IV., XVI. és XXIX. tczikkeknek országgyűlési tárgyalásait; 2. nem vizsgálja a tényleg meghozott törvény-czikkeket; 3. igen egyszerűnek képzei a műveletet, melylyel a politikai és jogi felelősség kettős elvének uralmát törvényekbe iktatni lehet.

Azt hiszem, hogy a kérdés lényegéhez itt értünk el.

Azért nézzünk jól a szemébe ezeknek a pontoknak és azokkal kapcsolatban Concha által csoportosított dolgoknak.

Ne feledjük azonban, hogy az *egy*t megelőzi a *nulla*; vagyis Concha szerint az a tény, hogy a parlamenti kormány 1847 előtt csak szoba-tudósok ideálja.

Ezzel valószínűleg azt akarja mondani, hogy a magyar parlamenti kormányzás, mely 1848-ban állítólag „törvénybe iktattatott“, ez országnak úgy közvéleménye, mint törvényhozása előtt teljesen *terra incognita* vala.

Azt nem tudom, állítani merné-e Concha tanár úr, hogy a nemzeti alkotmány és történelem épp oly *sötét Afrika* volt-e a 48-iki *újításra* nézve?

Mert, ha igen: úgy bátorkodom kijelenteni, hogy én a magyar és angol közjog fejlődése közt, nem szólva arról, hogy a két aranybulla majd egy időben született, felette sok rokon vonást és párhuzamot találok. Sőt attól sem idegenkedem, hogy az angol parlamenti alkotmány alapelve (az ú. n. „király a parlamentben“) és a „szent korona elmélet“ közt ezt a rokonságot felfedezzem.¹

Sőt, noha Concha úgylátszik éppen a nádori intézményt tekinti egy, a parlamentarizmussal szembeállított tilalomfának: a magam részéről ennek, a míg létezett, épp azt a kiegyenlítő, harmoniát teremtő, ú. n. *puffer* szerepet tulajdonítom, a mit a kabinet s általában a parlamenti kormányzat ú. n. egyensúlyozó hatálya tölt be a nemzet és király közt.

De ne kalandozzunk el a ködös múlt és nagy általánosságok terére.

Elégnek tartom annak megállapítását, hogy ha a 48 előtti magyar alkotmányból a felelős miniszteriális kormány intézménye hiányzott is, de a két kamarai rendszerben és az ujoncz- meg adómegajánlási jog-

¹ A két elv *jelentősége* tekintetében.

ban a parlamentáris kormányzás két olyan alapintézményét birtuk, a melyek tökéletesen alkalmassá tették a magyar közjogot a parlamenti rendszer befogadására.

Úgy, hogy Kossuth 1848 márczius 18-án tartott beszédében, mielőtt még a felelős minisztérium felállítására és a népképviselőre vonatkozó törvény szentesítve, a minisztérium kinevezve lett volna, már annak a meggyőződésének adhat kifejezést, hogy a RR. „*már ez időben nem a kasztok, de az összes nemzet megbízottjainak tekintik magukat*“.

De mondjuk, hogy magának a reformnak eszméje 47 előtt tényleg csak a szobatudósok lelkében élt.

E szobatudósok: Eötvös, Szalay, Csengery, Trefort, Kemény, Szontagh stb. ugyan olyan szobatudósok, mind a 48-as és 67-es politikai életnek legagilisabb vezérférfiai és törvényalkotói.

De mind a mellett Concha szerint is, e szobatudósok eszméje már 1847. június 5-én a szabadelvű ellenzéknek, tehát a legerősebb és legnagyobb országos pártnak *programmjává vált*.

Az erről szóló ellenzéki nyilatkozatot *Deák*, tehát már nem *szobatudós*, szerkesztette.

Ebben a nyilatkozatban hivatkozva arra, hogy :

„*hazánk jelenlegi viszonyai között a kormány tényleg nem parlamentáris*“ és hogy: „*hazánknak már régen aggasztó helyzetében igyekeznünk kell, hogy alkotmányos állásunk törvényszerű biztosítékait növeljük és erősítsük*“; folytatja :

„*ily biztosítéknak tekintjük mi a kormány felelősségét, mely az alkotmányos élet természetében fekszik, s mely alapja leend Magyarországnak is az oly igen szükséges parlamentáris kormány*“.

„*Ezen felelősséget, mely törvényeinkben sem ismeretlen s azok szellemével oly igen összhangzik, minél előbb életbeléptetni egyik legfőbb törekvésünk.*“¹

Ez idézetre mindenekelőtt két megjegyzésünk van.

Az egyik: hogy helyes az a fenti megjegyzésünk, mikép a parlamenti kormány alapját képező „felelősség“ Deák szerint sem volt Magyarország törvényeitől egy teljesen idegen valami, sőt „*azok szellemével igen összehangzik*“.

A másik: hogy helytelen Conchának az a megjegyzése, hogy az itt említett felelősség nyilván csak a „jogi“, — mert itt „*a kormány azon felelősségéről*“ van szó, „*a mely alapját képezendő a parlamentáris kormány*“.

De már, hogy az a Concha, a ki e mondatot leírja :

„*de legvilágosabb a hely értelme abból, midőn arra útal, hogy e felelősség alapja leend Magyarországon is az oly igen szükséges parlamenti kormány*“ — mikép vonhatja le azt a következtetést, hogy az 1848-iki törvényhozás nem a parlamentáris kormányzásra, hanem csak a minisztérium jogi felelősségének kimondására fektette a fősúlyt, vagy csak azt is, hogy a „*kormány és törvényhozás ama belső viszonyától, mely a parlamenti kormány lényegét teszi*“, úgy a közviszonyok, mint az irányadó elemek felfogásához képest — „*vajmi távol állottunk*“ — azt valóban nehéz megérteni.

¹ Idézve Conchánál *Budapesti Szemle* 405. l.

Azt állítja tovább Concha: „az országgyűlés márczius 14-iki felírata már határozottan a miniszteri felelősség alapjára áll, sőt a minisztérium *parlamentari jellegét* kívánja“. Aztán idézi a felírat következő mondatát: „Törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, *mely a többség alkotmányos elveinek legyen kifolyása.*“ Továbbá:

„Egy szabad, alkotmányos országban *úgy a törvényhozó, mint a végrehajtó hatalomnak közös összhangzásban kell lennie.* Mindkettőt csak oly egyének gyakorolhatják sikerrel, *a kik a nemzet többsége akaratának kifolyásai.*“

Ez idézetekről elismeri Concha is, hogy azokban nem mellékesen és határozatlanul, hanem *a legvilágosabban, egyenesen, elvileg követeltetik a parlamentáris kormányzás.*

De saját felfedezésének örömét megrontja azzal, hogy itt is, e mellett a „világos, egyenes, elvi“ követelés mellett hangsúlyozva van az „idegen befolyástól való függetlenség“.

Mintha bizony az a „függetlenség“ nem volna (éppen szerinte is) egyik feltétele a parlamentáris kormányzásnak!

Aztán áttér az 1848. III. tcz. országgyűlési tárgyalására. Itt azon akad meg, hogy a javaslat egyik pártolója „nem ellenzi ugyan a parlament kormányi berekesztését“, de biztosítani akarja a költségvetés és számadások ellátását (6. §.)¹

Aztán, hogy küzdeni kell a 31. §-ért s a javaslat pártolói itt azzal érvelnek, hogy „Angliában is így van“ — szerinte azzal kellett volna érvelni, hogy „ezt a parlamentari elv kívánja“.

Hát Angliában nincs parlamentari elv?

Azonban, a mint látjuk, a 31. §. *benne van* a törvényben.

A miniszterek interpellálása kérdésében kiemeli, hogy az alsóház felállította azt az elvet, hogy a *minisztérium a többség kifolyása.* De kifogásolja, hogy gr. Teleki még élesebben kihagyta e tételt így: „vagy többséggel kell kormányozni, vagy lelépni“. Habár elismeri, hogy Széchen Antal az elvet olyképpen formulázta, mely a „parlamentari kormány létfeltételeinek igen éles szemű felismerésére“ vall.

Ezekből ugyan bajos azt a következtetést levonni, hogy az irányadó elemek fölfogása a parlamentari kormányzat lényegétől távol állott.

IV.

Még szerencsétlenebb Conchának az a kísérlete, mikor ezt a tételt a III. tcz. egyes §-ainak beiktatásából s a 48. XVI. és XXIX. törvénycikk megalkotásából igyekszik kimutatni.

Ha Concha azt állította volna, hogy az 1848-iki törvények nem tökéletes, sok tekintetben elnagyolt, itt-ott hiányos, jobbjára *csak alapelvek* kimondását magukban foglaló alkotások: csak általánosan tudott igazságot konstatált volna, a minek ellentmondója nem akad.

Ezek a törvények oly időben születtek, midőn Kossuth szerint *az óra ütött!* A midőn a helyzetet e szavak jellemezték: „roppant

¹ Ez Angliában *jogintézményileg* van biztosítva. Alább látni fogjuk, hogyan.

feladat jutott a törvényhozásnak, hogy e mozgalmak közepette a gyepelőt kezeiből ki ne ereszsze, mert e mozgalom csak addig marad alkotmányos kerékvágásban s lesz a jog és szabadság diadala, míg a gyepelő kezeiben megmarad, különben a következesek kiszámíthatatlanok”.¹

Ezekben az időkben, midőn a magyar törvényhozás szemei egyfelől a Pest utcáin végbemenő jelenetekre, Horvátországra, a felizgatótt nemzetiségekre, másfelől a külföldi és bécsi eseményekre voltak függesztve; midőn az országgyűlés idegzete igazán az óramutatóra volt csavarva: bámulni kell annak munkáját, melylyel pár sornyi törvényjavaslatokban, napok alatt teremté meg az Új Magyarország alapjait.

Concha e helyett mikroszkópiumot vesz elő s a gigászi alkotásokon hézagokat s ezekben azokat a mikrobákat keresi, melyek e ciklopsfalak elporlasztására lennének hivatva.

Tanulmányában egy fejezetet szentel annak konstatálására, hogy a 48. III. tcz. feltűnően nem szabályozza a minisztérium politikai felelősségét.

Mit akar ezzel a politikának az a tudós tanára, a ki a parlamenti kormányból kizár minden jogi elemet? Vajjon ezt a vizsgálódást nem annak az elvnek köszönjük-e, hogy „a nem parlamenti kormány is törvényes”? Akármilyen legyen azonban e szorgalmaskodás oka: annyi bizonyos, hogy fura eredményekre vezet. A fejtegetések azzal a kijelentéssel kezdődnek, hogy: „A III. tcz. egyenesen, világosan *csak* a miniszternek jogi felelősségét állítja fel.”

Ha e szentenciából az *egyenesen és világosan* jelzők hiányoznak, akkor az állítás egyenes és világos volna. Így azonban — homályos. Annál homályosabb, mert a t. tanár úr szószerint idézi a 4. §-t, mely szerint „a minisztériumnak mindenik tagja *mindennemű* hivatalos eljárásáért felelős”. Aztán a 18. §-t, mely szerint: „mindenik miniszter azon rendeletért, melyet aláír, felelősséggel tartozik.”

Tekintettel pedig arra, hogy a 32. §. taxative felsorolja azon *tetteit* a minisztereknek, melyekért *vád alá helyezhetők* (tehát e §. szabályozza *jogi* a felelősség eseteit), minden józan törvénytárgyú szerint az előbbi (4. és 18.) §-ok a *politikai* felelősségnek a „felállítást” is foglalják magukban.

E mellett, mondja *Concha tanár úr*: „a III. tcz. bizonyára tartalmaz olyan rendelkezéseket is, a melyek a kormánynak az országgyűlés, a *parlamenttől* (sic!) való jogi függésén, felelősségén túl, *tényleges erkölcsi függését és felelősségét is alkalmasnak biztosítani*. Így a költségvetés és számadás évenkénti bemutatásának kötelessége, a minisztereknek az országgyűlésen adott ülési, felszólalási, sőt *tagsági* joga, illetőleg kötelességük az üléseken megjelenni, nyilatkozni, hivatalos irataikban betekintést engedni A IV. tcz. 6. §-a ugyanily irányban hat. A ki a költségek emelését, vagy bárcsak évenként újabb megszavazását kénytelen kérni, a ki magát személyesen tartozik kitenni egy nagy testület bírálatainak, a kinek tartania lehet attól, hogy nyilatkozataival gúny tárgyává teszi magát, *az nyilván nemcsak jogilag függhet a parlamenttől, hanem tényleg is.*”

¹ Kossuth márczius 14-iki beszéde. Beszédei I. k. 142. l.

Ezek a tanár úr szavai.

Szükségtelen tehát magamnak polemizálnom azzal a tételével, a mit előrebocsájtott. Mert ime: ő maga bebizonyítja, hogy a 48-iki szűkszavú törvény mindent magában foglal, a mi a parlamenti kormány létrejöttét, illetőleg a kormánynak a parlamenttől való politikai függését lehetővé teszi.¹ A miből világos, hogy ennek létrejövetelét akarta is.

De hát mit akar akkor Lonovits et Comp.? A hiba az 1. és 2. §-ok által érintett nádorban, meg az államtanácsban (24. §.) vagyon. No meg a XVI. és XXIX. törvénycikkekben.

Az, hogy a nádori intézmény azonnal el nem törültetett, (de nyilván más szerepkörre szánatott), hogy a megye, helyesebben az önkormányzat elve, nem ejtetett el, csupán a parlamenttel *összhangba hozatni* kívántatott, az államtanácsnak halva született² eszméje: mindezek nem bizonyítják, hogy a törvényhozás nem a parlamentárizmust s nem a valódi parlamentárizmust akarta nálunk életre kelteni. Sőt. Elkezdve azon, hogy „a miniszteri felelősséget a megyéért feláldozni kész“ Kossuth is a megyerendszert *népképviseletre* akarja alapítani s az erről szóló törvényt így védi: „az európai státus-tudomány kétségbe vonja, hogy felelős minisztérium összeférhessen szabad departementalis rendszerrel. Én pedig, mint Isten létéről, ép oly erősen meg vagyok győződve, hogy e kettő *összeegyeztethető*, csak arra kell vigyázni, hogy... a megye a felsőség törvényes intézkedéseit ne gátolja.“ És folytatva azon, hogy ennek megfelelőleg a XVI. tcz. címe: „a megyei hatóság *ideiglenes* gyakorlásáról“ szól; bevezetésébe pedig Kossuth fennebbi felfogása majdnem szórúl-szóra belekerült, mondván: „a megyei szerkezetnek, Magyarhon s kapcsolt részei alkotmányossága védbástyáinak, a *közszabadsággal összhangba hozatala* egyszersmind a közigazgatásnak időközben is megakadástóli megóvása tekintetéből rendeltetik“ stb.

Az 1848 XXIX. tcz. ezt mondja: „a közigazgatásnak a miniszteri felelősséggel *összhangba hozatala tekintetéből* a kormányi kinevezéstől függő közhivatalok iránt rendeltetik:

1. §. A törvény útján kívüli elmozdíthatlanság *egyedül* az igazság szolgáltatásával megbízott birói hivatalokra szorítottatik.

Mindez egész világosan mutatja, hogy az 1848-iki törvényhozás éppen a parlamenti kormányzás számára igyekezett a törvények által a kellő feltételeket megteremteni s nem megfordítva. A 48-iki rapid törvényalkotásnak kétségtelenül maradtak hézagai. Hiszen az a nagy hiátus, mely a *közös ügyek* körül tátongott, idézte elő a 48-iki katasztrófát. De azért a 67. (mely e hézagok kitöltésére volt hivatva) *azokat ismerte el a „jogfolytonosság“ alapjául.*

48-ban nem volt idő oly minuciózus munkára, melyet a parlamenti intézménynek az egész jogrendszerrel minden vonalon való összehangoztatása igényelt. Ez 67. feladata maradt.

¹ Nincs parlamenti alkotmány, a mely, a svédet kivéve, e tekintetben *többet* mondana.

² NB. A Council Angliában *ma* már szintén alig több, habár *jogilag* annak kellene kormányoznia. Ezért nem szabad ott a *tényleg* kormányzó *kabinet*ről még beszélni sem.

A nádori és államtanácsi intézményeket az 1867-iki törvényhozás sietett is eltisztítani a parlamentárizmus útjából.

S midőn az 1867 VII. tcz. 1. §-ában hatályon kívül helyezi az 1848. III. tcz. 2., 3., 9., 11., 17. stb. §-ainak a „nádor, mint kir. helytartó jogkörére vonatkozó intézkedéseit“, teszi ezt azon kifejezett indokkal, hogy a „király a végrehajtó hatalmat a *minisztérium által személyesen gyakorolja*“; 2. §-ában pedig kimondja, hogy: „míg a nádori méltóság hatásköre a *felelős kormány elveivel megegyezőleg* törvény által szabályozva nem lesz: a nádori választás *elhalasztatik*.“

Idézhetnék egy egész rakással úgy az 1848. III. és IV. tcz. mint a XVI. és XXIX. tcz. tárgyalásai alkalmából elmondott beszédekől, valamint a 67-es törvények megalkotóinak s magának Deáknak és Andrássynak 67 után tett politikai súlyú nyilatkozataiból akármennyit,¹ de azt hiszem, valamennyit pótolja *Deák Ferencznek*, a ki úgy az 1848-iki, mint a 67-iki törvények megalkotásának részese és tanúja volt, azon beszédéből, melyet éppen az 1867. VII. tcz. tárgyalásakor tartott:

„Van olyan hatásköre a nádori hivatalnak, mely 1848 előtt is megvolt, mely régi törvényekben gyökerezik, de mely a *parlamentari kormány és felelős minisztérium mellett* éppen nem állhat meg.“²

Ebből látható, hogy az első *tévedő és tévesztő*, Kautz Gyula szerint, a ki azt állította, hogy 1848-ban, illetőleg 67 óta *parlamentari kormány kormányozza* Magyarországot: Deák Ferencz volt.

Vajjon mi az oka annak, hogy ugyanaz a Deák Ferencz, a ki a 47-iki felíratban kijelenti, hogy „hazánk jelenlegi kormánya tényleg *nem parlamentaris*“: 1867-ben már arról beszél, hogy a nádori intézmény hatásköre „a *parlamentari kormány és felelős minisztérium mellett* nem állhat meg“? ha nem az, hogy 1848-ban ez utóbbiakat létesítette a törvényhozás? Egyébiránt Deák 1867. márczius 28-iki híres beszédében³ ezt egész határozottan ki is jelenti.⁴

De azt hiszem, ezzel az a kérdés is el van döntve, hogy az 1848. III. és IV. tcz. „törvénybe iktatta-e“ Magyarországon a parlamentari kormányzatot? Concha szerint ezt nem tehette, mert „a parlamentari kormány nem jogi intézmény.“ De Deák szerint *megtette* tényleg. Sőt megtette ezt 1831-ban Belgium, 1875-ben pedig Franciaország; mely országok ez alkotmányai szintén „papiros alkotmányok“: törvényalkotások — s tudvalevőleg mégis *parlamentari alkotmányok*.

Hiszen maga Concha mondja ez utóbbiról:

„Az 1875-iki francia alkotmányt határozottan azzal a czéllal alkoták, hogy a parlament általi kormányzást honosítsák meg“.

„Ez alkotmány úgy szellemi alkotóinak, mint ellenzőinek egyező

¹ Kossuth beszédei I. köt. 144—168 l. — Deák F. 1848. júl. 10-én tartott beszéde „a ministerium és ház jogainak viszonyáról“, valamint márcz. 31., ápr. 2. és 1867. jan. 31. mondott beszédei (Kónyi II. IV.) — Andrassy Gyula beszéde választóihoz 1869. (Rohonczy G. ny. levelében.) L. még a Lex Szaparyana (91. XXXIII.) indokolását és országgyűlési tárgyalását.

² Deák Ferencz beszédei. Kónyi V. 911 V. ö. u. o. *Zichy* A. előadói beszédével.

³ *Kónyi*. IV 456. l.

⁴ Meg van-e semmisítve azon ország alkotmányos függetlensége, melynek *parlamentaris, felelős kormányva van* és melynek e kormány felelni tartozik minden tetteért, számolni minden fillér hovafofordításáról?

felfogása szerint először létesített parlamenti kormányzatú köztársaságot¹.

Azt hiszem, a fentebb elmondottak bárkit is meggyőztek arról, hogy Concha e mondását az 1848-iki magyar alkotmányra is teljesen lehet alkalmazni ekként: „Ez alkotmány úgy szellemi alkotóinak, mint ellenzőinek egyező felfogása szerint először létesített nálunk parlamenti kormányzatú királyságot“.

Következőleg Andrassy állítása, midőn azt mondja, hogy az 1848. III. tcz. egy ismert politikai és jogi fogalmat iktatott törvénybe: a szinigazságot tartalmazta, valamint az a mondása is, hogy: az 1848-iki törvények behozták az Angliában kifejtett parlamentáris kormányzatot s ennél fogva az a kormány, *mely kifejezetten elutasítja magától a parlamenti jelleget, alkotmány- és törvényellenes.*

De hogy lehet ez mégis, ha „a parlamenti kormány nem jogi intézmény és ha az angol alkotmány legfőbb elvei egyezményes szabályokon alapúlnak?

Úgy, hogy először is e tétel: a parlamenti kormány nem jogi intézmény: *nem áll!* Nem áll, hogy ne lehetne olyan törvényt hozni (acta, papír alkotmány), mely magában foglalja azokat a jogi szabályokat és elveket, melyek *csakis parlamenti kormányzást engednek meg.*

Másodszor úgy, a hogy Deák Ferencz ezt 1848. márcz. 31-én, a felelős minisztérium megadását tárgyzó leirat tárgyalásakor megmagyarázta:

„A felelős független magyar kormány megvan. Fölösleges mondanani, hogy a *felelős kormány csak forma s annak a nemzet ereje ad életet.* Ugyanazon felelősségi törvény mellett egyik minisztérium zsarnoka volt Franciaországnak, mert a *nemzet nem mutatott erőt* féken tartására; Polignac minisztériuma pedig keményen büntetett, mert a *nemzet erőt fejtett ki.*

Ezen leirattal *minden meg van adva, a mit a papíron adni lehet, a többi a nemzet gondja.*“

V.

Szerencsésen eljutottunk tehát annak megállapításáig, hogy az 1848-iki törvények Magyarországon valóban a parlamentáris kormányzatot inaugurálták és pedig — ezt kötelességem köszönettel elismerni — kiváltképp Concha tanár úr segítségével.

Útközben tisztáztuk azt a kérdést is, hogy vajjon jogi intézmény-e a parlamenti kormány? Szintén sokat köszönök e tekintetben a tudós tanár úrnak, bárha a megoldás tán nem ütött is ki egészen az ő ízlése szerint.

Most azonban rá akarok mutatni az 1848. III. tcz. egy olyan fundamentális §-ára, a melylyel Concha tanár úr abszolúte nem tartotta érdemesnek lényegesebben foglalkozni, pedig *ez annak a törvény-cikknek az igazi lelke, az igazi punctum szaliense, a mi minden eddigi közös érveinknél világosabbá teszi a kérdést.*

¹ Concha id. ért 422 l.

Ez pedig az 1848: III. tcz. 12. §-a.

Mielőtt azonban ennek a §-nak igazi jelentőségét méltányolhatók, egy pillantást kell vetnünk arra az *előző állapotra*, melyben az 1848. III. tcz. az ország alkotmányát találta.

Az kétségtelen, hogy Magyarország politikai élete, kormányzásának törvényes módja 1848 előtt is *alkotmányos* volt. A mit az 1848. III. tcz. 1. §-a kimond: az a magyar alkotmánynak évszázados, kétségbevonhatlan és rendületlen elve, hogy t. i.: Ő felségének, a királynak, személye szent és sérthetetlen. Hasonlatosképpen az, — tehát ősi, alkotmányos elv — a mit a 3. §. e szavakban kimond: Ő felsége (s az ő távollétében a nádor, mint királyi helytartó) a végrehajtó hatalmat a *törvények értelmében* . . . gyakorolja.

Az 1848: III. tcz. itt nem tesz egyebet, mint az 1715. III., 1741. XI. és 1791. XII. tcz.ekben ismételtelen kifejezett alkotmányos elvet hangsúlyozza, mely utóbbi szerint: „*executiva autem potestas non nisi in sensu legum per Regiam Majestatem exercebitur*“.

Sőt a *kormány felelősségének* eszméje, a mint Deák a fennebb idézett feliratban igen alaposan mondja, sem volt a magyar alkotmányban ismeretlen.

Már az 1298: XXIII. tcz. kifejezi, hogy a mit a király fontosabb ügyekben a magyar tanácsosok nélkül tesz: *érvénytelen*. Ezt ismétli az 1507. V. tcz. Az u. a. évi VII. tcz. pedig egyenesen kimondja a király tanácsosainak felelősségét; s hogy *az ország szabadsága, közjava, törvényei ellen vétő tanácsos* az országgyűlésnek följelentendő s ott *mint a hazának és szabadságának zavarója, személyében és vagyonában megbüntettetik*.

Ez a felelősség azonban a Habsburgok alatt létesített központi kormányhatóságok (magyar kir. udvari kancellária, helytartó-tanács és p. ü. kamra) felállítása és *tűrése* következtében nemcsak jelentőségét elvesztette, de annak gyakorlása e hivatalok *testületi* (dicasterialis) jellege miatt *tényleg lehetlenné is vált*. Felelősségük csak az őket kinevező *uralkodóval szemben állott fönn*.

Ez volt az állapot az 1848-iki törvényhozást közvetlenül megelőző időkben.

Már most minő változást inaugurált ezzel szemben az 1848. III. törvénytörvény?

*Megszüntette a csak az uralkodónak felelős kormányhatóságokat és helyébe állította: a felelős minisztereket.*¹

Megszüntette ezáltal a *testületi felelősséget*: és helyébe állította az *egyéni felelősség* elvét.

Megszüntette a csak az *uralkodóval szemben fennálló* (tehát egyoldalú, tisztán jogi) felelősséget, de helyébe léptette a *parlamenttel szemben is fennálló és gyakorolható felelősséget*.

S hogy ezt tette és nem mást, ez éppen a tv. idézett 12. §-ából

¹ Világosan ezt fejezi ki a 48. 111. tcz. 6. §-a: Mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. kir. udv. kancelláriának, a k. helytartó tanácsnak, s a k. kincstárnak — ideértvén a bányászatot is — körébe tartoztak, vagy *azokhoz tartozniok kellett volna*, s általában *minden* polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgyakban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat *ezentúl kizárólag csak a magyar minisztérium által* fogja gyakorolni.

tűnik ki. (Melyen nb. az 1867. VIII. tcz. 1. §. csak lényegtelen változtatást tett.)

Mit mond ez a §. ugyanis? Azt mondja, hogy „*minisztértársait legfelsőbb megerősítés végett az elnök teszi javaslatba.*“

Tehát a szó szoros értelmében törvénybe iktatta a minisztérium *erkölcsi egységét.*

Ezzel szemben a 67. VIII. tcz. csak annyi módosítást tesz, hogy nem „*megerősítés*“, hanem „*kinevezés*“ végett teszi meg az elnök az uralkodónak javaslatát; a minisztértársak *megválasztásának joga* tehát továbbra is az *elnöké* marad.

Már most azt kérдем Concha tanár úrtól, a politikai tudomány nagyhírű tudósától: nem-e a 48-iki tvhozás éppen ezen intézkedésében ismeri föl, kell hogy fölismerje a parlamenti kormányzás inaugurálását, *lényegének oly* elvitathatlan, oly világos, oly félreismerhetlen „*törvénybeiktatását*“, törvény általi deklarálását, a mely e törvényhozás érdembeli alkotásának mivolta, t. i. parlamenti természete iránt többé *semmi kétségnek helyet nem enged?*

Mert mi az a parlamenti kormányzás tulajdonképen?

Nem-e az, a mely szerint az alkotmányos kormány a legfontosabb kormányzati cselekvényeknél, a kormány egész politikai jellege, erkölcs tekintetében, a népképviselőt, a nemzet hozzájárulásához nem csak alkotmányyszerűleg kötve van, hanem *tényleg s így köti magát ahhoz?*

És hogy teheti ezt?

Akként, hogy a kinevezett premier a népakarat nyilatkozását képező parlament *egy erkölcsű, egy politikai nézeten levő* többségéből vétetvén: ugyanazon vele *erkölcsileg szolidáris pártból* veszi a maga munkatársait, alakítja meg a maga minisztériumát.

S ezért, bár az egyes minisztereknek egyéni felelőssége kétségtelen, de kétségtelen a *minisztérium erkölcsi, politikai szolidaritása*¹ és szolidaritása a megnyilatkozott nemzeti akarattal is.

Ebben, a fejedelem által választott és elbocsáítható, de ezen szolidaritás erkölcsi alapján álló, attól függő kormányzatban nyilatkozik meg éppen a parlamenti rendszer azon hasonlíthatlan tökéletessége, ideális magaslata, melyet Concha *Politikájának* 575. lapján oly gyönyörűen jellemez, mondván: Az erkölcsi és *jogi* elem e vegyülete mellett lehet a parlamentáris kormányzat a szabadság legmagasabb fokú nyilatkozása úgy az államtagok önelhatározó érvényesülése, mint az államilag elérhető siker szempontjából.

VI.

Mindezeknek elmondása után pedig úgy érzem magam, mint az a becsületes házmester, a ki (a mint ablakomból a szitáló hópilinkék közé pillantva, látom,) lelkiismeretes buzgósággal eltakarította a havat a

¹ A *parlamentí* minisztérium jellegét éppen ez a testületi *szolidaritás* adja meg, mely szerint e testület egymásmellé koordinált tagjai *kifelé* egy teljes politikai *egységképp* jelentkeznek, de *befelé* teljesen egyenjogúak, s épp azért az *összminisztérium* követendő politikája tekintetéből *majorizálásról* köztük szó sem lehet. A minisztérium politikájával bukik vagy áll. Tiszta képtelenség az, hogy a minisztérium egy vagy több tagja annak többi tagjaival szemben külön politikát képvisel-hessen. Épp ez a kritérium, mely a *parlamentí* minisztériumot minden mástól megkülönbözteti.

járdáról — s mikor ezzel kész volt: visszatekintve, úgy találta, hogy édes-keveset végzett, mert időközben a megint megeredt havazás épp úgy előntötte a járdát, mint volt azelőtt.

Úgy érzem, hogy annak a kérdésnek eldöntése, hogy jogi intézmény-e a parlamenti kormány, vagy nem az? — nagyon is *akadémikus értékű*.

Valóban, ettől nem sok függ.

Ott van a „*naturalis obligatio*“. Ez egy kétségtelen „jogi intézmény“ — mennyiben egy jogviszony, a mely (talán minden civilizált jogrendszerben) jogszabályok által van elismerve, meghatározva; de hogyan? Akként, hogy *mindenütt megtagadják tőle a bíróság előtti kereseti érvényesítés lehetőségét*.

A mi világos példa arra, hogy a gyakorlati *érvényesülést* valamely intézménynek *jogivá* minősítése még nem szükségképp és minden esetben biztosítja és megfordítva.

A kínai a *hálátlanságot* botbüntetéssel bünteti. A mi viszont meg azt bizonyítja, hogy jogilag rendezhetőnek tart európai felfogás szerint pusztán erkölcsi kötelességeket. A mit úgyis kifejezhetünk, hogy minden nemzet azt tekinti *jognak* a mit az ő egyéni felfogása, sajátos nézete neki diktál.

Viszont a mi modern jogrendszerünk a jog által szabályozási körébe vonandóknak ismert föl olyan intézményeket, viszonyokat, a melyekről pl. a római jogásznak halvány sejtelve nem lehetett. Mily hatalmas erővel „*döngeti, rázza*“ a szociálizmus a magánjog és büntetőjog alappilléreit?

S hogy állunk a *lex imperfectakkal*?

Mindezekből csak azt a tanulságot akartam levonni, hogy a parlamenti kormányzat jogi, vagy nem jogi jellegének feszegetése aligha visz minket a kérdés lényegéhez közelebb.

Sőt még annak az igazságnak a kétségtelen megállapításával se értünk el sokat, hogy az 1848-iki törvényhozás valóban a parlamenti kormányzást létesítette nálunk; ha ennek a kétségtelen ténynek a megállapítása daczára is azt látjuk, hogy az tényleg — *nem funkcionál*.

Mert mit érek én azzal a különben tökéletes és pompás gépezettel, a melyet a legelőkelőbb londoni czégtől hozattam, ha nem tudom azt működésbe hozni — és a lomkamrában bezárva kell tartanom? Mit ér a m.-vásárhelyi híres zenélő kút, ha — nem muzsikál többet?

Mit ér a forma (Deák Ferencz szerint), *ha annak a nemzet ereje nem bír adni életet?*

Minden kormányforma *jó* s természetesen a parlamenti a legjobb, ha azzal a *nemzet élni tud*; és ennél fogva az állami élet békés és nyúgodt folyamatát biztosítani képes vele.

Minden kormányforma *rossz* s talán a parlamenti a legrosszabb, ha azzal a nemzet élni nem tud s ennél fogva a nyúgodt államélet helyett, annak rázkódásai, alig megoldható bonyodalmi, valóságos agoniái állanak elő mellette.

Ezeknek a válságoknak az elkerülésére mindenekelőtt — természetesen — az alapfeltétel az, hogy a létező alkotmány a nemzet egyéniségének megfelelően, annak rokonszenvét bírja, ne legyen attól idegen.

De feltéve, — a mit talán a fennebb elmondottak után joggal feltehetünk, — hogy ez a magyar nemzetnél nagyban és általánosságban megvan: ¹ az a fontos kérdés tolúl előtérbe, hogy miképen állunk az u. n. alkotmány-*biztosítékokkal*?

Tehát azokkal a nagyrészben preventív, másrészen pedig megtorló természetű intézményekkel, melyekről a „nemzeti génusz“ alkotmányunk rendes, szabályos, czélszerű és jogszerű funkcionálásának *biztosítása czéljából gondoskodott*?

Hát ezekkel bizony csehül állunk.

Vehetjük ezt a kitélt egészen a szó szoros értelmében, vagyis úgy, mint a csehek az ő „alkotmányukat“, mely létezik az ő *elméletükben*, de nem létezik — a *gyakorlatban*. Létezett valóban, valamikor a fehérhegyi csata előtt, de ma csak *pium desiderium*.

A hasonlat s még inkább a mit vele mondani akarok, merészen látszik; lehet, hogy sok érzékenységet is sérteni fog: mert hiszen a mi u. n. „alkotmánybiztosítékainkat“ sokan tekintik egy olyan csodatapasznak, a mely minden sebet beföd, vagy olyan asszekuráczióknak, a mi minden baleset ellen megvéd, — de ha ez nem igaz, akkor a tudományos vizsgálódásnak, melynek czélja mindig és egyedül csakis az igazság felderítése és kimondása lehet: föl kell ezt deríteni és ki kell mondania.

Az u. n. alkotmánybiztosítékok felől a mi *elfogadott* felfogásunkban és ehhez csodásan alkalmazkodó közjogi és államjogi tankönyveinkben meglehetősen bámúlni való dolgokat találunk.

Kevés eltéréssel a következőket látjuk felsorolva:

1. A koronázás, helyesebben az azzal járó királyi hitlevél és királyi eskü az alkotmány megtartására.

2. Az országgyűlés adó- és újonczmegajánlási (következőleg megtagadási) joga.

3. A miniszteri felelősség.

4. Az önkormányzat, illetve a vis inertiae és az u. n. felírási jog.

5. Az esküdtszék.

6. A bírói függetlenség.

7. A sajtószabadság.

8. A polgároknak a törvénytelen rendeletekkel szemben való passzív ellenállási joga.

9. A sérelem emelési (panasz) jog.²

Ehhez hozzáteszik némelyek a nyilvánosságot és a szabad diskusszió jogát; az egyesületi és gyülekezeti szabadságot.³

Hogy már most ezeknek a *biztosítékoknak* jelentőségét jelenlegi alkotmányunk szempontjából mérlegelhessük, kiindulva abból, hogy nálunk az 1848. és 67-es törvényhozás parlamentáris kormányzatot létesített, hogy tehát az ország kormányzatának a parlament akaratával összhangban, attól függőleg kell történnie: azt kell vizsgálatunk tárgyává tennünk, hogy a fennebb említett intézmények *ezt* mennyiben biztosítják?

¹ Sőt nézetem szerint a magyar alkotmányjog más természetes fejleményre nem is vezethet.

² Balogh A. *Magyar Államjog* 134, 135. l.

³ Nagy E. *Közjog*. V. kiad. 204. l. Jogi Lexikon: *Alkotmány*.

Bármilyen tisztelettel tekintek már most a fentebbi 9 pont alatt felsorolt *alkotmánybiztosítékok* valamennyiére és különösen azokra, melyeket *ősidők óta*, de különösen *Cziráky óta*, hűségesen minden közjogunk felsorol, még sem foglalozhatom itt tüzetesebben valamennyivel és pedig a következő okokból.

Könnyű belátni, hogy azok közül azok, melyek a 48-iki törvényhozást megelőzőleg is fentállottak s alkotmány-garanciák jellegével bírónak tartattak, nem speciáliter a *parlament kormányzat* biztosítékai; másfelől ugyanaz mondható a sajtó és szólás szabadságról, a bírói függetlenségről és panaszjogról, a mellett, hogy egyrészt nem szűkséggépi, másrészt nem általános és közvetlen hatásúak.

Evidens dolog, hogy a sajtó (tisztelet önzetlen munkásainak) ma már nem az, a mi volt annak ideálisabb felfogású múltjában; de, ha az is volna; a lapok és meetingek véleményét könnyen és sokáig tekintheti smarrnnak bármely miniszterelnök. A bíróságok egyes, sporadikus, még oly elvi ítéletei már kevesebb mókázást tűrnek, de inkább az egyes polgárok, mintsem az egyes miniszterek sorsának eldöntői. S úgytetszik nekünk, hogy úgy a sajtó, mint a bíróságok ítéletei nagyon is lassan czammognak a már *megtörtént* jogsértések után, mint a kritika rendszeren.

A mi szempontunkból s általában a parlamenti kormányzatra vonatkozó közvetlen és érdembeli hatásukban: az újoncz- és budget-megajánlási (illetve megtagadási) jog s a miniszteri felelősség érdemelnek különös figyelmet; a minthogy széles e világon mindenütt, a hol parlamenti kormányzat van, ezt a két speciáliter a képviselőház kezében levő jogot tekintik a parlamenti kormányzat igazi főgaranciáinak.

És pedig a közkeletű felfogás és magyarázat szerint azért, mert ezek kézben tartásával egyszersmind a képviselőház, a mennyiben pedig ítélkezéssről van szó, a két ház tartja kezében a minisztérium sorsát, életét és bukását.

E két sarkalatos garancia a mi törvénykönyvünkben is be van czikkelyezve.

S mégis, az összes többi fentemlített úgynevezett garanciákkal összevéve, *melyik volt ezek közül az, mely megbirta volna akadályozni, hogy a parlament által leszavazott minisztérium immár több mint hat hónapja — éljen s hogy az ország immár több, mint egy éve, költségvetés nélkül kormányoztassék?*

S a mi speciáliter az újoncz- és költségvetés megszavazás jogát, meg a miniszteri felelősséget illeti: *hol a lehetőség ezeknek gyakorlására egy olyan országgyűlésen, mely jóformán egy év óta egyetlenegy érdemleges tárgysorozattal bíró ülést nem tartott?*

Ez lévén a tényleges állapot, mely ellent mond, ime, minden szépen megkonstruált alkotmánybiztosítéki elméletnek; felette alkalomszerűvé teszi ezen *elméletek* gyökeres revízióját.

Sőt jóformán maga az *élet* ezt a revíziót el is végezte.

Előttünk van a tény, hogy egy kormány minden költségvetés nélkül *akár évekig* nemcsak elkormányozhat, de sőt a mennyiben az országgyűlés apró-cseprő akadémikuskodásával a kormánynak nem alkalmatlankodik, esetleg obstrukciókkal pedig *menthetővé teszi* a budget

nélküli kormányzást: a budget nélküli minisztérium nemhogy megingatva nem, hanem *megerősítve* látja maga alatt a talajt.

Oka pedig ennek az, hogy ma már az állam bevételeinek 80%-a olyan, a mely az államkincstárba akkor is befoly, ha az adók kényszerbehajtásának lehetősége, az 1886. XXI. tcz. által az önkormányzati hatóságok részére biztosított megtagadási jog igénybevétele következtében fel van függesztve.

Éppen így állunk a véderő kiegészítésének kérdésével is, mert kitűnt, hogy az *önként jelentkező* újonczokkal, meg a póttartalékosok behívása etc. féle intézkedésekkel a hadvezetőség hosszú időközön át pótolhatja a haderőben beállott újonczállomány hiányát, a kényszerelőállítás szünetelése daczára is.

Am e mellett e radikális eszközök (az adó- és újonczmegtagadás) alkalmazása kétélű fegyver s eltekintve az államháztartásban beálló zavaroktól, melyek viszont a nemzet gazdasági jólétére hatnak vissza károsan; meg a véderő kétségtelen gyöngítésétől, mely viszont az állam nemzetközi pozícióját támadja meg gyökereiben: mindkettőnek erkölcsi visszahatása is van; egyfelől az alkotmány biztosította rend, a törvények iránti tisztelet és bizalom erkölcsi alapjainak szemmel látható gyöngülésében, másfelől a véderő fegyelmének lazulásában s különösen nálunk, annak a csüggesztő eredménynek látásában, hogy az önkéntes rekrutálódás a nemzetiségi vidékeken jár különös sikerrel.

A nemzet költségvetését, újonczait tulajdonkép önmagának, első és nélkülözhetlen élet-érdekei szolgálata végett és céljára szavazza meg s így voltaképp annak megtagadásával önmagától tagadja meg az életföltételeket s nem attól a kormánytól, a melyet ezzel megbuktatni akar.

Épp ezért az *elmélet* (a mely ezekre a momentumokra nem ok és jog nélkül hivatkozik) nem egyszer vont a kétségbe a budgetjog kormánybuktató erejét, különösen ott (Németországban), a hol a minisztérium sorsa tényleg a parlamenttől nem is függ.

Laband híres teoriáját, mely szerint a költségvetés jogszabályt nem foglal magában, ennél fogva nem is törvény, hanem egy egyszerű számvetés (*Das Budgetrecht nach d. Best. der preussischen Verfassung*) ugyan alaposan megczáfolta *Hänel* (Studien z. deutschen Staatsrecht. II. k.) s kimutatta, hogy a költségvetés nemcsak terv, de akaratú tény, a minthogy törvény e nélkül (tehát jogi tartalom nélkül) nincsen — de azért erősen tartja magát a doktrína ahhoz nálunk is, hogy a költségvetés megtagadásának joga *nem gyakorlandó, ha meg van is.*¹

Anglia tényleg sohasem tagadta meg a *Mutiny Act* elfogadását.

Ha már most abból a czirkulus viczióusból ki akarunk kászolódni, a mely abból áll, hogy egyfelől a költségvetés (s ebben a hadi budget), nemkülönben az újonczok megtagadásának joga alkotmánybiztosíték s az országgyűlés leghatalmasabb fegyvere, melylyel a kormány alkotmányellenes túlkapásai ellen védekezhetik, másfelől meg azt alig, vagy éppen nem gyakorolhatja, éppen a magasabb államérdek szempontjából: akkor legokosabb, ha a kivezető fonalért az angol jogászokhoz

¹ Concha: Polit. 575. l. A modern állam a polgárok adóiból él, nem a fejedelem vagyónából. A költségmegtagadással nem a fejedelem és kormánytól tagadtatik meg a pénz, hanem az államtól. Balogh (Törvényhozó hatalom. 100. l.) hűségesen követi.

fordulunk, mint a kik leghivatottabbak a parlamentáris kormányzat bonyolult gépezetének magyarázatában.

Az angol jogász pedig azt feleli nekünk, hogy a *Mutiny bill* megtagadására pedig nincs szükség azért, mert a pusztá lehetősége annak, miképp a végső eszköz alkalmazásba vehető, feleslegessé teszi annak alkalmazását.

Más szavakkal: *ott a parlament szuverénitása és a jog uralma* oly megingathatlan tulajdon tudatává vált úgy a minisztereknek, mint a háznak és a királynak, hogy azoknak a budget megtagadása által újólág bizonyosságát adni — teljesen feleslegessé vált.

Csak úgy mellékesen jegyzik meg azt, hogy különben pedig a Mutiny Act meg nem szavazása maga után vonja a zsoldos hadsereg *külön hadi-jogának* teljes megszűnését s az egész katonai kötelezettséget közönséges polgári szerződési viszonyná változtatja át. A mi pedig a költségvetés nélküli kormányzást illeti, az egyszerűen lehetlenné válik a költségvetésen kívüli (*ex-lex*) állapot beálltanak pillanatában azért, mert a Comptroller and Auditor General egy fityinget *sem utalványoz.*¹

A magyarázat, a mint látjuk, eléggé különös, azért, mert minálunk ugyan törvénybe van iktatva a parlamenti kormányzat, de sem a hadi jognak, a véderőnek ilyen különös szervezeti törvényét, sem a Comptroller and Auditor General intézményét nem ismerjük, törvénybe iktatni *elfeledtük*.

Már pedig az angol parlament uralmának s ez uralom feltétlen respektálásának kulcsa jórészt ebben a két intézményben van.

Miért? Azért, mert ezeknek a hatása *nem évek múlva, nem tökéletlenül, nem részletekben nyilatkozik, mint a mi budget- és újoncz-megtagadási jogunké, hanem rögtön, azonnal, feltétlenül, tökéletesen, uno actu teszi lehetlenné a szó szoros értelmében a kormányzást.*

E két hatalmas eszköz *egy óra alatt* megfosztja az angol kormányt az állam végrehajtó hatalmának fizikai erejétől: *a pénztől és a katonától.*

Könnyű belátni, hogy egy zsoldos hadsereg, mely nem kap zsoldot többé és fel van oldva a fegyelem alól: nem hadsereg többé s inkább szegődik a mellé, a ki neki e két életföltételt visszaadhatja (a parlament), mint a ki tőle elütötte (a kormány.)

A mi pedig a Comptroller Generalt illeti: hát ez meg a következőképp szolgálja a parlamentnek.

¹ A Comptroller and Auditor (főellenőr és főszámvevő) magas állású, a kabinetől teljesen független tisztviselője az angol államnak. A politikában nem vehet részt, mert sem a képviselő-, sem a felsőháznak tagja nem lehet. A nagy pecsét alatt nevezetik ki, elmozdíthatlan s csak a parlament mindkét házának kérelmére bocsájtható el, épp úgy, mint közvetlen alárendeltje, az Assistant Comptroller and Auditor General. Tulajdonképp két hivatást teljesít: ellenőre a közpénzek kiadásának és számvevője a nyilvános számadásoknak. Első kötelessége arra ügyelni, hogy a nemzeti jövedelem (mely az Angol bankban van elhelyezve) csak jogszerűen, vagyis: *törvény alapján* adassék ki. Módjában van ezt tenni, mert a kincstár csak az ő felhatalmazása, utalványa alapján vehet föl pénzt. A General mielőtt kiutal: köteles meggyőződni, hogy a kívánt hitel törvényileg engedélyezve van s hogy a bankból való kivétel minden törvényes alakszerűsége teljesítve lett. Ezek nélkül nem adhat (s mint Dicey megjegyzi) *nem fog* engedélyt adni; — e nélkül pedig a bank nem fizet.

Minden penny, mely az állam bevételéhez tartozik: az Angol Bankba szolgáltatandó be a gyűjtő állampénztárak által és pedig *naponta*. E pénzből nem a kormány tagjai, hanem csupán a Comptroller General utalványozhat és pedig csak a megszavazott költségvetési, vagy egyéb törvények értelmében és alapján. Az ő utalványa nélkül a bank egy pennyt sem fizet.

Már most, ha nincs költségvetés, ha nincs megszavazott Mutiny Act, vagy, ha annak *egy évi érvénye lejárt: nem utalványoz a General.*¹ Ilyformán állhat egyik óráról a másikra az angol minisztérium egy fittying pénz és hadsereg nélkül.

Az angol alkotmány funkcionálása ilyképp van a Comptroller Generaltól, az pedig a *parlamenttől* (két ház) olyképp függővé téve, hogy annak kérelmére elbocsáítható.

Már most eltekintve attól, hogy a parlamentnek a hadi jogra vonatkozó szuverén intézkedési jogát nálunk nagyban csorbítja a delagáció és ő felsége alkotmányos hadúri felségjoga, — állami számszékünk (közös és nem közös) nekünk is van. Joga és kötelessége végre-valahára (1897-ben!) az állami számadások számviteli és budget-szerű ellenőrzésére, ennek is szabályoztatott, — de hiányzik a *kiutalványozási joga*.²

Sőt ellenőrzési joga is úgy van szabályozva, hogy a míg valamely szabálytalanságról az ország gyűlésének jelentést tehetne: előbb egy hivatalos korrespondenciára van kötelezve az illető szakminisztériummal. aztán a minisztertanácsal, s csak, ha ezek meg nem nyugtatják: fordulhat az országgyűléshez.

És csak, ha az országgyűlés megvizsgálta az ügyet, következik — ha ugyan *van* országgyűlés! — a *vád alá helyezési indítvány*.

Hát ezzel hogy állunk?

VII.

A minisztérium vád alá helyezése természetesen egy olyan parlamenti *intézmény*, a mit a parlamenti kormányzás intézményével együtt a parlamentáris kormányzatú államok Angliától kölcsönöztek.

Ott ezt *impeachment*nek nevezik (impeach = panasz), nem téve különbséget a között, hogy a *parlamenti tag*, a ki ellen ez eljárás bevezettetik, miniszter-e, magasabb hivatalnok-e, vagy csak egyszerű képviselő.

Az *impeachmentre* az angol jogtudósok általában nagy tisztelettel tekintenek, akárcsak a Hódító Vilmos kardjára a Britt Múzeumban. De egyszersmind igen nagy tisztelettel megjegyzi azt is, hogy: *kiment a divatból*.

„Azt a fegyvert, mondja Dicey, melylyel hajdan a szabadság elleni támadásokat visszaverték, ma már a rozsdá marja, *félre van téve az alkotmány régiségei közé és valószínű, hogy többé nem is vonják ki hüvelyéből*“.

¹ A mint ezt báró Horváth Emil (Dicey után) a *Jogállam* 1905 májusi és júniusi számaiban talpraesetten kifejti.

² Érdekes, hogy a parlamenti kormányzatú államok közül csak az olasz, belga és holland szervezték az angolhoz hasonlóan az állami számvevőség *kiutalványozási* jogát.

Valóban éppen egy évszázada villogtatták meg utoljára, Hastings Warren, indiai kormányzó, tehát ekkor sem a kabinet tagja, és Melville Lord (ez már az admirális első lordja, a Pitt-kabinetben) feje fölött; de csak megvillogtatták, mert a felsőház mindkettőt felmentette az alsőház által emelt vád alól, sőt Hastings 4000 font évi tiszteletdíjat is kapott *méltatlan meghurczolása miatt* az indítványozó társaságtól s később titkos-tanácsossá neveztetett.

Az angol jogász készséggel elismeri, hogy az alkotmány megtartásának szokását eredetileg az impeachment szülte és biztosította, de mégis konstatálja, hogy ma már inkább odavetett, mintsem részletesen formulázott megoldás az, hogy az alkotmányos egyezmények megtartásának végső kényszereszköze a miniszterek feleletre vonása.¹

És ki is fejté ennek okait, a mily röviden, épp oly világosan:

„Az impeachmentnek, mint az alkotmányos erkölcsösség egyik kényszereszközének mindig volt egy nagy fogyatékosága. Használatának lehetősége a politikai gyakorlatnak egy súlyos megsértésére szolgálhatott alkalmúl, talán ösztönzött is rá. Az a miniszter, a ki fél az impeachmenttől, természetesen azt fogja tanácsolni a koronának, hogy ne hívja össze a parlamentet, perének egyedüli bíróját. Bizonyos contradictio in adjecto van ama tételben,² hogy a miniszter az impeachmenttől való félelméből a parlament összehívását tartozzék tanácsolni. Ha a parlamenti fenytéktől való félelem volna az alkotmány megsértésének egyedüli akadály, úgy egy merész pártvezér ma is azt tanácsolná, a mire régenté volt eset: hogy ne hívassék össze a parlament.“³

Akármibe merek fogadni, hogy bármelyik angol jogtudós erősebb parlamenti biztosítéknak tartja a király parlamentfeloszlató jogát, mint az impeachmentt.

Hát még ha ismerné a miniszter felelősségre vonásának azt a módját, a hogy ezt nálunk az 1848. III. tcz. szabályozza?

Ha az ú. n. *impeachment* szakaszát, a 32. §-át ennek a törvénynek, kihámozzuk a kor divatos törvényalkotási frazeológiájából: úgy találjuk, hogy abban tulajdonképp egyetlen eset van, mely szorosan véve alapjául szolgálhat a vádnak.

A 32. §. b) pontjára közbevetve megjegyzem, hogy az oly eset foglal magában (a sikkasztást), melyért a miniszter úgyis, mint közhivatalnok, úgyis, mint egyszerű polgár, a közönséges jog szerint is bűnhődne. Valószínű, hogy ez a tény csakis azért soroztatott ide, mert a miniszter nagy méltóságával szemben alkalmasabbnak látszott ügyében a parlamentet, semmint (az alárendelt) ügyészt bízni meg a vád képviselésével.

Egyébként pedig az a) b) c) pontok elemzése alapján hamarjában rájövünk arra, hogy ezen egy eset — vagy ha úgy tetszik az a) b) c) pontokban felsorolt esetek mindenike — subsummálódik az a) pont következő meghatározásában:

„A miniszterek feleletre vonatnak:

a) Minden oly tettért vagy feleletért, mely ... a fennálló törvé-

¹ Dicey id. m. 360. l.

² Ebben a kijelentésében az angol államjogásznak pedig nem kis humor van!

³ Dicey. id. m. 361. l.

nyek rendeletét ... sérti s általuk hivatalos minőségükben követetik el, vagy illetőleg adatik ki.“

A többi felsorolások, jelesen *az ország függetlensége, az alkotmány biztosítékai, egyéni szabadság, tulajdon szentsége (a pont), közpénzek elsikkasztása vagy törvényellenes alkalmazása (b pont), törvények végrehajtásában vagy a közcsend és bátorság fenntartásában elkövetett mulasztás (c pont)*, ezek mind törvényesen szabályozott kötelességek sértései s így mind a *fennálló törvények rendeletének sérelme* alá subsumálhatók.

Mi tehát a vád emelésének czíme, helyesebben tárgya?

Felelet: *a törvénysértés.*

De hát vajjon minden törvénysértés?

Kétséggkívül nem. Az *elmeháborodottságában* törvénysértést elkövető minisztert pl. józan észszel senki sem fogja vád alá helyezni. Úgyszintén nem a hülyét, sem a *tudatlanságból* vétkezőt; mert ezt egyszerűen elcsapják, mint *hivatalára alkalmatlant*.¹

Hanem igenis, azt a minisztert, a ki *szándékosan*, tehát *dolose* sértett törvényt.

Egyáltalán előttem kétségtelennek látszik, hogy ott, a hol vád van, tehát a miniszter *vád alá helyezéséről* beszélünk, (mint teszi ezt az 1848. III. tcz. 33. §.), ott *csakis büntetőjogi felelősségre vonásról*, tehát a büntett elkövetésére nélkülözhetetlen *dolusról* lehet szó.

Már most, hogy ez a *dolus* a miniszter részéről *tényleg fennforog-e*, illetve, hogy fennforog-e olyan törvénysértés, mely határozott rossz szándék folyománya: azt nem a képviselőház, a mely *csak a vád alá helyezést határozza el* (33. §.), hanem a főrendiházból titkos szavazással és a felek visszavetési jogának gyakorlása mellett alakítandó *jury* dönti el, itéli meg.

És bizony mondom, hogy *ez a jury sohasem fog elítélni egy olyan minisztert, a ki a törvénysértést az állam mindennekfelelt való érdekével, vagy a kényszerhelyzettel fogja tudni indokolni.*

Megvilágítja ezt egy pár elképzelhető eset közelebbi szemügyre vétele.

1. Ő Felsége nem tud megegyezésre jutni a többségi párttal az alakítandó kabinet programjára nézve. Miután a kisebbségbe jutott minisztérium lemondását már elfogadta: újból kinevez egy minisztériumot azzal a határozott czéllal, hogy ez az ország kormányzatát addig vezesse, míg a többségből általa is elfogadott program alapján minisztérium alakul; feladatává tevéen az új minisztériumnak azt is, hogy a többségi minisztérium megalakúlhatását készítse elő. A kinevezett kisebbségi minisztériumnak a Ház bizalmatlanságot szavaz, sőt neki a jövedelmek feletti rendelkezést is megtiltja. A minisztérium lemond, de lemondása el nem fogadtatik.

Ez az adott állapot.

Már most a minisztérium kiválasztásának és kinevezésének joga: Ő Felségének kétségtelen, a parlamenti alkotmányok szerint is elismert korlátozhatlan joga.

A kinevezés ténye tehát törvényes is, parlamentáris is, mindenképpen.

¹ Nézetem szerint kétséget nem szenved, hogy a miniszterek feletti *fegyelmi* jog gyakorlása is a parlament jogkörébe tartozik.

Viszont a háznak is teljes joga van a bizalmatlansági votumhoz, de sőt (most a határozat formai kellékeit mellőzve) mondjuk, arra is, hogy neki költséget rendelkezésére ne bocsásson, éppen a bizalom hiányánál fogva.

A ház e szavazatával kétségtelen jelét adta annak, hogy a minisztériumnak még azon tevékenysége iránt sem táplál bizalmat, mely a parlamenti kormányzat előkészítését vette célba. A kormány helyzetét tehát, mely különben is elismerte kisebbségi jellegét, feltétlenül *inparlamentáris*sá, parlament ellenessé tette, kivonván alóla minden erkölcsi és fizikai alapot.

Az ilyen kormány pedig a parlamenti kormányrendszert inauguráló törvénynek, ha nem is betűjével, de szellemével határozottan összeütközésbe került.

Világos, hogy ez összeütközés megszüntetésére csupán két út áll előtte nyitva. Vagy a lemondás, vagy megkísérlése annak, hogy a ház feloszlata által magának többséget szerezni próbáljon.

A kormány — lemondott. Ezzel úgy lényegileg, mint forma szerint teljesen eleget tett a parlamenti alkotmány szellemének. Eddig tehát a vádra eljárásban nincs alap. Úgyde a lemondást Ő Felsége *nem fogadta el*. Nincs hátra más út, mint megkísérteni a többség megszerzésének az útját. Ha a lemondott minisztérium ez útra tér; úgy a további eljárás megint a szerint bírálendő el, hogy ez irányban megtette-e legalább mindazt, a mi a politikai erkölcsök szempontjából okvetetlen megteendő?

De mi álljunk meg e pontnál. A lemondott minisztériumnak *nem parlamenti jellege*, tehát az alkotmány szellemével ellentétes volta kétségtelen.

Kell-e tartania azonban, kell-e félnie e minisztériumnak attól, hogy e miatt vád alá helyeztetik, sőt elítéltetik?

Aligha, mert eljárásából teljesen hiányzott a — dolus.

2. Más példa. A minisztérium *idejében* beterjeszti az állami költségvetést. Rendelkezik a ház többségével. Azonban a parlament ellenzéki kisebbsége (joggal-e vagy jog nélkül, helyesebben okkal-e vagy ok nélkül?) obstruál s az obstrukciót folytatja az év utolsó napjának utolsó órájáig. A minisztérium költségvetés és indemnitás nélkül, tehát *ex-lex*ben kezdi meg az évet. Januárius 1-én azonban kiutalja (tegyük fel, hogy akkor esedékes) az államadósságok esedékes kamatrészletét.

A fizetés evidenter törvénybe ütköző tény, mert sem költségvetés, sem törvényes felhatalmazás (*appropriatio*) erre nézve nem létezett.

Az esetleg vád alá helyezett minisztérium mivel fog védekezni?

Nyilván azzal, hogy előtte két út állott. Vagy megsérteni a törvényt, vagy csődbe juttatni az államot, legalább is megingatni a fizetési képességébe vetett hitet.

Az első esetben, birtván a többség bizalmát, számíthatott a ház felmentésére és utólagos jóváhagyására.

Az utóbbi esetben egy, talán helyrehozhatatlan s beláthatatlan következésű állami katasztrófát idézhetett föl.

Vajjon ez esetben fog-e *dolust* megállapíthatni a kormány eljárásában az ítélkező főrendi *jury*? S ha nem: lett-e reperálva a *kétségtelen törvénysértés*?

És tegyük fel, hogy az ex-lexbe jutott többségi kormány januárus 1-én más, szintén az állami élet eminens, elsőrendű szükségleteire utal ki állami bevételeket?

Változtat ez valamit a tényálláson?

3. Harmadik példa. A többség felett rendelkező kormány úgy találja, hogy politikáját lehetlen keresztül vinnie a házban az ellenzéki kisebbség állandó obstruáló hajlama miatt. E célból megakarja szigorítani a házszabályokat. Tervezi ezt akként, hogy egy pártközi bizottság választassék a munkálat végrehajtására. A bizottságba azonban az ellenzék, a biztos majorizálás feltevésében, eleve sem hajlandó belemenni, sőt megobstruálja az annak megválasztását célzó indítványt is. Az obstrukció ex-lexre vezet. Az újévben a minisztérium a ház feloszlátását eszközli ki s a választók ítéletére bizza a kérdés és a maga sorsát. Eljárása két irányban kifogásoltatik. Az ex-lex az egyik. Az ex-lexben feloszlátás a másik.

Nézetem szerint *a törvénysértés mind a két irányban beállott.*

De azért bizonyosra veszem, hogy a minisztérium ellen még a képviselőház vád emeléseig sem jut a dolog. Bizonyosra veszem pedig azért, mert — *láttam.*

Fájdalom: a példák sorozatát még igen sokáig lehetne folytatni, a nélkül, hogy egyéb eredményt érjünk el vele, mint a mit a felhozottakkal célloztam.

Ez pedig nem más és nem egyéb, mint egyszerűen a tudomány és a tények elemző és bizonyító módszerével megvilágítása annak, hogy *jelenlegi ú. n. alkotmánybiztosítékaink s az ezek közt leghatásosabbnak tartott újoncz- és budgetmegtagadási jog, az ú. n. impeachmenttel együtt, bizonyos körülmények között nem védnek, nem biztosítanak bennünket a törvény, alkotmány világos megsértései ellen.*

Czélomon kívül esett úgy a jelenlegi politikai viszonyok, mint az esetleges politikai tények bírálata, sőt még az is, hogy az előállott helyzet, vagy tényleges állapot szanálására célzó eszméket felvessek. Megelégszem csupán annak konstataálásával, a mit eddig mondtam s a mi a jelenlegi *alkotmánybiztosítékok tudományos méltatására* vonatkozik. Ha ezzel elértem azt, hogy a figyelmet oly eminenter fontos kérdések elfogulatlan s nem oly kényelmes és egyoldalú szempontok szerinti vizsgálatára felhívtam, a minőben azok eddig részesültek, eleget tettem s ha fejtegetéseim rendjén egy pár csíra akad, mely egészséges gondolatok termésére alkalmas: már túlságosan lennék jutalmazva.

Az angol jogászok már elérkeztek régen arra a magaslatára az objektivitásnak, a mely saját jogrendszerüket és pietással ápolt hagyományaikat a maga valóságában láttatja velük.

A hiányok, a bajok forrásainak felkutatására, meglátására és orvoslására ez az út vezet. De arra is, a mit Deák az *alkotmánynyal való élni tudásnak* nevezett, a midőn azt mondta, hogy az csak egy forma, melynek a nemzet ereje adhat igazi tartalmat.

A midőn az angol jogászok arról beszélnek, hogy alkotmányuk legfőbb biztosítékának a *parlament szuverénitását és a jog uralmát* tekintik, ezt alighanem úgy lehetne magyarra lefordítani, hogy az *alkotmánynak legfőbb biztosítéka az erélylyel párosult politikai bölcsesség és a feltétlen jog- és törvénytisztelet.*

A Deák eszménye ez volt és ez az eszmény: Deák volt!

Eötvös *Emlékezések* című művében az ő következő szavait jegyzi föl: Úgy látszik, minden nemzetnek különös rendeltetése van az emberiség történetében, mely biztosítja fennmaradását... Sokat gondolkodtam, hogy a mi nemzetünknek mi lehet missziója. S úgy láttam történeteinkből, s úgy látom mostani helyzetünkben, hogy nekünk az *igazságért* kell élnünk és küzdenünk. S fennmaradunk... *ha rendeltetésünkhöz, az igazság szolgálatahoz, hívek maradunk.*

Concha tanár úrral nem értek egyet, mikor a 48-as törvényalkotás jogi tartalmát fejtegeti. Meghajtom azonban zászlómat azok előtt a gyönyörű fejtegetések előtt, melyeket a *Politika* szerzője annak politikai tartalommal megtöltése felől, könyve 571—580. lapjain oly mély elméljőséggel és teljes meggyőződéssel ad elő.

Az 1848-iki magyar törvényhozás *tenyleg törvénybe iktatta*, tehát megakarta honosítani nálunk a parlamenti kormányzást. Még pedig, a mint fennebb kimutattam: *lényegének* teljes felismerésével.

Nem az ő hibája, ha azóta a magyar közélet ennek a *heretnek valódi tartalmat nem adott*; ha a nemzet annak egészséges működését *legjobban biztosító*, egészséges pártéletet és egészséges programokat nem tudott teremteni. Ha sem a nemzet, sem államférfiai nem gondoltak arra, hogy egy kormányrendszer, egy alkotmányos intézmény megvalósítására nem elég a *törvénybe iktatás*, mert annak megvalósítására arra való emberek és arra való *munka*, szóval: a törvény bálványozása mellett még erélylyel párosult politikai bölcsesség is szükséges.

Politikai bölcsesség, a mely felismeri, hogy Magyarország alkotmányát az 1848-iki törvényhozás a parlamenti rendszerre fektette s épp azért alkotmányunk épsége: a parlament funkcionálásától függ.

Politikai bölcsesség, a mely felismeri, hogy a parlamenti kormányzat *népképviseleti* kormányzat, de éppen, *mert képviseleti*: a közvéleménynek nem nyers, hanem a nemzet értelmiségén átszűrt megnyilvánulása, inkarnálódása.

Politikai bölcsesség, mely felismeri, hogy a parlamenti kormányzat az államhatalmak és politikai erők egyensúlyán és összhangzó működésén alapszik. Hogy tehát annak lényege ellen tör minden hatalmi túltengés és minden erőszak. Épp ezért, és épp így lényegéhez tartozik az egymást egyensúlyozó erejű, fegyelmezett pártok létezése, melyek egymást a kormányzat vitelében és ellenőrzésében felválthatják, az állami élet minden megrázkódtatása, a nyugodt és biztos kormányzás minden kockáztatása nélkül.

Bölcsesség, mely egyképp felismeri az okos konzerválás és az okos haladásnak s annak a biztos építő munkának a szükségét, mely a jó kőműveséhez hasonlít, mely mindig biztos alapra, követ kő után épít s nem a fedelen, hanem az alapozáson kezdi az épületet.

Bölcsesség, a mely törvényül szabja a haladásnak azt a tempóját, a mely semmit sem siet el és a mely semmiben sem marad el.

Bölcsesség, a mely mindezt nemcsak felismeri, tudja, de *cselekszi* is. S a mely ekképp nemcsak *egyedül biztosítja az alkotmányt és a törvényt*, de a haza üdvét s a szabadság áldását is.

Dr. Deák Albert.

Nagyari József tábori prédikációi.

(1681—1683)

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára 1901 évi szerzeményei során egy kéziratos kötet kelt föltűnést: *Nagyari József prédikációi*.¹ E név az Apaffi fejedelem korával foglalkozók előtt nem ismeretlen. Korabeli memoire-írók — így Cserei és Bethlen Miklós is — említik; de ezeknek kiadói egyhangúlag és hibásan *Magyarira*² keresztelték el Apaffi fejedelem ékesen szóló udvari papját.

A szóban forgó prédikációs kötet annak idején (1685) sajtó alá készült. Nagyari Teleki Mihály ösztönzésére rendezte sajtó alá, vagyis inkább írta újból át azokat a prédikációkat, melyeket három évben egymás után, magyarországi táborozásuk alkalmával mondott el. A szerénykedő udvari prédikátor nehezen szánta rá magát a mű elkészítésére, de Teleki többszöri unszolására mégis csak megtette. Akkoriban bizonyára jobban megnézték, mit adnak sajtó alá s Teleki Mihálynak elég oka volt rá, ha a nagytudományú s ékesen szóló egyházi férfi szellemének termékeit közkinccsé akarta tenni. Az igazság e részben Telekinél volt, de a változott idők folyamán végül is a szerénykedő prédikátorhoz szegődött. A bekövetkezett háborús évek, a nehéz politikai alakulások ugyanis hátráltatták a publikációt. Nagyari szónoki híre, neve azért nem esett ki az utódok emlékezetéből. Míg az egykorú Cserei Ilyés prófétához hasonlítja őt, a későbbi írók — Bod Péter és Benkő József — magyar Ambrosius vagy Tillitsonnak nevezik, prédikációit pedig Chrysostomuséival egy sorba állítják és mindketten fájlalják, hogy prédikációi, a mit nyomtatás alá készített, a háborús időkben kéziratban maradtak. A tiszteletes, tudós férfiú híre jóformán apáról fiúra szállott s prédikációit minta gyanánt másolgatták. Az egy generációval később élt és működött Hermányi Dienes József,³ nagyenyedi pap és szellemes író, szintén nagy elismeréssel emlékezik meg róla és prédikációiról. — Édes szülőiről s magáról írt memoirejában atyjáról emlékezvén, ezt írja Nagyarirol: »Irott is itt az atyám sok prédikációkat . . . írta le holmi akkori nagy tudósoknak prédikációit, nevezetesen Nagyari Józsefnek a fejedelem papjának holmi rövid prédiká-

¹ Nagyari magát *Nagy Ari*nak írja. Én a különféle írásmódok közül (Nagy Ari, Nagy-Ari, Nagyári, Nagyari) a mai ortografiához alkalmazkodva *Nagyari*t tartottam meg. Megjegyzem még, hogy Nagy-Ar község ma is van Szatmár megyében, de a Nagyariak predikátuma *nagyvárad*i volt.

² Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Magyar Tört. Emlékek III. köt. 381. és Cserei Mihály Historiája. Újabb Nemzeti Könyvtár 160 hasáb.

³ E kéziratos munka címe: *Hermányi Dienes József nagyenyedi első pap édes szülőiről és magáról, 1758.* 4r. 134 l. Az Erd. Nemz. Múz. kéziratárában.

czióit, melyek között kettőt igen nevezetesnek tartok; t. i. azt, a melyet Teleki Mihály felett elmondott és azt, a melylyel dehortálta a statusokat, hogy a portának adott hiteket meg ne szegjék.¹

Csak a szerencsés véletlennek tulajdoníthatjuk, hogy a mit a szellemi kiválóságai iránt mindig hálás utódok Nagyari hiréről, nevérol emlékezetben igyekeztek fentartani, azt mi udvari prédikátorunk leg-sajátosabb irodalmi emlékeiben közvetlenül szemlélhetjük. Nagyari József prédikációs könyve, míg a Teleki Mihály által is érdemesnek ítélt publikációjára mód és alkalom nyílnék, bizonyára megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

Nagyari tábori prédikációi Erdély történelmének nagy és változatos eseményeire emlékeztetnek. Az 1681. 1682. és 1683-ik évekhez fűződő történelmi eseményeket is a török magyarországi uralmának hatalmi kérdései mozgatják. Apaffi e három egymást követő esztendőben újból és újból Magyarországra vezeti seregét, mert török protektora úgy kívánja, hogy magyarországi fölkelő testvéreinek az ő hadaival együtt segítséget vigyen. A magyarországi fölkelőknek, a bújdosóknak ügye nem volt új keletű, az erdélyi fejedelmekre pedig az ilyen segítő szerep szinte hagyományként szállott. Apaffi Mihály s környezete mégsem szívesen hajlott erre a vállalatra. Telekinek, a mindenható miniszternek a bújdosó hadak kurucz vezére, Thököly Imre iránt táplált személyes indúlatai sok mindent megmagyaráznak, ha egyéb ok nem is lett volna a huzódozásra. De az idők jelei is előre mutatkoztak s Erdély már ekkor érezhette, hogy a török magyarországi uralmának végső fejezetéhez jutott s jól tudta, hogy vele együtt — odaért az önálló erdélyi fejedelemség is. Hiába minden halogatás, a török rendelezett s Apaffinak mennie kellett. Augusztus vége felé útnak indította tehát seregét, melynek generálisául Telekit nevezte ki. Viszont a török az egyesült hadak főparancsnokává magát a fejedelmet tette. Ez a körülmény s az a tény, hogy az erdélyi fejedelmet s környezetét a hagyományos külső dekórum kíséri a hadjáratba, kissé emelte az erdélyi hadak jó hangulatát, a bújdosó kurucz, testvérek lelkében oly régóta lobogó tűz még inkább élesztette azt. Így a hadi vállalat szép reménységgel indúlt meg Böszörmény alatt. De ezt aztán azonnal is követte a kiábrándulás. A rossz vezérlet s az ennek nyomában kelt belső egyenetlenség folytán az ez évi hadjárat csaknem kudarczczal végződött.

A következő (1682) esztendőben még nagyobb erővel indúlt meg a hadjárat. Apaffinak is újból ki kellett mennie seregével. De most már nem ő az egyesült hadak vezére, mert a török az elmúlt esztendő példáján tanúlva, magának tartotta meg a fővezérletet. Egy év alatt a kurucz vezér, Thököly is nagyot nőtt, mert e hadjárat alatt a török őt athnaméval, bottal és zászlóval Magyarország fejedelemségébe iktatta be.

¹ Nagyari nevezetesebb beszédei annyira érdekelték a kortársakat, hogy azok számos kéziratban közkézen forogtak. Ebből magyarázható ki, hogy ez utóbbi prédikációjának Múzeumunk kéziratára három egykorú másolatát őrzi. 1. a Kemény J. Coll. Manuscr. Hist. Minor Tom. XXXI.; 2. Miscellanea, 3. itt leirt kötetben is megvan, a tábori prédikációk után, másolatban. E történelmi vonatkozásánál fogva is érdekes prédikációt a két első kézirat alapján közöltem a Protestáns Szemle 1900. évfolyamában. De hogy Nagyari prédikációit legfeljebb kora szokásához mérten lehet *holmi rövid prédikációnak* nevezni, kiténik abból, hogy ez a prédikációja is 14 nyomtatott lapra terjed.

Ily viszonyok mellett könnyen érthető az erdélyi hadak keserű hangulata s az a gúnyos megjegyzés is, melylyel Bethlen Miklós ez év hadjáratának leírását kíséri, midőn ezt írja róla: „tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk“. Valóban úgy volt, és szerepök is csak ennek megfelelő lehetett, mert ugyancsak Bethlen szerint ellenséget nem csak hogy láttak volna, de hírét is alig hallották.¹

Erdélyre tehát az 1682. évi hadjárat sem sok dicsőséget hozott, de az egész hadviselés az előző esztendeinél mégis sikeresebben végződött. Ez a siker pedig a törököt még nagyobb vállalkozásra ösztönözte s az 1683. év folyamán többé már nem a bújdosók megsegítésére, hanem egyenesen Bécs megvívására indult ki Drinápolyból 250,000 főnyi seregével. Erdély ez esztendőben sem kerülhetett el a hadviselést. De Apaffinak és seregének ez alkalommal sem jutott valami kiváló szerep; alig több, mint az, hogy Győr alatt hátvédül szolgált a Bécset ostromló török seregnek. Erre sem volt szükség sokáig.

Ismerjük a bécsi hadjárat történetét. Tudjuk, hogy a török hadi vállalatába már Európa is beleszólt s a pogány csúfos vereséggel vonult vissza Bécs falai alól. Bécs sorsa már szept. 12-ikén eldőlt, de a fejedelem csak egy hónap múlva indulhatott vissza. Ez volt Erdélyre nézve a három közül a leghosszabb és legviszontagságosabb hadviselés, de egyszersmind a legtanúlságosabb is. Ez év eseményeivel nem csak a bújdosók ügye dőlt el végképpen, hanem Erdély jövő sorsa is meg volt pecsételve.

Ime Nagyar i tábori prédikációinak történeti háttere, Erdély történetének három nehéz esztendeje a régebbi, hasonló vállalatok kilátásai s — mint a következők is megmutatja — egyszersmind reményei nélkül.

A fejedelem nagy készüléssel indult el mind a három hadjáratára. Seregén kívül rangjának megfelelő udvart vitt magával, melyhez a szükséges nagy felszerelés járult.² A fejedelem környezetéből az udvari prédikátor sem hiányozhatott. Nem csak azért, mert azt az udvar tekintélye úgy kívánta; hanem főként, mert e vallásos és buzgó korban az udvar nem maradhatott a hosszú táborozások alatt lelki vigasztalás nélkül. A mint Nagyar i maga írja „Istennek szent tanácsából neki is ki kellett bujdosnia, hogy az Istennek ládáját hordozná s az nála lévő kicsiny kegyelem szerint az élet és halál s félelem, rettegés között járó, bújdosó, udvari s tábori ecclesiát vigasztalná és tanétná“. Nagyar i a fejedelem mindhárom táborozásában részt vett és derekasan teljesítette azt a magasztos hivatást, mit prédikatori tiszte ama súlyos, megpróbáltatásokkal teljes időkben kétszeres mértékben rótt reá. Az ő-testamentomi próféták példájával tanít, int, fedd, dorgál, vigasztal, jobb jövővel biztat, kitartásra lelkesít. Izrael népének élete történetéből Erdélynek akkori válságos helyzetéhez illő elég s változatos példát találhatott. És ezeknek magyarázatában ő maga is valóságos prófétai ihlettel szól pusztában bujdosó népéhez. Ránk maradt beszédei

¹ Gr. Bethlen Miklós Önéletleírása I. köt. 530 és 531 l.

² Ez évek hadikisérétének és egész felszerelésének igen szép és érdekes emlékei maradtak reánk az Erd. Nemz. Múzeum kézírattárában. Az 1681-iki táborozás feljegyzései fonálán pedig nyomon kísérhetjük az expedíciót.

cióit, melyek között kettőt igen nevezetesnek tartok; t. i. azt, a melyet Teleki Mihály felett elmondott és azt, a melylyel dehortálta a statusokat, hogy a portának adott hiteket meg ne szegjék.¹

Csak a szerencsés véletlennek tulajdoníthatjuk, hogy a mit a szellemi kiválóságai iránt mindig hálás utódok Nagyari hiréről, nevééről emlékezetben igyekeztek fentartani, azt mi udvari prédikátorunk leg-sajátosabb irodalmi emlékeiben közvetlenül szemlélhetjük. Nagyari József prédikációs könyve, míg a Teleki Mihály által is érdemesnek ítélt publikációjára mód és alkalom nyílnék, bizonyára megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

Nagyari tábori prédikációi Erdély történelmének nagy és változatos eseményeire emlékeztetnek. Az 1681. 1682. és 1683-ik évekhez fűződő történelmi eseményeket is a török magyarországi uralmának hatalmi kérdései mozgatják. Apaffi e három egymást követő esztendőben újból és újból Magyarországra vezeti seregét, mert török protektora úgy kívánja, hogy magyarországi fölkelő testvéreinek az ő hadaival együtt segítséget vigyen. A magyarországi fölkelőknek, a bújdosóknak ügye nem volt új keletű, az erdélyi fejedelmekre pedig az ilyen segítő szerep szinte hagyományként szállott. Apaffi Mihály s környezete mégsem szívesen hajlott erre a vállalatra. Telekinek, a mindenható miniszternek a bújdosó hadak kurucz vezére, Thököly Imre iránt táplált személyes indulatai sok mindent megmagyaráznak, ha egyéb ok nem is lett volna a huzódózásra. De az idők jelei is előre mutatkoztak s Erdély már ekkor érezhette, hogy a török magyarországi uralmának végső fejezetéhez jutott s jól tudta, hogy vele együtt — odaért az önálló erdélyi fejedelemség is. Hiába minden halogatás, a török rendelkezett s Apaffinak mennie kellett. Augusztus vége felé útnak indította tehát seregét, melynek generálisául Telekit nevezte ki. Viszont a török az egyesült hadak főparancsnokává magát a fejedelmet tette. Ez a körülmény s az a tény, hogy az erdélyi fejedelmet s környezetét a hagyományos külső dekórum kíséri a hadjáratba, kissé emelte az erdélyi hadak jó hangulatát, a bújdosó kurucz testvérek lelkében oly régóta lobogó tűz még inkább élesztette azt. Így a hadi vállalat szép reménységgel indult meg Böszörmény alatt. De ezt aztán azonnal is követte a kiábrándulás. A rossz vezérlés s az ennek nyomában kelt belső egyenlenség folytán az ez évi hadjárat csaknem kudarczczal végződött.

A következő (1682) esztendőben még nagyobb erővel indult meg a hadjárat. Apaffinak is újból ki kellett mennie seregével. De most már nem ő az egyesült hadak vezére, mert a török az elmúlt esztendő példáján tanúlva, magának tartotta meg a fővezérletet. Egy év alatt a kurucz vezér, Thököly is nagyot nőtt, mert e hadjárat alatt a török őt athnaméval, bottal és zászlóval Magyarország fejedelemségébe iktatta be.

¹ Nagyari nevezetesebb beszédei annyira érdekelték a kortársakat, hogy azok számos kéziratban közkezen forogtak. Ebből magyarázható ki, hogy ez utóbbi prédikációjának Múzeumunk kézírattára három egykorú másolatát őrzi. 1. a Kemény J. Coll. Manuscr. Hist. Minor Tom. XXXI.; 2. Miscellanea, 3. itt leírt kötetben is megvan, a tábori prédikációk után, másolatban. E historiai vonatkozásánál fogva is érdekes prédikációt a két első kézirat alapján közöltem a Protestáns Szemle 1900. évfolyamában. De hogy Nagyari prédikációit legfeljebb kora szokásához mérten lehet *holmi rövid prédikációnak* nevezni, kiténik abból, hogy ez a prédikációja is 14 nyomott lapra terjed.

Ily viszonyok mellett könnyen érthető az erdélyi hadak keserű hangulata s az a gúnyos megjegyzés is, melylyel Bethlen Miklós ez év hadjáratának leírását kíséri, midőn ezt írja róla: „tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk“. Valóban úgy volt, és szerepök is csak ennek megfelelő lehetett, mert ugyancsak Bethlen szerint ellenséget nem csak hogy láttak volna, de hírét is alig hallották.¹

Erdélyre tehát az 1682. évi hadjárat sem sok dicsőséget hozott, de az egész hadviselés az előző esztendeinél mégis sikeresebben végződött. Ez a siker pedig a törököt még nagyobb vállalkozásra ösztönözte s az 1683. év folyamán többé már nem a bújdosók megsegítésére, hanem egyenesen Bécs megvívására indult ki Drinápolyból 250,000 főnyi seregével. Erdély ez esztendőben sem kerülhetett el a hadviselést. De Apaffinak és seregének ez alkalommal sem jutott valami kiváló szerep; alig több, mint az, hogy Győr alatt hátvédül szolgált a Bécsset ostromló török seregnek. Erre sem volt szükség sokáig.

Ismerjük a bécsi hadjárat történetét. Tudjuk, hogy a török hadi vállalatába már Európa is beleszólt s a pogány csúfos vereséggel vonult vissza Bécs falai alól. Bécs sorsa már szept. 12-ikén eldőlt, de a fejedelem csak egy hónap múlva indulhatott vissza. Ez volt Erdélyre nézve a három közül a leghosszabb és legviszontagságosabb hadviselés, de egyszersmind a legtanulságosabb is. Ez év eseményeivel nem csak a bújdosók ügye dőlt el végképpen, hanem Erdély jövője sorsa is meg volt pecsételve.

Ime Nagyar József tábori prédikációinak történeti háttere, Erdély történetének három nehéz esztendeje a régebbi, hasonló vállalatok kilátásai s — mint a következés is megmutatta — egyszersmind reményei nélkül.

A fejedelem nagy készüléssel indult el mind a három hadjáratára. Seregén kívül rangjának megfelelő udvart vitt magával, melyhez a szükséges nagy felszerelés járult.² A fejedelem környezetéből az udvari prédikátor sem hiányozhatott. Nem csak azért, mert azt az udvar tekintélye úgy kívánta; hanem főként, mert e vallásos és buzgó korban az udvar nem maradhatott a hosszú táborozások alatt lelki vigasztalás nélkül. A mint Nagyar József maga írja „Istennek szent tanácsából neki is ki kellett bujdosnia, hogy az Istennek ládáját hordozná s az nála lévő kicsiny kegyelem szerint az élet és halál s félelem, rettegés között járó, bújdosó, udvari s tábori ecclesiát vigasztalná és tanítaná“. Nagyar József a fejedelem mindhárom táborozásában részt vett és derekasan teljesítette azt a magas hivatást, mit prédikatori tiszte ama súlyos, megpróbáltatásokkal teljes időben kétszeres mértékben rótt reá. Az ő-testamentomi próféták példájával tanít, int, fedd, dorgál, vigasztal, jobb jövővel biztat, kitartásra lelkesít. Izráel népének élete történetéből Erdélynek akkori válságos helyzetéhez illő elég s változatos példát találhatott. És ezeknek magyarázatában ő maga is valóságos prófétai ihlettel szól pusztában bujdosó népéhez. Ránk maradt beszédei

¹ Gr. Bethlen Miklós Önéletleírása I. köt. 530 és 531 l.

² Ez évek hadikisérétének és egész felszerelésének igen szép és érdekes emlékei maradtak reánk az Erd. Nemz. Múzeum kéziratárában. Az 1681-iki táborozás feljegyzései fonalán pedig nyomon kísérhetjük az expedíciót.

valóságos remekei régi egyházi szónoklatunknak. Nem hiába volt olyan nagy prédikátori híre kortársai előtt. Írása módja egyszerű, tömör, zamatos; hatása közvetlen s minden mesterkéeltség nélkül szónoki; egyházi sajátosságra erősen biblikus. Prédikációinak szerkezetére e helyt nem terjeszkedem ki, de annyit mégis meg kell említenem, hogy szónoki diszpozíciója eltér kora általános szokásától. Ő e tekintetben inkább az udvarnál divó szokáshoz alkalmazkodott s udvari prédikátorságában szintúgy nagyhirű elődje Toféus Mihály példáját követte.¹ Nagyari a prédikáció írásában követett emez eltérő módszerét tábori beszédeivel írt bevezetésében (ajánló levelében) hosszasan védelmezi azokkal szemben, kik őt e miatt kárhoytatni fogják. Védekezését aztán azzal végezi, hogy a prédikációban nem is a módszer a lényeges, hanem a tartalom a fő. „Az arany — írja Nagyari² — csak arany, akár szegletes, akár gömbölyeg formában legyen, csak legitimus pondusa legyen. Ilyen az prédikáció is. Csak legyen fontja, terhe beszédének, tanétásinak; csak hasson be az szivekben, lelkekben, jó prédikáció az, ha valami kicsinyt formájában változik is.“

Nagyari prédikációi negyedréti hártakötésű kötetben maradtak reánk 1—337 levél terjedelemben. A gyűjtemény két részre oszlik. Nagyobb felét Nagyari tábori prédikációi teszik, melyeket sajtó alá készített; a második, kisebb fele szintúgy Nagyari prédikációit tartalmazza; a közönséges vasárnapokra írt s néhány alkalmi beszédet. A tábori prédikációk mind Nagyari kezétől valók, a többi közül csak három prédikáció idegen kéz írása. Ez a körülmény elárulja, hogy a gyűjtemény nem Nagyaritól nyerte rák maradt alakját, de kötéséből s az idegen kézírásokból is következtetni lehet, hogy a kötet összeállítása közel egykorú időből ered.

A tábori prédikációk három külön részre válnak, a három expedíciónak megfelelően. A beszédeket pedig Teleki Mihály nevére szóló ajánlás s ugyancsak ő hozzá írt bevezető rész (ajánló levél) előzi meg s rövid utószó (bérekesztés) zárja be.

Az ajánlás szövegét ez: „Nagy tisztességgel, hirrel, névvel, Istentől megajándékozott, természetnek, kegyelemnek, szerencsének sok javaival felékesített úrnak, Tekintetes Széki Teleki Mihály uramnak a Méltóságos Erdélyi Fejedelem belső tanácsúr hívének, Torda és Mármaros vármegyéknek főispánjának, Husztnak, Kövárnak és vidékének főkapitányának, Erdély országának vitézlő rendének főgeneralisának az hazának és az ecclesiának nagy oszlopának etc. nekem méltatlanságomhoz képest igen jó uramnak, nagy fautoromnak.“

Az ajánló levélben utal a tábori prédikációk elkészítésének körülményeire. Elmondja, hogy ő erre a munkára soha elméjét s kezét nem fordította volna, ha Teleki „sok üdőtől fogván erős parancsolattal“ nem unszolja rá. Majd prédikációi hiányát emlegetve utal a háborús

¹ Toféus Mihály a szintúgy nevezetes prédikátort udvari papságából püspökségre választották. De ő azért udvari papi címét és jellegét azután is viseli. Az egykorú fejedelmi udvartartási emlékek u. i. őt még püspök korában is mindannyiszor a konvencziós papok sorába számítják Nagyarral, Köpeczivel, az udvari doktorral, a kántorral és hat kántor inással együtt említik. Erd. Nemz. Múzeum. Fejedelmi udvartartásra vonatkozó iratok

² A Tábori prédikáció előszavában, a kötet 2 levelén

körülményekre is, melyekben azok eredeti, első konceptusokat nyerték. Ő maga érzi erőtlenségét, azt — írja szerénykedve — hogy ilyen nagy terhet ilyen vékony tengelyre rakott az Isten . . . Mindazonáltal az ki igazat akar ítélni, engemet méltán nem rágalmazhat, ha meggondolja azt, mennyi félelem, rettegés, alá s fel való járás, bújdosás, testemnek s elmémnek sok törődési között sem üdöm, sem helyem, sem bibliothecam nem lévén velem . . . Úgy hogy az mit idvezült nagyemlékezetű Gelei uram Bethlen Gábor idejében tett prédikatioiról az praeconiumjában . . . én igazán s méltóbban irhatom s mondhatom, hogy én az mit irtam, munkálódtam, elmélkedtem sok ezer alkalmatlanságok között, nehézségek között; seregeknek tódulási, bolyongási között, lovaknak nyerítési, vinyogási között, szekereknek zörgési, doboknak pergési, trombitáknak zengési, harsogási között, lovaknak ganéji, megbűzhödött sebhedt, dögök között, tábori pervéták s útálatosságok között, majd mindennapi utazásban, alacsony szoros sátorban, sokszor a szekérnek csatlóin, vagy az magam térdein irtam. Ennyi sok nehézségek, alkalmatlanságok között kicsoda gondolkozhatik, elmélkedhetik mélyen, hanem ha az, ki teljességgel vak és siket; az ki semmit nem lát, nem hall, nem érez, semmire nem fegyelmez. Az ki ezeket meggondolja ezen munkáimban való fogyatkozásaimat én nékem könnyen megengedheti.“

A tábori prédikációk vasárnapok szerint következnek egymásután, de minden közelebbi dátum jelzése nélkül. Pusztán a prédikációk sorszáma van mintegy czimül azok élére vetve s egy néhánynál jelölve van a hely is, hol azokat elmondta.

Az 1681. évi hadjárat idejéből kilencz prédikáció van a gyűjteményben. Közülök a másodikat akkor tartotta „mikor az Aranysegben az hadak megegyeznek s conjungálnák magukat“ velük. A harmadikat Böszörmény alatt mondotta el, a negyediket „Kálló alatt, midőn a az várból kevélyen kiuzennének“. Ötödször „Kálló megvételekor“ prédikált. hetedszer „Szathmár alatt mikor Szathmár vidékét, az szegénységet s egynehány falukat elrablá az velük levő török“. Nyolczadik izben akkor prédikált, mikor már visszatértek „s az erdélyi határban jutván oszolni kezdetek a hadak“. Utolsó tábori prédikációja „az sóvári mezőn“ volt.¹

Az 1682-ik év prédikációinak ily czimet ad Nagaryi: „Más esztendőre való praedicationok, az mikor Fülel alá mentünk.“ Számuk hét s közülök a negyediket és hatodikat „Filel alatt“ jelzés kíséri; a 7-ik után pedig ez a megjegyzés áll: „Szalóknál innen az Tiszán“. A többi prédikáció elmondási helye nincs jelölve.

Leghosszabb volt, mert legtovább tartott a harmadik (1683. évi) táborozás. A prédikációk cziméül ezt írta Nagaryi: „Harmadik rendbéli praedicationok, melyek löttének 1683. esztendőben, az bécsi expeditióknak alkalmatlanságával.“ Ez évről tizenöt beszédet találunk s csak a tizen-

¹ Nagaryinak itt közölt jegyzeteit azon naplószerű feljegyzésekkel egészítve ki, melyek az 1681. évi hadjárat költségeinek számadásaként az Erdélyi Nemz. Múzeum levéltárában reánk maradtak, teljes rajzát nyerjük a tábori menet útvonalának; megállapíthatjuk a sereg tartózkodásának helyeit és idejét is. E költségnapló legelső bejegyzése aug. 18-án kelt, mielőtt a tábor útnak indult volna s a legutolsó, visszaérkezések után (valószínűleg Gyulafehérváron) okt. 23-án.

harmadikhoz van feljegyezve hogy hol: „Mikor mind az Dunán mind az Tiszán által jöttünk s megszabadúltunk.“¹

A gyűjtemény második fele 19 prédikációt tartalmaz. Ezek közül csak négy van alkalmi fölrattal jelezve. Legnevezetesebb közülök bizonyára az, mely sorrendben is legelől áll a gyűjteményben. Ezt a prédikációt Nagyar József az ifj. Apaffi Mihály fejedelemmé iktatása ünnepe alkalmából írta, mit ő a prédikáció elején a szavakkal jelez: *Concio inauguralia occasione inaugurationis celsissimi principis junioris Michaelis Apaffi in templo Albae anno 1684, 17. septembris.*² A sorrendet követve a 2-ik és 7-ik idegen kézzel írt prédikációk így vannak indikálva: „Anno 1687 die februarii, Nagyar Józseph uram tanítása.“ és „Anno 1686 die martii 3, Nagyar Józseph uram tanítása, Szeben.“ A 17-ik prédikáció elé — mely különben egészben Nagyar kezétől való — ezt írta: „Concio új esztendőre 1688. 1. januarii.“

Külön említjük meg végül Magyarinak azt a szintűgy sajátkezűleg írt halotti prédikációját, mely a gyűjteménybe a többtől elütő 8r. formában a sorrendben 18-ik helyre van beékelve.

E gyűjtemény, mint láttuk, Nagyar prédikatori működésének csupán szemelvényes, de így is fölöttebb értékes emléke. Mert olyan alkalom és idő tanúja, mely hazájára hatásában és eredményében egyaránt maradandónak bizonyult, mert e reá is emlékezetes táborozások módot nyújtottak neki, hogy a róla elterjedt jó hirt oly módon igazolhassa, melylyel nemcsak a kortársak, hanem az utódok tiszteletét is kivívja. Prédikációi nem hiában nyerték meg nagy fautorának tetszését, nem hiában tartották őt kitűnő egyházi szónoknak. A véletlen, mely gyűjteményét megmentette, neki is, nekünk is kedvezett. Az ő hírét igazolja, egyházi szónokaink sorát és egyházszónoklati irodalmunkat gazdagítja. Mert a pap és szónoklata rendszerint eltűnik a múltó percczel s az elröppenő szóval. Nagyar, szerencsére, már nem tartozik közéjük.

Bod Péter azt írja Nagyariról, hogy „csak könyveiben lehetett volna megelevenedni.“ Valóban az ő prédikációs könyve lélek és élet s többszörösen érdemes reá, hogy ne maradjon tovább véka alá rejtve, hanem hogy mint Teleki uram ezelőtt 221 esztendővel óhajtott: világoskodjék mindeneknek, mert nemcsak mint egyház-szónoklati mű, de mint történelmi s nyelvi becszel bíró emlék is egyaránt méltó az utódok figyelmére.

Szádeczky Béla.

¹ E megjegyzésből nagyon is kiérezhető, hogy a seregnek a nagy folyókon való átkelése mennyi bajjal járhatott, kiváltképpen a midőn az mint legyőzött (bár háborút nem is látott) sereg tért vissza.

² II. Apaffi Mihály fejedelemmé választása még az első hadjárat előtt, 1681. jún. 10-én, a fejérvári országgyűlésen megtörtént. Erd. Országgyűl. Eml. 17 köt. 188. l.

Adalékok

a Régi Magyar Könyvtárhoz.

1.

Basel. 1556.

Werner, Georgius. DE ADMIRANDIS HVNGARIAE | AQVIS, HYPOMNEMATION: GEOR- | GIO Vuernhero authore. | 2^o

Önállóan nem jelent meg, hanem **Herberstain** Sigismundus „Rerum Moscoviticarum commentarii“ cz. munkájának 178—194. lapjain. **Colophon:** *Basileae, ex officina Joannis Oporini, anno salutis humanae 1556. mense Augusto.*

Önálló kiadása: *Bécs. 1551.* (RMK. III. 395.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

2.

Basel. 1559.

[Honter, Johannes.] ΝΕΙΛΟΥ ΕΠΙ- | ΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥ- | ΡΟΣ ΚΕΦΆΛΑΙΑ, Η | παραίνεσις. | NILI EPISCOPI ET MAR- | TYRIS CAPITA, SEV PRAECE- | ptiones de Vita piè, Christianè ac hone- | ftè exigenda, Græcolatinè: | A' MICHAELE NEANDRO SO- | raiense conuerfæ & expofitæ. |

BASILEAE, PER IOAN- | *nem Oporinum.* | 4^o AA—FF = 6 ív. 43 lap. Végül index 5 sztlan lap.

Colophon az FF_{4a} lap alján: *BASILEAE, EX OFFICINA IOANNIS OPO* | *rini, Anno falutis M.D.LIX. menfe Augufto.* |

Szabó Károly RMK. III. 463. sz. alatt Seivert Johann „Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften“ cz. munkája 178. lapja után említ. Első kiadása görög szöveggel: *Brassó. 1540.* (RMK. II. 23.)

Kolozsvári ref. kollégium.

3.

Basel. 1571.

Werner, Georgius. DE ADMIRANDIS HVNGARIAE | AQVIS, HYPOMNEMATION: GEOR- | GIO Vuernhero authore. | 2^o

Önállóan nem jelent meg, hanem **Herberstain** Sigismundus „Rerum Moscoviticarum commentarii“ cz. munkájának 178—194. lapjain. *Basileae, ex officina Oporiniana. 1571.*

Önálló kiadása: *Bécs. 1551.* (RMK. III. 395.)

Kolozsvári egyetem.

4.

H. n. 1603.

KALENDARIVM | CHRISTUS URUNK SZŰ- | letefe utan 1603 Eztendőre, | rend ízerint az napoknak | hamlalafarol, es egyeb | valaſtasokrol. | IOANNICIUS GABOR D. | az Krakai Academianak fő Aftro- | logufanak irafabol Magyar nyel- | ven fordittatot. | Ez Eztendőben negy Eclepfis le- | ſen, holot effenek: es migh tartfa- | nak, az Kalendarium- | nak vegeben | meg talalod. | *Afra inclinant, fed non neceſſitant.* |

16^o (8 levelenként). A—B = 2 ív = 16 sztlan lev.

Kolozsvári ref. kollégium.

5.

Gyulafejevárv. 1631.

Articuli *Dominorum Regnicolarum trium nationum* | *Regni Transilvanix, & partium Hungariæ eidem annexarū* | *in Generalibus eorum Comitjys, in Civitate Alba-Julia, ad* | *diem vigefimum Menſis Decembris, Anno Domini Milleſi-* | *mo Sexcentefimo Trigefimo, indictis, celebrátis concludi.* |

2^o A—C₁ = 5 sztlan lev.

Datum in civitate noſtra Alba-Julia, die vige- | fima nona menſis Decembris Anno Domini Milleſimo | Sexcentefimo Trigefimo.

Colophon a C₁ lap közepén: FEIERVARAT | Niomtatta Lignicei Eifmurd^t | IACAB. VRVNK könyvniomtatoia | Anno. 1631. |

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

6.

Róma. 1644.

Inchofer, Melchior. ANNALES | ECCLESIASTICI | REGNI HVN- | GARIÆ | AVTHORE | MELCHIORE INCHOFER | SOC. IESV | Tomus Primus | *Romæ Typis Ludouici Grigniani Superiorum permiffu* 1644. |

Colophon: ROMAE, *Typis Ludouici Grignani*. MDCXLIV. | Menſe Ianuario. | SVPERIORVM PERMISSV. |

2^o CLVI, 442 l. Elöl 2 czlap, ajánlás Lippay Györgyhöz, ad lectorem 6 sztlan lev. Végül: appendix, index, errata, regestum (!) 13 sztlan lev.

2-ik czímlapja szép rézmetszet. Több kötete nem jelent meg.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

7.

Franequera. 1651.

Bökényi, Johannes Philip. *Compendiolum* | Socinianfmi (!) con- | futatum. | Diſputatio XIX. | [—XIX.] *Reſp.* IOHANNE PHILIPPO

BEKENYI,¹ | Ungaro. | CAPUT. IX. | *De Ecclesia, Ministerio, Synodis ac Disciplina.* |

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1621.] 4^o S—T₄ = 8 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburch Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czímlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Tintával BÖKENYIre javítva.

8.

Franeera. 1651.

Hentes, Michael. *Compendiolum* | Socinianismi confutatum. | Disputatio VI. | [—IX.] *Resp.* MICHAEL HENTES, Debrecino. CAPUT. V. | *De Veteri & Novo Foedere, five de Lege* | & *Euangelio.* | *Docent, Vetus & Novum Testamentum feu Foedus differre;* | I. *Promiffis.* II. *Præceptis.*

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1651.] 4^o G—I₄ = 12 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburch Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

U. ott, u. azon évben G—I ívjelzéssel önállóan is megjelent.

Kolozsvári ref. kollégium.

9.

Franeera. 1651.

Igaz, Colomannus. *Compendiolum* | SOCINIANISMI, | REFUTATUM. | Disputatio I. | [—III.] *Respondente* | COLOMANNO IGAZ, Claudiopolitano. | CAPUT. I. | *De Deo;* & *Iesu Christo;* deque | *Spiritu Sancto.* |

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1651.] 4^o A—C₄ = 12 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburch Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

10.

Franeera. 1651.

Kereszturi, Andreas B. *Compendiolum* | Socinianismi confutatum. | Disputatio XIII.¹ | [—XVII.] *Resp.* ANDREA B. KERESZTURI, | Ungaro. | CAPUT. VIII. | *De Resurrectione Mortuorum:* & *Statu* | *Animarum:* deque *futuro sæculo.* |

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1651.] 4^o O—R₄ = 16 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburch Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Sajtóhiba XIV. helyett.

11.

Franekera. 1651.

Simon, Michael. *Compendiolum* | Socinianifmi confutatum. | Disputatio IV. | [—VI.] *Resp.* MICHAELE SIMONE Varallyaino-Ungaro. | CAPUT. II. | *De Statu primi hominis ante lapsum.* |

CAPUT III. | *De Lapfu hominis; & Peccato Originis.* |¹

CAPUT IV. | *De Libero Arbitrio & Gratia.* |²

[Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1651.] 4^o D—F₄ = 12 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A D_{3a} lapon. — ² Az E_b lapon.

12.

Franekera. 1651.

Tályai Michael B. *Compendiolum* | Socinianifmi confutatum. | Disputatio X. | [—XI.] *Resp.* MICHAELE B. THALYAI, Ungaro. | CAPUT. VI. | *De Prædestinatione Electione & Vocatione.* |

[Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1651.] 4^o K—L₄ = 8 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

13.

Franekera. 1651.

Tiszabecsi, Gasparus P. *Compendiolum* | Socinianifmi confutatum. | Disputatio XII. | [—XIII.] *Resp.* CASPARE P. TISZA-BETSINO, Ungaro. | CAPUT. VII. | *De Justificatione per Fidem in Christum; deque Poenitentia.* |

[Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1651.] 4^o M—N₄ = 8 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

14.

Franekera. 1651.

Vizkeleti, Daniel P. *Compendiolum* | Socinianifmi confutatum. | Disputatio XX. | [—XXII.] *Resp.* DANIELE P. VIZKELETI, Ungaro. | CAPUT X. | *De Baptifmo & Coena Domini.* |

[Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1651.] 4^o V—Y₄ = 12 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg** Johannes „Compendiolum Socinianismi“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

15.

Franekera. 1653.

Briccius, Andreas. LOCI DE DEO DISPUTATIO I. | DE | *Neceffaria Dei Existentia.* | *Respondente* | ANDREA BRICCIO, Ungaro. | ~ | *De Veri Dei Nominibus.* |¹

[*Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.*] 4^o F—F₄ = 4 sztlan lev.

_____ LOCI DE DEO DISPUTATIO II. | *Resp.* ANDREA BRICCIO, Ungaro. | *De reliquis Veri Dei Nominibus.* | ~ | *De Dei Immutabilitate, & Im- | mensitate.* |²

[*Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.*] 4^o G—G₄ = 4 sztlan lev.

_____ LOCI DE DEO DISPUTATIO III. | *Resp.* ANDREA BRICCIO, Ungaro. | DE | *Simplicitate Eßentizæ Dei absoluta.* | ~ | *De Dei Scientia.* |³

[*Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.*] 4^o H—H₄ = 4 sztlan lev.

_____ LOCI DE DEO, DISP. IV. | *Respondente* | ANDREA BRICCIO, Ungaro. | *De Dei Præscientia.* | ~ | *De Dei Sanctitate & Justitia.* |⁴

[*Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.*] 4^o I—I₄ = 4 sztlan lev.

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Cloppenburg** J. „*Exercitationes super locos communes theologicos*“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.⁵

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az F_{3b} lapon. — ² A G_{2a} lapon. — ³ A H_{3b} lapon. — ⁴ Az I_{2a} lapon. —

⁵ F—H ívjelzéssel önállóan is megjelent: *Franekera. 1650.* (RMK. III. 1743.)

16.

Franekera. 1653.

Decsi, Gasparus. LOCI DE CREATIONE | DISPUTATIO VII. | DE | *Creata Homine Imagine Dei.* | *Respondente* | CASPARO DETSI, Ungaro. | ~ | DISPUTATIO VIII. | *De Creatione Angelorum.* |¹

[*Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.*] 4^o E_e—E_{e4} = 4 sztlan lev.²

_____ Reliqua Disputationis Octavæ. | *Respondente* | CASPARO DETSI, Ungaro. |

[*Franekerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.*] 4^o F_f—F_{f2} = 2 sztlan lev.

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Cloppenburg** J. „*Exercitationes super locos communes theologicos*“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az E_{e3} lapon. — ² Önállóan is megjelent: *Franekera. 1650.* (RMK. III. 1744.)

17.

Franekera. 1653.

Gidofalvi, Stephanus. *Præcognitorum Theologiæ Christianæ* |

DISPUTATIO I. | DE | *Theologia & Religione*. | *Respondente* STEPHANO GVIDOFALVO, Ungaro. | SECTIO I. |

SECTIO. II. | DE | *Canone Theologiæ Christianæ*. |¹

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o A—B_{2a} = 11 sztlan lap.

Gidofalvi, Stephanus. DISPUTATIO II. | DE | *Methodo Fidei qua Scripturis creditur*. | *Respondente* STEPHANO GVIDOFALVO, Ungaro. | [Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o B_{2b}—B₄ = 5 sztlan lap.

Önállóan nem jelentek meg, hanem Cloppenburgh J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.²
Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az A_{3b} lapon. — ² A—B ívjelzéssel önállóan is megjelent: Franekeæ. 1650. (RMK. III. 1745.)

18.

Franekeæ. 1653.

Enyedi, Johannes. LOCI DE STATU HOMINIS ANTE | LAPSUM. | DISPUTATIO I. | DE | *Naturæ Integritate*. | *Respondente* IOHANNE ENJEDI, Tranfilvanio-Ungaro. |

DISPUTATIO II. | *De Lege Naturæ*. |¹

DISPUTATIO III. | *Foederis Legalis Justitia*. |²

DISPUTATIO IV. | *De Iustificazione Legali*. |³

DISPUTATIO V. | *De Mercede Vitæ æternæ Adamo | promiffa*. |⁴

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o a—c₄ = 12 sztlan lev.

————— Reliqua Disputationis Quintæ. | *Respondente* IOHANNE ENJEDI, Tranfilvanio-Ungaro. | ~ | LOCI DE STATU HOMINIS SUB | LAPSU | DISPUTATIO I. | DE | *Primo Primi Hominis Peccato*. |

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o d—d₄ = 4 sztlan lev.

Önállóan nem jelentek meg, hanem Cloppenburgh J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.
Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az a_{3b} lapon. — ² A b_{2a} lapon. — ³ A c_a lapon. — ⁴ A c_{3b} lapon.

19.

Franekeæ. 1653.

Enyedi, Samuel. LOCI DE DEO DISP. V. | *Resp.* SAMUELE ENYEDINÓ, Ungaro. | *De Dei Potentia, Potestate, & Adorabilitate*. | ~ | *De Voluntatis Dei Consilio*, | & *Decreto*. |¹

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o K—K₄ = 4 szlan lev.

¹ A K_{3b} lapon.

Enyedi, Samuel. Reliqua Disputationis Quintæ. | *Respondente* SAMUELE ENYEDINO, Ungaro. | *De Divina Prædestinatione.* |

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o L—L₂ = 2 sztlan lev.

Önállóan nem jelentek meg, hanem Cloppenburgh J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

20.

Franekeæ. 1653.

Kereszturi, Andreas B. LOCI DE RESTAURATIONE | HOMINIS LAPSI | DISPUTATIO I. | *De Universalitate Gratia, & de | Gratia Foedere Novo.* | *Resp.* ANDREA B. KERESZTVRIO, Ungaro. |

DISPUTATIO II. | *De Persona Mediatoris.* |¹

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o h—i₄ = 8 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburgh J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.²

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az i_{2a} lapon. — ² h₁—4 ívjelzéssel önállóan is megjelent: Franekeæ. 1650. (RMK. III. 1746.)

21.

Franekeæ. 1653.

Nánási, Stephanus L. LOCI DE STATU HOMINIS SUB | LAPSU. | DISPUTATIO II. | DE | *Morte Per Peccatum ingressa, & Foederis operum* | *Antiquatione.* | *Respondente* | STEPHANO L. NANASI, Ungaro. | *Reliqua Disputationis Secundæ* |₁

DISPUTATIO III. | *Quæ Est* | *De Peccato Originis.* |²

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o e—f₄ = 8 sztlan lev. (*ha teljes!*)

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburgh J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.³

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az f_a lapon. — ² Az f₂ lapon. — ³ e—g ívjelzéssel önállóan is megjelent: Franekeæ. 1650. (RMK. 1746.)

22.

Franekeæ. 1653.

Pályi, Georgius. LOCI DE TESTAMENTO | VETERI, | DISPUTATIO II. | *De Sacrificiis.* | *Resp.* GEORGIO PALYI, Ungaro. | *De Sacrificiorum prima Antiquitate.* | ~ | *De Sacrificiorum Ufu.* |¹ ~ | *De Sacramentis Circumcisionis, & Paschatis.* |²

[Franekeæ, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o q—r₄ = 8 sztlan lev.³

Önállóan nem jelent meg, hanem Cloppenburgh, J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czlap nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A q_{3b} lapon. — ² Az r_{2b} lapon. — ³ q—r ívjelzéssel önállóan is megjelent: Franekeæ. 1651. (R. M. K. III. 1769.)

23.

Franequera. 1653.

Sikó, Johannes. Loci Myfterio S. S. TRINITATIS. | DISPUTATIO I. | DE | *Effentiaē Dei Vnitate in Trinitate Perfonarum.* | *Respondente* | IOHANNE SIKO, Ungaro-Tranfilvano. | ~ | *De Perfona Patris, & Filii.* |¹

[Franequerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o M—M₄ = 4 sztlan lev.

_____ Reliqua Disputationis Secundæ. | *Respondente* IOHANNE SIKO, Ungaro-Tranfilvano. | DE | *Eßentiaē Dei Vnitate in Trinitate Perfonarum.* | ~ | *De Perfona Filii, & Spirtus S.* |² ~ | *De Filii Dei vera Divinitate.* |³

[Franequerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o N—N₄ = 4 sztlan lev.

_____ Reliqua Disputationis Tertix | *Respondente* | IOHANNE SIKO, Ungaro-Transylvano. | DE | *Filii Dei vera Divinitate.* | ~ | *De Spiritus Sancti vera Divinitate.* |⁴

[Franequerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o O—O₄ = 4 sztlan lev.

_____ DISPUTATIO IV. | *Respondente* | IOHANNE SIKO, Ungaro-Transylvano. | DE | *Filii & Spiritus S. Adoratione.* |

[Franequerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o P—P₂ = 2 sztlan lev.

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Cloppenburg** J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.
Kolozsvári ref. kollégium.

¹ Az M_{3b} lapon. — ² Az N_{2a} lapon. — ³ Az N_{4b} lapon. — ⁴ Az O_{3a} lapon.

24.

Franequera. 1653.

Szentlászlói, Basilius. Loci de Sacramentis N. T. | Disputatio VI. | *De Formula Baptifmi.* | *Respondente* | BASILIO SZENTLASZLOI, Ungaro. | Disputatio VII. | *De Subjecto Baptifmi Recipiente.* |¹
Disputatio VIII. | *De Coena Domini.* |²

[Franequerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o bbb—ddd₄ = 12 sztlan lev.

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburg**, J. „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A ccc_a lapon. — ² A ccc_{4b} lapon.

25.

Franequera. 1653.

Szilvási, Martinus. LOCI DE INSTAURATIONE | HOMINIS LAPSI, DISPUTATIO III. | *Mediatorem debuit esse Hominem.* | *Respon-*

dente | MARTINO SZILVASI, Ungaro. | ~ | *De Vnione Hypostatica in Christo.* |¹

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o k—k₄ = 4 sztlan lev.

Szilvási, Martinus. Reliqua Disputationis Secundæ, | *Respondente* | MARTINO SZILVASI Ungaro. |

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o l—l₄ = 4 sztlan lev.

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Cloppenburgh, J.** „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A k_{3b} lapon.

26.

Franeera. 1653.

Vári, Stephanus V. Reliqua Disputationis Secundæ. | *Respondente* | STEPHANO V. VARINO, Ungaro. | *De Gubernatione caufarum naturalium, & effectorum.* | ~ | *De Gubernatione contingenter & libere agentium & Fortuitorum.* |¹

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o H_h—H_{h4} = 4 sztlan lev.

_____ LOCI DE PROVIDENTIA DEI | DISPUTATIO I. | DE | *Creaturarum Conservatione* | *Respondente* | STEPHANO V. VARINO, Ungaro. | ~ | *De Gubernatione caufarum naturalium, & effectorum.* |²

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o G_g—G_{g4} = 4 sztlan lev.³

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Cloppenburgh, J.** „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A H_{h2a} lapon. — ² A G_{g3} lapon. — ³ Önálló kiadása: Franeera. 1650. (RMK. III. 1749.)

27.

Franeera. 1653.

Vizkeleti, Daniel P. LOCI DE PROVIDENTIA DEI DISPUTATIO IV. | DE | *Gubernatione Angelorum Malorum.* | *Respondente* | DANIELE P. VIZKELETI, Ungaro. —

Reliqua Disputationis V.¹

DISPUTATIO VI. | *De Gubernatione Angelorum Bonorum.* |²

[Franeerae, Excudit Idzardus Balck. 1653.] 4^o I_i—L_{l2} = 10 sztlan lev.³

Önállóan nem jelent meg, hanem **Cloppenburgh, J.** „Exercitationes super locos communes theologicos“ cz. hittani értekezések gyűjteményében külön czl. nélkül.

Kolozsvári ref. kollégium.

¹ A K_{k2a} lapon. — ² A K_{ka} lapon. — ³ Önálló kiadása: Franeera. 1659 (RMK. III. 1750.)

28.

Utrecht. 1659.

Hentes, Michael Debreczinus. QUAESTIO STATUS INFICIALIS DE ADO- | RATIONE IMAGINUM IN PAPATU. | *Resp.* MICHAELE HENTES DEBRECINO, Ungaro. | *Ad diem 17. Martii, Anno 1649.* |¹

[Ultrajecti, Ex officina Johannis à Waesberge. 1659.] 4^o

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum theologiarum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars III. 870–883. lapjain külön czlap nélkül.

Önállóan is megjelent: Utrecht. 1649. (RMK. III. 1728.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

29.

Amsterdam. 1667.

Érsekujvári, Urbanus K. DE OFFICIIS CARITATIS ERGA PROXIMUM | PECCANTEM. | PARS PRIOR. | *Resp.* URBANO K. ERSEKUYVARI Ungaro 6. *Decembr.* 1654. |

DE OFFICIIS CARITATIS ERGA PROXIMUM | PECCANTEM. | PARS ALTERA. | *Resp.* URBANO K. ERSEKUYVARI Ungaro 6. *Decembr.* 1654. |

[Amstelodami, Apud Johannem Janssonium à Waesberge, & viduam Elizaei Weyerstraet. 1667.] 4^o

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum theologiarum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars IV. 157–181. lapjain külön czl. nélkül.

Önállóan is megjelent: Utrecht. 1654. (RMK. III. 1905.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

30.

Amsterdam. 1659.

Sárfőy, Michael. DE FORO POLI ET SOLI. | PARS SECUNDA. | *Resp.* MICHAELE SARFEY Hungaro. 24. *Febr.* 1666. |

[Amstelodami, Apud Johannem Janssonium à Waesberge, & viduam Elizdei Weyerstraet. 1667.] 4^o

Önállóan nem jelent meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum theologiarum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars IV. 75–91. lapjain külön czl. nélkül.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

Köblös Zoltán.

Régi székely balladák.

1.

Bethlen Anna.

Sárdi Samu Bethlen János
Egy asztalnál ülnek vala.
Sárdi Samú szóval mondja:
„Komám, komám, édes komám!
A kend huga gonosz leány “

„Tanítsa ke' meg a hugát,
Hogy ne járjon éjszakánként
Istállóról istállóra:
Szép szolgálmat kötegeti,¹
Pej paripám ijegeti.“

„Megtanítom hónap reggel
Két karomnak erejével.
Két karomnak erejével,
Az kardomnak az élivel.“

Egyszer hallá Bethlen János
Piros papucs kopogását,
Piros papucs kopogását,
Selyem szoknya suhogását.
Ő is megyen istállóra.

„Szógám, szógám, édes szógám!
Nyítsd meg istállóm ajtaját!
„Nem nyithatom, édes gazdám,
Mert a lovam szabadon jár.
Ha kinyitom, elszalasztom:
Soha többet meg nem fogom.“

Úgy berúgá Bethlen János
Istállónak az ajtaját,
Úgy megveré Bethlen Annát:
Sárga haja kiszakada,
Piros vére kicsordula,
Selyem szoknya elhasada.

Szóval kérdi az ő ángya:
„Anna, Anna, Bethlen Anna!

Mi lelt téged Bethlen Anna?
Jó reggel fel szoktál kelni,
Rózsás kertedbe sétálni?“

„Jó reggel fel szoktam kelni,
Rózsás kertembe sétálni;
De a rózsza úgy megsérte,
Hogy én térdig fekszem vérbe.“

„Rózsás kertembe sétáltam,
Ládám kulcsát nem találtam
Az után én lehajoltam:
Rózsabokor megakaszta,
Sárga hajam kiszakada,
Piros vérem kicsordula,
Selyem szoknya elhasada.“

„Anna, Anna, Bethlen Anna!
Menj fel te az udvarodba,
Udvarodnak közepébe,
Térdepelj le ott a földre:
Kérjed a te istenedet,
Bocsássá meg sok bűnedet!“

Felsétála Bethlen Anna,
Letérdele udvarára,
Udvarának közepébe:
Kéri ott a jó istenét,
Hogy bocsássá meg sok bűnét.
Oda méne Bethlen János,
Úgy lecsapá az ő fejét.

Szóval mondja az ő feje:
„Lányok, lányok, lánybarátim!
Vegyétek fel az én fejem.
Takarjátok gyenge győcsba,
Küldjétek el Kolozsvárra.
Tegyétek fel a Toronyba,
Hogy legyek én leány-példa.“

(Szabéd.)

*

Néhány sorral rövidebb változatát először Gyulaiék (*M. Népk. Gyűjt.* III. k. 18--20. l., Kriza János gyűjtéséből) közölték. Ott szeliden

¹ Költegeti.

mentegeti Bethlen János gyanúsított hugát s maga a vádló sebzi halálra a szolgájához ellátogató szerelmes úri leányt, ki haldokolva, egész holt-tetemét küldetné el „ürmös borban“ „gyenge gyolcsba takarva“ ágyá-
val Kolozsvárra, hogy ott példája legyen az árvák sorsának.

A Szabédról Szabó Annától most előkerült s itt közölt ballada jóval régibbnek látszik s a másiknál eredetibbnek. Itt a vádra felindult Bethlen János a vádaskodó gazda képében ront a csábítóra: elébb csak megveri az istállóban talált Annát s újabb haragkitöréssel a reggeli találkozáskor végez vele végképen.

A ballada végén a levágott fej megszólal. E naiv túlzás a régi époszok hőseire emlékeztet. Tassónál, sőt Zrinyinél is találunk hasonlót. „Dsámer nagy csapással levágja Sár fejét. Amaz (helyesebben: emez) jajgatással fújja porban lelkét.“ (Zrinyiasz. XI. 86.) Jókainál is találunk ilyent a Damokosokról regélő regényében. Balladáinkban gyakori a halottak beszélgetése, kik a Bethlen Anna módjára gyakoroznak — bár sehol másutt így fej nélkül.

Az az utolsó meghagyás, hogy a halott fejét tegyék ki elrettentő például a kolozsvári toronyba, egyszerűbb itt az egész test kitételénél, mely a másik későbbi balladaváltozatban csak utólagos ferdítés lehet. A kolozsvári torony (Turrus Claudiopolitana, mint egy XVI. századi latin énekekben megénekeltek) az Óvár délkeleti szeglete táján emelkedett, a régi Lábasház mögött, a piaci templom mai tornyával átellenben s a míg fennállt, az elítélt bűnösök fogházául szolgált. S így alkalmas hely volt a bűnjelek kitételére. Szilágyi Sándor szerint 1594-ben a Báthory Zsigmond áldozataiból négy gazdag főurat szintén odazártak az óvári toronyba. (Erd. Orszgy. Eml. III. 334.)

A balladákban szereplők — Sárdi Samú helyett Krizánál Sárosi, egy újabb változatban pedig Biró Mihály — mind régi unitárius családból valók. A Bethleneknek is itt nem szereplő egyik ága unitárius volt a XVII. század első felében. A ballada Bethlen Jánosát a híres történetíróval, Erdély Sallustiusával, egynek vehetjük. Mint az uralkodó orthodox egyház lelkes hive, nagy pártfogója volt felekezetének mások elnyomásával is. Mint Udvarhelyszék főkirálybirája, könnyen tehetette ezt Apaffi kedvező korában. Az unitáriusoknak ez időtájt legkiválóbb ellenfele volt a nagyműveltségű és tudós Bethlen János.

Ily külső körülmények között keletkezett e ballada s valószínűleg felekezetes érdekből és unitárius szerzőtől, ki a Bethleneket bélyegző tragikus eseményt czélzatosan használta fel balladaszerű históriás énekekben s a hozzá fűződött tanulságot is szembeötlő igyekezettel az unitáriusok főfészkében, a kolozsváriak előtt mutatja fel — a XVII. századbeli főurai szabados életét megbélyegző példaképen.

Arról szó sem lehet, hogy itt bemutatott balladánk az eredeti. Ki tudja, mennyi és milyen változáson, átalakításon ment keresztül a nép ajkán kétszáz év hosszú folyamán.

Égy rövidre vont, teljesen népies változata csak az idén került elő az udvarhelyszéki Kadicsfalváról. Itt is Bethlen János öli meg testvérét, Bethlen Annát. (M. Nyö. 1905. 110.)

Balladánk többször említi a hősnő sárga haját. Ez régi költői vonás, mondhatnók klasszikus hagyomány. Mint ma a vörösnek, oly nagy tekintélye volt régen a sárga hajnak. Zrinyi valószínűleg Ovidius



után dicséri az ő kedvesének aranyos, szép haját. S nemcsak a mi olasz-ból vedlett Argirusunknak szép tündére, hanem a szépségbíráásban híres szakértő Párisnak tündéres Helenája is aranyhajú szépség volt.

Sajátságos, sőt végzetszerű itt e balladában a rózsáskert emlegetése. A székely balladák (Homlódi Zsuzsánna, A hegyi tolvaj, stb.) mint fővevő helyre küldik a rózsamezőbe a kivégzésre szánt áldozatot. Biró Szép Annát is a rózsamezőbe viszik gyilkosai s rózsabokor alá ül halála előtt. (M. Népk. Gyűjt. III. 21.)

Mint a szerelem legismertebb jelképét, az almát, a bibliából vette át népünk s ugyaninnen ered a Biró Anna Citrom pataka is; éppen úgy sok hagyományt örökölt Európa minden nemzete a klasszikus görög költészetből is. Nem térek itt ki az áldomásivásra s más ily általánosan elterjedt szokásra, csak egy különös görög vonatkozásra hívom fel a figyelmet. Néha gúnyosan emlegetik ma is, hogy az egybekelésnél nem voltak jelen s nem ők tartották a gyertyát. E czélzás eredete már Agamemnon feleségénél is kereshető, ki Sophokles tragédiája szerint készséggel tartotta volna a kíséző fáklyát leánya várt lakodalmán. Éppen ily találon gondolhatunk a rózsák s a rózsamező emlegetésénél a régi görögök és latinok klasszikus ünnepeire, hol leginkább és főképpen rózsakoszorúkkal díszítették fel magukat. Csatára is ünnepiesen feldíszítve keltek. S mind véres diadalok, mind fényes lakomáik alkalmával a rózsá el nem maradhatott. Talán e régi szokásokra való visszaemlékezés teszi népköltészetünkben oly veszedelmessé azokat a tövissekkal megrakott rózsákat és rózsamezőket.¹

Vikár Béla egyik tanulmányában Bethlen Annának Krizától közölt változatát trokheus lejtésűnek vallja s a Kalevalával egygyező ritmust talál benne. (Erd. Múz. 1899. 76.) Ámde csak egyes helyein lehet észrevenni e balladának némi csekély trokheus lejtését s kevés finn ősiség kereshető oly magyar verselésben, mely a XVII. századnál feljebb semmiképpen sem vihető.

2.

Csók Anikó.

Csók Anikó, mit gondolál,
Mikor hazúl elindulál?
„Én egyebet nem gondoltam:
Szerencsés útra indultam.“

„Csíkfalvából Jeddre mentem,
Jedd között csak széjjel néztem.
Onnan Vásárhelyre mentem.
Vásárhelyt három nap ültem.“

„Onnan vissza Jeddre mentem,
A jeddi hidra leültem.
Magyari Györgyöt ott látám.
Vidékből jött, úgy találám.“

„Magyari György, édes kincsem!
Mondja meg, mit tegyek, nékem:
Szolgáljak vagy férhez menjek?
Vagy magam gyilkosa legyek?“²

¹ Népies költészetünk e vonását klasszikus hagyománynak talán még sem tarthatjuk. — Szerk.

² Tordán is maradt fönn e veresszakhoz hasonló tartalmú régi ének. A felszédült s jövőjén aggódó szegény leány töprengése ez:

Nem tudom én, mit csináljak:
Férhez menjek, vagy beálljak?
Ha szolgálok, ruhát várok,
Férhez menve csak bút látok.

Egyik változatban: Férhez menve botot várok.

Székely változata *Vadrózsák*, 63. l.

Ha nem sajnálod éltedet,
Testvéredet, gyermekedet:
Adok én neked kötelet,
Kível elvégezd éltedet.

„Ne higgyen senki senkinek,
Senki álnok beszédinek;
Senki álnok beszédének,
Mint én hittem szeretőmnek.“

„Ő velem azt a jót tette:
A pántlikám letétette.¹
A pántlikám letétette,
A gyászruhát felvételte.“²

„Ő viseli a bokrétát,³
Ahoz való czifra gúnyját.
Én viselem a gyászruhát:
Holtig való gyalázatját.“

„Haragusznak rám a lányok,
Hogy az utcán le- s feljárom.
Ne haragudjatok lányok,
Mert én nem sokáig járok!“ —

(Szabéd.)

*

Ködös ősz lett a szép nyárból.
Kifogytunk a szép leányból,
Szép leányból, Csók Annából:
Egy szép leány barátunkból.

Csók Anikó, szép menyecske,⁴
Jaj, de gyenge volt az esze!
Gyenge eszit tudtam volna,
Egyet-kettőt szoltam volna.

Egyet-kettőt szoltam volna,
Csók Anikó most megvolna.
Kegyess legyen minden anya,
Ha gyermeke búját látja.

Csók Miklósné kegyetlen volt,
Az apja meg mostoha volt.
Oh, te kegyetlen Csók Sára,
Rعاد maradt a gúnyája.

Mikor gúnyját felveszed,
Vérrel virágozzék tested.
Tested vértől virágozzék,
Lelked mennytől eltávozzék!

Három részre oszlik e szép ballada, melynek szerzői lányok lehetnek. Az első öt szakban Csók Anikó hányatott életét, a 6—9 szakban élete végső tragédiáját, szerelmi csalódását és bánatát ismerjük meg szép ellentétekben. A 10—14 szakok barátnői részvétét tolmácsolják, kik kárhozzatják az elveszett lány kegyetlen rokonait. A harmadik részben foglalt tanulság pedig e balladát azon újabbkori székely balladák közé sorolja, melyeket, mintegy intő példaként, szembetűnő erkölcsi célzattal énekelnek.

A strófák nagy részének négyes rimjei a régi balladákat utánozzák.

Kanyaró Ferencz.

¹ A pántlika a leányság szimbóluma.

² A gyászruha özvegységet, itt bánatot jelent.

³ Legényhez való a bokréta. Kedvese legény maradt.

⁴ A menyecske megesezt leány, ki csak felkötve hordhatja a haját.

IRODALOM.

Az *Arménia* meg az *Epigraphia*.

Az *Arméniának* múlt évi november havi számában négy cikk foglalkozik az *Örmény Múzeum* dolgaival. Bevezető cikkében közli Dr. Herrmann Antal „ásatást kezdő beszéd“-ét, melyet 1905. október 2-án „a szamosujvári római castellum romjai fölött“ tartott. Azonkívül egy, az *Örmény Múzeum* alapszabályai ügyében küldött főfelügyelő-ségi rendelet is helyet talál a füzetben, valamint egy híradás az ásatások megkezdéséről, az alapszabálytervezet elkészítéséről és a múzeum céljaira engedélyezett 1100 kor. államsegélyről. Az ásatások eredményével foglalkozik végül a negyedik cikk *Az ásatás legbecsesebb tárgya* címen ismertetvén egy római császárfelíratot.

Ez alkalommal csupán az első cikkből kell egy pár idézetet kivennünk, hogy ne kelljen aztán *nekünk* magyaráznunk, konzekvenziákat levonnunk a felíratos kő közlésének bírálatánál.

Az *ásatást kezdő beszéd*ben Dr. Herrmann Antal a többek között ezeket mondja: „Azok a római legionáriusok, kik e castellumot építették, talán a *legio fulminatrix* örmény hőseinek utódai voltak, vagy talán az örmények elleni csatában elesett Crassus katonáitól származtak. . . De a mit avatatlanként nem kellő időben kiragadnak a (mindeneket jól megőrző) föld méhéből, az elzüllik, elvész, mint a koraszülött. . . Feltáró munkánk nagy felelőséggel jár. Eredményeiről nemcsak a jelen tudománynak kell beszámolnunk: számon kéri tőlünk a jövő nemzedék kutatója is.“

Dr. Herrmann Antal a provinciális római archaeológiában nem szaktekintély. Ha tehát ő a szónoki hatás kedvéért a *legio fulminata* nevével kapcsolatban egy olyan *talánt* enged meg magának, a mely nem vehető komolyan, mert hiszen nem is mondatott komolyan, — még nem követett el hibát. Legfeljebb arra nem volt tekintettel, hogy nálánál naivabb lelkek, a kiknek az állítások kritikája nem kenyerük, — tényként veszik azt, a mit ilyen merészen, minden bizonyítás nélkül még egy Mommsen sem mert állítani.

Ez a *talán* nagyon meghoszúlja magát az ásatás legbecsesebb tárgyát képező felíratos kőről írott cikkben, mely alatt az *Örmény Múzeum* igazgatójának, Szongott Kristófnak neve áll s a mely cikknek két alkotó része van. Az egyik alkotó rész tévedéseket — a másik kép-telenségeket tartalmaz, a miről meg fogunk győződni az alábbiakból.

Czikkiről a bevezető részben iskolai kézikönyveket használ a hibásan közölt felíratból vont következtetéseinek támogatására, s ez ilyen részletkérdésnél nem járhat helyes eredménnyel. Ime egy példa.

Mika Sándor 1902-ben megjelent egyetemes történetében azt állítja, hogy Dacia Malvensis fekvése ismeretlen. A cikkíró ezt 1905-ben elfogadván, minden úton-módon meg akarja azt találni. Sőt meg is találja — az alább ismertetendő módon, helyen; holott egész fáradsága kárba veszett, mert Dacia Malvensis helyét a Corpus Inscr. Lat. III. kötetének IV—V. Suppl.-hoz csatolt V. sz. térkép világosan feltünteti (megjelent 1902-ben); de már a II., évszám nélkül megjelent Suppl. 1457. lapján is ott van feltételelesen, de nagy valószínűséggel megjelölve.

Feküdt pedig ez a provincia a mai Románia azon részén, melyet az Olt, Duna és az erdélyi déli Kárpátok fognak közre. 1905-ben tehát ez a tudományos álláspont és nem az, a mit 1902-ben megjelent iskolai kézikönyvek írnak.

A többiekről majd alább szólunk; itt álljon maga a felíratos köügy, a hogy közölve van:

„I. HADRIANI. FIL.
ARTHICI·NEPO
RONTE POS. T·A
NTONINVS AVG
·POTEST·VI·COS·
M II PANNONI“

Ennek olvasásául ezt ajánlja a közlő: „I(mperatoris) Hadriani fi(li)i || (P)arthici Nepo(s) || (Ho)nore pos(ui)t. A || ntoninus Aug. || Potest(ate) VI. co(n)s(ulis) || M(alvensis) II. Pannoni (ca ala) “ ||

„Magyarúl ez a felírat értelme: Hadrian császár parthusnak nevezett fiának (fia) az unoka: Antonínus császár állította a consuli rangú helytartó tisztségének VI. évében a pannoni lovasság második szárnyának Malva (nevű castrum területén)“

„A harmadik sor elején a RONTE a törés miatt megfejthetetlen; de valószínű, hogy a honor szónak távolító-esete (ablatívus), melyből eltört a HO és a nore helyett — betűáttétellel* — véste a vésnök ezt a két szótagot RONTE.“ * alatt megjegyzi: „A betűáttételt még most is használja a magyar (kanál, kalán). De használták azt a legrégebbi időkben is (Urartu = Arartu, Arar ut, Ararát)“

Mindenki előtt, a kinek csak valamelyes sejtelme van a római felírat ABC-jéhez, világos, hogy ez a hangáttételes magyarázat nemcsak helytelen, de képtelen is. De helytelen maga az egész olvasás és értelmezés is, a mit megállapíthatunk akkor is, ha a felíratot (még így hibás alakjában is) alaposabban megvizsgáljuk. A hibás közlésre vagyunk utalva, mivel az eredetihez nem volt módunkban hozzájutni. Az ásatás tárgyainak megmutatását az „Örmény Múzeum“ igazgatója ugyanis f. évi februárius 15-én kelt levelében megtagadta.

Vizsgálatunk eredményeként megállapítható, hogy a felírat elejéről egy vagy két sor hiányzik. Ha csak egy sor hiányzik, akkor az ebből állhatott:

pro salute;

ha ellenben két sor törött le, a mi igen valószínű, akkor így nézhetett ki:

egy istenség, valószínűleg: *i. o. m.*
pro salute domini nostri.

Erre következett a ránk maradt rész, mely csak így egészíthető ki helyesen:

imp. caes. div I HADRIANI · FIL ·
 divi Trajan(i)PARTHICI · NEPOT
 divi Nervae p RONEPOT · T · Ael
 Hadriani A NTONINI · AVG · pii.
 5. pont. max. trib. POTES · VI · COS · III
 imp. II. p. p. AL · II · PANNONIOR

Nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy a felirat elejéről csakugyan nem hiányzik semmi, a mit csak akkor lehetne végérvényesen eldönteni, ha a negyedik sorban levő Antonin... dativusos vagy genitivusos volna — mert az semmi esetre sem lehet nominativusban, mint az eredeti közlés mutatja, — az eredetiről megállapítható volna. Szintén csak az eredetiről volna eldönthető az is, hogy vajjon a hatodik sorban eredetileg is csak annyi állott, mint a mennyi ma van, — ez esetben u. i. ennek a középen kell lennie, a mely esetben a Pannoni alak is eredeti lehetne és nem kellene feltenni, hogy abból az or szintén letörött, mint minden sor végén valami, — vagy pedig volt még valami, s az esetben az imp. II. és pater patriae helye van itt. A cos. III. és imp. II. számai azért bizonyosak, mert Antoninus Pius Kr. u. 142. decz. 10-től 143. decz. 9-ig viselte a trib. pot. VI.; cos. III. 140-ben, cos. IV. 145-ben volt; imp. II. pedig 143-ban. A felirat kelte tehát Kr. u. 143-ik év.

Ha már most a közlést követve magyarra is leakarjuk fordítani e szöveget, körül-belől így hangzik:

A jóságos és hatalmas Juppiternek, a mi urunk üdvéért (a ki) Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius uralkodó császár, az istenített Hadrianus fia, a (szintén) istenített s a parthusok felett győzedelmeskedő Trajánus unokája, az istenített Nerva dédunokája, főpap, (a mikor) hatodíkszor néptribunus, harmadíkszor consul, kétszer üdvözöltetett imperatorként, a haza atyja. (Állíttatta) a pannoniai II. szárny.

Tehát nem a császár emeltette ezt az emléket a katonáknak, hanem azok a császárnak, a mint az általában szokás volt. Képtelen állítás u. i. a felirat közlőjének az a feltevése, hogy egy hatalmas római császár, a ki remélhette, hogy halála után divus lesz, vagyis istenként fog tiszteltetni, — emléket emeltessen egy jelentéktelen lovas-szárnynak.

De nagyobb képtelenség ennél az, hogy ugyanaz a római császár valamely ténykedésének keltét alárendeltje kormányzóságának évei szerint jelölje, még ha „consuli rangú“ is az a helytartó. Pedig a daciai helytartók, csak Marcus Aurelius óta vir consularisok; addig csak praetoriusok és csak a provinciái helytartóságból való visszatérés után szokták a consularis rangot kapni. (V. ö. C. I. L. III. p. 1457.)

Ez a cos. azonban akkor sem vonatkozhatnék másra, mint magára a császárra mert a trib(unicia) potest(ate) VI. után áll közvetlenül, a trib. potestast pedig egyedül az uralkodó, illetve trónörökös újíthatták meg többször egymás után. Nem vonatkozhatik a helytartóra azért sem, mert akkor így kellene lennie: leg(atus) Aug(ustí) pr(o) pr(aetore) v(ir) co(n)s(ularis.) Az utolsó sor elején M(alvensis) nem olvasható másképen, mint, hogyha az ember az „ismeretlen“ Dacia Malvensis fekvését minden áron ki akarja deríteni. Azon a helyen állhat: A, a mint egy — éppen Szamosujvárról való téglán (C. I. L. III. 1633₃)

ez áll: *A II P* = *ala secunda Pannoniorum*; azonkívül lehet az *ALA* egészen kiírva, a mi nem igen történik meg és így legvalószínűbb, hogy az egész felirat gondos voltának megfelelően, a leggyakoribb *AL* rövidítés van használva, a mire példákat éppen ezen *ala II. Pannoniorum*-ra vonatkozólag a *C. I. L. III. 1100.* és *1483.* sz. feliratok nyújtanak — a többek közt. Az *Arméniában* közölt olvasásnak, illetőleg kiegészítésnek, a latin nyelv azon elemi szabálya is ellenmond, a mely a jelzett szó és jelző szórendi viszonyát akként határozza meg, hogy elől áll a jelzett főnév, utána a jelző: *Jovi Optimo Maximo.* A milyen hibás, képtelenségekkel telített a felirat közlése és magyarázata — éppen olyan helytelenek az abból levont következtetések is.

A felirat, a mint láttuk, Antoninus Pius korában kelt és nem Marcus Aurelius emeltette, a kit kell értenünk a közlőnek Marcus Aurelius Antoninus elnevezése alatt s a kit a feliratok *IMP · CAES · M · AVRELIVS · ANTONINVS · AVG.*, a történetírók pedig *Marcus Aurelius* néven említene. Erről az uralkodóról pedig nincs feljegyezve, hogy Erdély területén járt volna; az *Arménia* által idézett középiskolai tankönyv is csak Hadrianusról, a nagyapáról állítja ezt, a miből nem következik, hogy az unoka is járt volna itt. Czimeit között is csak egyszer fordul elő *Dacicus* és pedig egy Carthagoból való felíraton, (*Eph. epigr. VII. 696.*) a mi lehet tévedés is.

Egész legendát olvashatunk a „*legio fulminatrix*“-ról. Természetesen kötelességünk ezzel szemben a következő tényeket felsorolnunk.

A név maga helyesen: „*legio XII. fulminata*“; ezt már 1834-ben megállapították. E sorok írója a *fulminatrix* alakot először a *Szamosújvári Közlöny* azon hasábjain olvasta, a hol Dr. Herrmann Antal *ásatást kezdő* beszédének kivonata megjelent. A sokkal autentikusabb Tacitus (*Hist. V. 1. 8., Ann. XV. 26. 6 stb.*) *legio duodecima fulminatana*-nak nevezi, valamint e néven említi a szintén autentikus *Notitia Dignitatum* (Seeck-féle kiadás 84. l.) is, míg Dio Cassius (55., 23.) *XII. τὸ κεραυνοφόρον* névvel illeti s így a felíratokon rövidített: *LEG · XII · FVLM.* helyesen *fulminatara* egészítendő ki. Annyi bizonyos, hogy ez a *legio* Erdély területén nem állomásozott, de még csak át sem vonult. Erdélyben állomásozott a *leg. XIII. Gem.* és a *leg. V. Macedonica* és pedig az első elébb Héviz mellett, majd Apulumban, a másik Potaissában *birt praetoriummal*. A *legio XII. fulm.* egyetlen emléke sem maradt Erdély területén. A mi nem volna csoda akkor sem, ha ez a *legio* csakugyan részt vett volna is a quadok elleni hadjáratban, holott Grotefend már 1846-ban kimutatta, (*Pauly, Realencyclopädie, I. kiadás, IV. kötet 891. l.*) hogy ez mese. De ha igaz volna is, sokkal természetesebb útvonala a Duna völgye lett volna.

Ezért sem lehetnek a *castrum* területén talált csontok a római korból származó örmény csontok, ha figyelmen kívül is hagyjuk a tízenkét táblás törvény azon rendelkezését, hogy halottat a város falain belül sem eltemetni, sem elégetni nem volt szabad. Szamosújvárott „*Malvensis II. Pannonica ala*“ már csak azért sem állomásozhatott, mert olyan *ala* nem létezett, valamint nem volt Malva Szamosújvár neve, sem pedig a körülötte fekvő terület nem volt *Dacia Malvensis*.

A Szamosújvár területén volt római telep neve ma még nem bizonyos; de a provinciáé, a melyben feküdt, feltétlenül meg van állapítva.

Hívták pedig ezt a provinciát 129-ig, a míg Dacia fel nem osztatott, egyszerűen Daciának; majd ez a provincia két részre osztatván, a mai Szamosújvár Dacia Superiorba esett, Marcus Aurelius óta pedig, a mikor három részre osztatott a provincia, Dacia Porolissensisbe.

„Ime, milyen nevezetes dolgokról beszél ez a becses kö“ — mondja a közlő és mi hozzátehetjük, — ha értjük megszólaltatásának módját, mert máskülönben bizony nagyon hamis hangokat ad, a mint láttuk.

A szakember olvasót talán meglepi, hogy ilyen bőven foglalkoztam ezzel a felírral, még ha olyan tévedések vannak is a közlésben, a melyeket szó nélkül hagyni nem lehet. A szakember u. i. elegendőnek tartja, ha egyszerűen javítva közöltetik a felírat. Csakhogy ez az ismertetés nem pusztán szakembereknek van szánva. A mint Szongott úr sem pusztán az *Arménia* szerkesztője és kiadója, a ki utóvégre is azt ír a lapjába, a mit tetszik, hanem egyúttal az *Örmény Múzeum* igazgatója is, vagyis olyan közintézmény vezetője, a mely államsegélyt is élvez s a melynek már alapítását is helytelen dolognak tartottam, még pedig egészen tárgyas okokból.

Nevezetesen arra gondoltam, a mit mindenki tud, hogy akármilyen múzeum — így hát egy *Örmény Múzeum* — alapításához és fönntartásához a pusztá akaraton kívül egyéb is kell. Így pl. múzeum-épület, megfelelő pénzerő és szakemberek. A szamosújvári *Örmény Múzeum*-nál az első két kelléket biztosítva nem láttam és arról sem volt tudomásom, hogy örmény régiségekhez vagy az örmény tárgyi ethnographiához értő szakemberük, akár a négy múzeumi őr, akár a két igazgató között akadna. Az örmény nyelvészetre, történetre, az örmények társadalmi viszonyaira vonatkozó cikkek szép számmal jelentek ugyan meg Szongott Kristóf úr tollából és én szívesen felteszem — mert ezekhez a dolgokhoz nem értek — hogy ezek a cikkek mind elsőrangú jelentőségűek s így egy örmény könyvtár őrét szakai tekintetben talán meg lehetne találni Szongott Kristóf úrban, de az *Örmény Múzeum*-ét semmi esetre sem; pedig Herrmann Antal dr. úrnak az a megjegyzése, hogy „a mit avatatlanok nem kellő időben kiragadnak a föld méhéből, az elzúllik, elvész, mint a kora-szülött“, tökéletesen áll az avatatlan múzeumcsinálókra is. Csak azt csodálom, hogy mikor ezt a törvényt mások állították, akkor azt Herrmann Antal dr. úr irigy ferdítésnek minősítette.

De hagyján, ha csak az *Örmény Múzeum* megállott volna a címében kifejezett czélnál, mert hisz' akkor a hazai örmény emlékek avatatlan kezű gyűjtésénél nem tett volna egyebet. Mikor azonban avatatlan kezű római provinciális emlékekre is kiterjeszkedett és még ennél sem állapodott meg, hanem az analfabéta merészségével római felíratos emlékek közlésére is vállalkozott, akkor már a hazai szaktudomány reputációjához is hozzányúlt, holott erre még csak szüksége sem volt, mert ha a múzeum őrei és igazgatói között örmény régiségekhez értő ember nincs is, római felíratok közlésére képes, lelkiismeretes, komoly ember igenis van Ornstein József őrnagy úr személyében. Ha már a szamosújvári castrumhoz Ornstein József őrnagy úron kívül más valaki hozzányúl, annak legalább is annyit kell tudnia, mint az őrnagy úrnak. De epigraphiai analfabétának ezt tennie nem szabad, mert, mint Herrmann Antal dr. úr mondja: „Feltáró — és mi hozzáteesszük: publikáló — munkánk nagy felelősséggel jár. Eredményeiről nemcsak a jelen tudománynak kell beszámolnunk: számon kéri tőlünk a jövő nemzedék kutatója is“.

Nos hát azt már csakugyan nem lehet szó nélkül hagyni, hogy valaki ilyen merészséggel kompromittálja a magyarországi szaktudást, mert a XX. szban annyira csak mégis képesek vagyunk tán, hogy egy egészen közönséges római provinciális császárfelíratot becsületesen elolvassunk és magyarázzunk. Mert ez a felírat csakugyan egyike a legegyszerűbb epigraphiai témáknak, a melyet az epigraphia egyetemi hallgatóinak, egy-két semester után, kutyakötelessége tisztességesen elolvasni.

Tudományos téren ez az első föllépése a szamosújvári Örmény Múzeumnak, a melynek, úgy hisszük, a magyar tudományosság fejlesztése képezi czélját. Bocsánatot kérek a magyar tudományosság fejlesztése az efféléket egyenesen megtiltja. Nem csodálkozunk ezen a blamageon, mert hiszen ez előre látható volt és félünk, hogy nem ez volt az utolsó. Azt a földet, a melyből aratni akar az ember, verejtékkel kell megmunkálnia; a futóhomokon pedig csak a cigány tanyázik, de az is csak átmenetileg. A múzeumok állandó és örök időkre hivatott intézmények. Mély fundamentumok kellene azoknak és erős falak.

*

Ismertetésünk már szedés alatt állott, midőn megkaptuk az Arch. Ért. ez évi folyamának első számát, a hol Dr. Finály Gábor közli a felíratot. (37—38 ll.) Megtudjuk ebből, hogy a felíratos követ a castrum közepén kiasott épületben találták s alul-felül 10—10 cm. párkánya van, a miből következik, hogy a felírat tetejéről nem hiányzik semmi.

Az olvasás, nagyjában azonos a miénkkel; lényegében eltér attól abban, hogy az öt első sorban a nominativusos végzetet fogadja el, míg mi a dativusost. Minthogy magát a felíratot sem eredetiben, sem fényképhen, sem pacskolatban nem láttuk, nem bocsátkozunk e felett vitába. Észrevételeinket csupán a 6. sorra nézve tesszük meg, a melynek olvasása közlése szerint ez volna: fecit per ala M·II·PAN·NONlorum. Ebben a feltevésben támaszkodik az ajtoni mértföld jelzőkőre, (C. I. L. III. 1627.) melyen a császár nevei és czimei után ez áll „..... fecit || per coh. I. Fl. Ulp. || Hisp. mil. c. R. eq. || a Potaisa Napo||cae M P X||

Az analogia tökéletlenségét egy kérdés és a reá adandó felelet mutatja a legjobban. Ha az ajtoni kőnél azt kérdezzük; Quid fecit Caesar Imperator per cohortem primam? azt a feleletet adhatjuk: „Viam a Potaisa Napocae.“ Ellenben ha a mi felíratunknál kérdezzük ugyanezt, — nem kapunk ilyen határozott feleletet. Dr. Finály Gábor úr azt feleli rá, hogy „castrum fecit“, — mi ellenben inkább ezt a feleletet tartanók helyesnek: „aedificium in quo titulus repertus est“. Ha ezt a kiegészítést elfogadhatónak tartanók. De nem tartjuk annak, mert a mint látjuk nem tökéletes analogián alapszik, holott ennek az analogiának tökéletesnek kellene lennie, hogy „ezzel a felíráttal határozott történeti adatot“ kapjunk a szamosújvári castrum építése idejéről.

Ha valamely építményt felíráttal jelöltek meg, azon az építmény minéműsége is kifejezésre jutott a cselekvéssel együtt: viam stravit, aqueductum restituit etc. Ha van olyan eset, — mint pl. az ajtoni mértföld jelző-kőnél, — a hol az accusativus kimaradt, ez csak a szabályt erősíti meg, mert a tárgy a nélkül is nyilvánvaló. A mi felíratunknál azonban ez nem olyan magától értetődő.

Buday Árpád.

Anthropophyteia. E cím alatt *Krauss* Frigyes, bécsi lakos. szerkesztésében és kiadásában, Lipcsében nyomtatva, második kötete jelent meg egy folklorisztikus folyóiratnak, illetve olyan évkönyvnek, mely a folklorisztikai kutatásoknak a nemi életre vonatkozó részével foglalkozik. Kétségtelen, hogy a tudományos kutatás tárgyát a folklor terén is, e szak olyan ága is képezheti, mely nagyobb nyilvánosság elé nem kerülhet. Ámde szigorúan tudományos kritika rostálja meg az anyagot, hogy a folklor elnevezés alá valóban a néplélek termékei kerüljenek, ne pedig nagyvárosi lebuajokban gyártott hamisítványok. Az említett évkönyvében magyar tárgyú közleményt is találunk *Magyarische Reigentanzlieder aus der Grosswardeiner Gegend* címen *Fohn* Gyula gyűjtéséből. Magában a címbe látjuk a *Grosswardeint*, a mi egy etnografiai, tudományosnak nevezett munkánál szomorú sejtelmeket kelt tartalmára nézve, ha már címe mindenképpen, de legkivált etnografiai hűség szempontjából valótlán. A közlemény elolvasása után a sejtalem meggyőződéssé válik bennünk. Ugyanis *Fohn* úr kijelenti, hogy a közölt dalocskákat legények és leányok együttesen énekelik. „Az öregebbek gyönyörűséggel hallgatják, a nélkül, hogy — úgymond — előtünk mocskos (*unsauber*) tartalmukon megbotránkoznának.“ Átolvasva a 107 darab közölt trágár versecskét, megállapíthatjuk, hogy 1. csak igen csekély részük való a nép szájáról, 2. hogy a valódi népies versek sincsenek helyesen közölve, ellenben 3. hogy a közlöttek nagy része lebuajokból való, silány szemét, melynek a néphez semmi köze, sem a folklorhoz, akár csak a népies szólamokkal gyártott népballadáknak. Az itt közöltek egyaránt vészesek, formájuk nem népies, tartalmuktól undorodva fordul el akármiféle ép eszű magyar ember. Ki kell jelentenünk továbbá, hogy a gyűjtőnek az az állítása, mintha az ily fajta verseket a magyar nép, ifjak és leányok, az öregebbek előtt, vagy akár együtt énekelnék — otromba hazugság, sőt vakmerő rágalom. Igenis megtörténik, hogy egy-egy jókedvű legény tánczközben fel-felrikolt egy-egy pajkosabb strófát, lehet, hogy elhallgatják, de bizony, ha illetlenkedik, kidobják, sőt meg is nyújtják. Hogy a legények maguk közt énekelgetik, kivált boros fővel, a közlött valóban népies danák egyik-másikát, az hihető, de ez nem jogosítja fel a gyűjtőt arra, hogy azt a sok szemetet, a mit ebbe a gyűjteménybe összelapátolt, népies magyar tánczrigmusoknak nevezze. Megbotránkozásunk nő, olvasva, hogy *Fohn* úr *Krausz* ajánló levelével 1900-ban *Gaston Paris*, a nagy francia irodalomtörténetíró elé járult s bemutatta ezeket a rigmusokat, mire a kiváló tudós havonként 200 frank ösztöndíjat eszközölt ki számára, hogy e téren tovább kutasson. *Fohn* úr három év múlva meghalt s ha elhúnytá sajnálatos is, ilyen irányú működésének megszűnése nem veszteség. A külföldi szakköröket azonban fel kell világosítani arról, hogy azt, a mit e gyűjteményben, mint a magyar néplélek termékeit tálnak föl, nagyrészen internacionális jellegű nagyobb városi lebuajok züllött alakjaiból az alkohol gőze váltotta ki s hogy merőben valótlán, mintha Magyarországon a nép tánczmulatsága közben ilyen ocsmányságokat énekelne. E helyreigazítás kötelessége a külföld előtt *Herrmann* Antal etnografus úré, kinek nevét meglepetéssel látjuk az *Anthropophyteia* címlapján a szerkesztő munkatársai közt. *Herrmann* úr bizonyára nem látta ezt a gyűjteményt. Föl kell tennünk

róla mint magyar emberről s mint szakemberről, hogy különben nem engedte volna meg ilyen módon közlésüket, vagy nevét sietett volna levenni ilyen valótlan zagyvaságokat tartalmazó kötetről. Gy. F.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Koncz József.

1829—1906.

Egyik lelkes írónkat, gyűjtőnket, egyik legszorgalmasabb kutatónkat veszítettük el Koncz Józsefben, ki ez évi márczius 3-án Marosvásárhelyt 77 éves korában elhunyt. Az erdélyrészi magyar középiskolák író tanárai közül az utóbbi évtizedekben az ő nevét ismerték a legszélesebb körben. 1875-től 1905-ig több mint tizenöt folyóiratnak volt dolgozótársa. Fiatalságától kezdve Marosvásárhelyen működött s széleskörű munkásságából Erdélyre jutott a legtöbb, hozzá kapcsolta őt egész élete, küzdelmes fiatalságától férfi és öregkora utolsó napjaiig. Irodalmunknak 30 évig volt buzgó munkása s Péchy Simon bibliafordításának felfedezésével, Szenczi Molnár Albert és Pápai Páriz Ferencz naplójának, I. Rákóczy György útinaplójának, Enyedi Lakatos Márton krónikájának, a Lupuj vajdáról való éneknek s Péchy Simon életrajzára és a szombatosságra vonatkozó adatainak közreadásával nagy érdemet szerzett. Megírta a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium történetét s protestáns egyháztörténeti adatai összegyűjtve egy kötetet tennének. Ugyanennyire mennek irodalom- s művelődéstörténeti és gazdaságtörténeti publikációi is. Gyűjtőmunkásságának a marosvásárhelyi ev. ref. kollégiumi könyvtár ezrekre menő szaporulata örök emléke. Számos becses régi magyar művet, több kéziratot és czimeres levelet ő szerzett és mentett meg s a könyv szeretete irányította más téren való működésre is. Már 1856-ban és 57-ben rendezte a marosvásárhelyi kollégium nagy könyvtárát; 1782-ben újra rendezte és címtározta a 14 év alatt gyűlt új anyagot. Megírta a kollégium könyvtárának és nyomdájának ismertetését, megcsinálta a könyvtár katalógusát s a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár kartofilaceumainak és miscellaneáinak címtárait, kidolgozta a kollégiumi könyvtár halotti beszédeinek címjegyzékét is. Sokat búvárkodott a Teleki-levéltárban, a melynek 1896 óta őre volt. Magának is szép könyvtára maradt. Irói összeköttetéseit nagyrészt haláláig fentartotta s minden irodalmi- és gyűjtő-mozgalom érdekelte. Az igazi szakember nemes szenvedélyével értékelte az ily emlékeket, még akkor is, mikor tőlük megvált. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának tavaly két szép czimeres levelet ajándékozott, bölcsen tudván, hogy ott jó helyre jutnak.

Azok közé a lelkes, buzgó emberek közé tartozott, kik a régi protestáns professzorok hagyományainak megfelelően a tanári működéshez tartozónak fogták fel az irói munkálkodást. Állását nem szinekúrának, hanem olyan pozíciónak tekintette, a mely módot nyújt, de mindenkit kötelez is a tehetségében álló tevékenységre. Ebben a felfogásban élve, holtáig szorgalmasan hordozta az építőköveket a magyar nemzeti kultúra nagy épületéhez.

Petőfi stenogramja. A múlt század kilenczvenes évei elején, Petőfi néhány napig a magyar stenografiának hirtelen támadott dicsősége volt. Jókai a P. Hirlapban 1892. elején, nagy örvendezve adta hírül, hogy Petőfinek egy ismeretlen kézírata került elő, egyenesen a segesvári csataterőről, mely verseinek gyorsírással készült gyűjteményét foglalja magában. A folyóírással írt czimekben és kezdősorokban határozottan fölismerte Petőfi kezevonását s a szabályos stenogramban is Petőfi-kézíratot látott. Gazdag képzelemmel színezve írta meg a kézirat legendáját s annak egykori tulajdonosát boldoggá és kincset érő vagyon tulajdonosává tette.

Ez a hír, a milyen kalandos volt, éppen olyan sebesen szárnyalta be a fővárost és a vidéket, mire azonban a vidéki lapok nagy lelkesedve közölték, a M. Nemzeti Múzeum Jókai illuzióját szerte fujta. Jókai egyenesen Pulszkyhoz fordult s a Nemzeti Múzeum könyvtára, melynek kítűnő Petőfi-gyűjteménye van, hamarosan megállapította, hogy a kötet nem Petőfi kézírása, hogy sem a cím- és kezdő sorok folyóírása, sem a gyorsírású szöveg nem a Petőfié. Megállapította azt is, hogy a stenogram nem is egykorú írás, hanem 10—15 évvel készülhetett a mondott időnél korábban. Az így lepuffantott kacsza annyira szárnyaszegetten hullott alá, hogy már a fővárosi újságok is csak elvétve adtak hírt a szertefoszlott legendáról, a vidéki lapokba nem került bele, a *Petőfi-Múzeum* csak éppen hogy tudomást vett a fölmerült s elmerült eseményről. Csak egyetlen helyen tartotta még magát a legenda, a kézirat tulajdonosában, a ki ezzel a legendával, a Jókai tekintélyével díszesített kézíratot az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának a minap följánlotta, ajánlatában az egész legendát hűségesen meg is írta.

A kézíratot sikerült megvásárolni, mert sikerült tulajdonosával is megértetni, hogy Petőfi nem volt gyorsíró. A Gabelsberger rendszerében írt kézirat már csak azért sem lehetett Petőfi sajátkezű írása, mert az 1839-ben megalapított Gabelsberger-féle gyorsírási rendszert csak 1861-ben próbálták meg magyarra átültetni. *Gastner* Lajosnak e kísérlete után még évek teltek el, mire Markovits Ivánnak a magyar Gabelsberger-rendszert kidolgozni, gyakorlatilag alkalmazni, elismertetni sikerült. Petőfi stenografusa ez iskolának egyik hive *Nagy Béla* volt, a ki nevét is följegyezte s a kinek ez érdemét már a Nemzeti Múzeum részéről megejtett vizsgálat is kiderítette.

A kézirat kis 8r. könyvecske 7.6×11.6 cm), 397 számozott lapja s 4 számozatlan levele van. Barna vászonban kötve, meglehetősen viseltes táblái csak azt árulják el, hogy könyvkötő mestere, művészetének még nagyon kezdetén volt.

Czímlapja ma már nincs, tartalommutatójának utolsó levelét félig ráragasztották a táblára, de a Nagy Béla nevét tartalmazó rész már kiszakadt. A belé írott 157 költeményből a *Nemzeti dal* az első s a *Híres szépség* az utolsó. A versek között rendszer vagy csoportosítás nincs. A költemények sorrendje Petőfi 1846-tól megjelent egyik kiadásával sem egyezik, hanem a gyorsíró önkényesen válogatott s a „Van-e mostan olyan legény“ című költeményben előbb a 2. és 3. versszakasz sorrendjét is összecserélte.

Feltűnő, hogy Petőfi egyik legutoljára (1849 jún. 20—30 között)

írt költeménye *Föl a szent háborúra*, — mely után időrendben mindössze még csak egy verséről tudunk, — a kéziratban a 297 lapra esik s számos korábban írott darab követi. Már ez az egy körülmény is gyanússá tehetné volna a legendát, mert tudvalevő, hogy Petőfi e költeménye megírása után Pestet elhagyta s két heti mezőberényi tartózkodását nem számítva — a hol egy drámáján dolgozott — elestéig egész élete folytonos utazás volt. Ideje sem lehetett a mintegy ezer kilométeres fásztó szekerezés alatt és sokszor ellenség között 100 oldalos gyorsírási gyakorlatokat végezni. De a legendák továbbadói nem törődnek ilyen kicsinységgel.

Örménytörténetírás. Ha valaki az *Arménia* 1905. és 1906. évfolyamaiban a magyarok eredete és őslaka című tanulmányt elolvassa, okvetetlen érezni fogja azt, hogy ez a *tanulmány* a szakmunkáknak, hírlapi és lexikoni cikkeknek, gimnáziumi tankönyvek kivonatainak és a szerző jámbor feltevéseinek rendszertelen tarka képe.

Az egész *tanulmány* azt a gondolatot szolgálja, hogy az örménység és a magyarság egy eredetű, hazát is közösen foglalt s eleinte egyenlő államalkotó tényező volt. Az örménységnek vezérszerepe volt, sőt a római hódítás s a népvándorlás alatt is a mai Magyarország területén szerepelvén: a magyar nemzetnek legrégebbi autohton eleme.

A *tanulmány* szerint örmények voltak a legio fulminatrix (?) katonái, örmények jöttek be a népvándorlás alatt, örmény volt Lebediasz (komikus bizonyítása az 1905. évf. 68. lapján) s a 80,000 honfoglaló magyarnak kereken a fele. A nyolcz magyar törzsfőből vagy vajdából is csak három volt magyar. A magyarok a baziliusok és örmények házaságából 894-ben születtek s úgy látszik, hogy hamar leöntötték őket a keresztvívvel, mert a Magyarországra való beköltözés előtt már keresztények voltak. Nevelést is hamar és jót kaphattak, mert a honfoglaláskor egy részük már tudott latinul. — Az eddig sohasem hallott nagyszámú örménységnek sohasem hallott és sohasem igazolható nagy szerepet ad. Az ő nyomuk van a vérszerződésben, a nemzeti színekben, a magyar címer kettős keresztjében s az író még az 1600-iki léczfalvi országgyűlésen kitiltott görög kereskedőkben is Árpád basziliusainak utódait látja. Az örmény Kasza és Kopár familiák pedig egyenesen az Árpád-ház rokonai. — Távól áll tőlünk, hogy mindebből a kettős keresztre vonatkozó félig bizonyított feltevésén kívül bármit is komolyan vegyünk, de az *Arménia* újabb nyelvészkedésére mégis rá kell egy példával mutatni. A tanulmány azt állítja, hogy a magyar nádorispán (comes palatinus) és a várispán (comes castri) az örmény *isbán* (agaso, lovász) szóval tulajdonképpen egy. Ez szép lenne, ha igaz volna s nagyon örvendénénk, ha a sokféleképp magyarázott ispán elnevezést tényleg keletről, az örményekkel hoztuk volna magunkkal. Csakhogy a dolognak bökkenője van, mert az örmény *isbánnak* megfelelő *agaso* a magyarban sohasem fordul elő *ispán* jelentésben; s az *isbán* szó alak nyelvemlékeinkből nem igazolható.

A tanulmány azonban a bizonyítással nem sokat számol. Kalandozik, ábrándoz s fejtegetéseit helyenként a néhai jó Horvát István is megirigyelhetné. Sajnálónok, ha egy-egy hiszékeny laikust félrevezetne.

A jámbor együgyűségnek ilyen tiszteletre méltó tömegével szemben fölösleges azt megjegyezni, hogy a történetírásnak nem tendenciákat és üres ábrándokat, hanem az igazságot kell szolgáltatnia. **Klmm.**

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

Az Erdélyi Múzeum Egyesületnek 1906. januárius 28-án tartott XLVIII-ik közgyűlésén bemutatott jelentések.

1. Az érem és régiségtár 1905. évi állapotáról.

Tisztelt Közgyűlés!

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára az 1905. esztendőben 1559 drb. éremmel és 689 drb. régiséggel gyarapodott; az egész gyarapodás tehát 2248 darabot tesz ki. Ha ezt a gyarapodást, a mely mindenestre igen tekintélyesnek mondható, röviden összevetjük osztályunk pénztári naplójával, akkor a következő tények állanak előttünk:

az egyesülettől osztályunk rendelkezésére bocsátott 1400 korona rendes általányt, meg a régiségtár igazgatóját az Eszterházy-alapból megillető 400 koronát, — melyet az igazgató ez évben is az osztály gyarapítására fordított — tehát az így összesen 1800 koronát kitevő összeget, terhelte a múlt évről áthozott 840 korona 93 fillér túlkadás, terhelte továbbá az osztálynak az egyesülettől vett kölcsönére 1905-ben fizetendő tőketörlesztés és kamat fejében 436 korona, — vagyis az évi rendes dotáncziójából a gyűjtemény, 1905. évi gyarapítására mindössze 534 korona 07 fillér állott rendelkezésünkre.

A gyűjtemény gyarapítására másodsorban az államsegélyből nyert 4500 korona állott az osztály rendelkezésére. Ezek a tények megvilágítják azt, hogy mit jelent az érem- és régiségtárra nézve az állami segély. Jelenti azt, hogy egyesületünknek a múlt évet jellemző anyagi ereje mellett, az állami segély nélkül a régiségtár gyarapítása és fenntartása egyenesen a lehetetlenségek közé tartozott volna. Mert a mikor számadásaink azt mutatják, hogy a Múzeum-Egyesülettől rendelkezésünkre bocsátott rendes általányból mindössze 21 drb. régiséget szerezhettünk, — 1905. évi szerzeményeink száma pedig 2248 drb. érmet és régiséget tesz ki, — akkor világos, hogy maga az egyesület ez évi szerzeményeinknek alig 1^o/_o-át volt képes sajátjából fedezni, tehát ez évi szerzeményeinknek 99^o/_o-a esik az 1905. illetve részben az 1906. évi állami segély terhére. Nem kell u. i. figyelmen kívül hagynunk, hogy az 1905. évi 4500 K. állami segélylyel szemben 7161 koronát kellett fordítanunk érmeik és régiségek megszerzésére, vagyis 266^o/_o kor.-át 1906.

évi állami segély terhére kellett átvinnünk, a melynek fedezéséről egyelőre az igazgató gondoskodott.

Azok után, miket előző jelentéseimben egyrészt osztályunk feladatairól, másrészt gyűjteményeink állapotáról elmondottam, — nem akarok semmiféle kommentárt fűzni a fent előadott tényekhez, mert egyrészt azt tartom, hogy okos ember kevés szóból is ért, másrészt reménylem, hogy egyesületünknek új alapszabályoktól teremtett reorganizációja a jövőben kedvezőbb jelentésekre fog nekem alkalmat szolgáltatótani.

Éremtári szerzeményeinkből az ókori csoportra esik 19 drb. a középkoriakra 1448., az újkoriakra 82., a bárczákra 3., a plaquettekre 1 és a papirpénzekre 6 drb.

Régiségtári szerzeményeink közül az őskori csoportra 82., a rómaira 72., a népvándorláskorira 14., a fegyvertárra 9., az erdélyi ötvösségre 33., costumere 2., az ipartörténetire 76., az építészeti- és szobrászatra 4., a kegyeletire 7., a képtárra 122., a gyógyszerészetre 181. és a vegyes csoportra 85 drb. szerzemény esik, — mint azt jelentésemhez csatolt táblázatos kimutatásaim részletesebben feltüntetik.

Éremtári szerzeményeink közül ki kell emelnem Kovács Ede úr ez évben megszerzett gyűjteményét. Kovács Ede úr alapszabályainknak a táruk igazgatóira vonatkozó 43. §-át, illetve ennek a §-nak 3-ik bekezdését, mely arról szól, hogy „a táruk igazgatóinak magántulajdonában, birtokában vagy kezelése alatt más olyan természetű gyűjtemények nem lehetnek, a minő a tőlük igazgatott táruk anyaga s illetve ha ilyen gyűjteményük van, azt hat hónap alatt az Erdélyi Múzeum elővásárlási jogának tekintetbe vételével eladni vagy attól más módon megválni kötelesek,“ — helyes érzékkel magára is alkalmazta, még pedig azonnal, mielőtt ez az elvi megállapodás a választmányban keresztül ment. Az tartotta u. i. hogy reá nézve, mint egyesületünk ellenőrére, ez az elvi megállapodás, ha nem is szószerint, de a dolog lényegéből folyólag kötelező. Kovács Ede úrnak ez a felfogása mindenesetre igen tiszteletre méltó precedens, mert vannak dolgok, a melyeket nem tilt ugyan egyenesen a törvény, de azért az ember még sem teszi meg. Kovács Ede úr egy évtized óta gyűjti az Árpád- és vegyesházbeli magyar királyok érmeit. Gyűjtésében rendszert párosított szakértelemmel és az említett két csoportra vonatkozólag komoly dolgozatokkal is gyarapította érmészeti irodalmunkat.

Gyűjteménye tehát még akkor is becses lett volna gyűjteményünkre nézve, ha épen az Árpád- és vegyes-házbeli királyok korára nézve nem is lett volna az szégyenletesen szegény. Egy magyar, országos gyűjteményre nézve mindenesetre lealázó helyzet, ha Árpád-házi gyűjteménye darabszámra sem éri el a 300-at s még ez a darabszám is javarészt kettős és többes példákából kerül ki. Hátha még azt is be kell vallania, hogy a vegyesházi királyok korából származó magyar aranyérmek száma mindössze 47-et, az ezüstöké pedig 326-ot tesz ki és ez is csak darabszámot, de nem egyúttal típust és variánszt jelent. Ugyan, hogy mutassa be ez a gyűjtemény az Anjouk, a Luxemburg Zsigmond és különösen a Hunyadi-ház fényes érmeletését, vagy minő képet adhat az Árpádoknak oly végtelenül változatos érmeletéséről?

A Kovács Ede-féle gyűjtemény egyszerre 779 drb. árpádkori érmet és 666 drb. vegyes-házit juttatott birtokunkba, még pedig csupa olyan drbot, a mely gyűjteményünkéből hiányzott és köztük egyetlenegy kettős példa sincs; aztán a vegyesházi aranyak sorozata maga 195 drbot tesz ki. Ha még hozzá teszem, hogy úgy Árpád-, mint vegyesházi csoportjában több olyan unikumot tartalmaz, a melynek birhatásáért nálunknál nagyobb gyűjtemények és gazdagabb éremkereskedők versenyeztek, — akkor azt hiszem kellőképpen megvilágítottam azt a hatalmas gyarapodást, mely e gyűjtemény megszerzése által éremtárunknak részül jutott.

Régiségügyi gyarapodásaink *őskori* része ez idén olyan leletekből áll, a melyeket akár ajándékból, akár vételből származnak, laikusok szolgáltattak be, tehát előfordulásuk körülményeit szaki szempontból intézetünk meg nem figyelhette. Ez a körülmény állapítja meg ebbe a csoportba tartozó ezidei szerzeményeink értékét és mondja meg azt, hogy ez a gyarapodás tudományos szempontból igen minimális jelentőségű.

A leletek, milyenek a kolozsvári áll. faipariskola kertjéből származó, a kolozsmonostori, magyarköblösi, marosgezzei, románbogsáni, busdi és biharderecskei, — csak abból a szempontból bírnak jelentőséggel, hogy a Szamos, a Maros, a Küküllő, Sebes-Körös és a Temes völgyére eső őskori és pedig meglehetősen vegyes arculatú települő helyekről adnak hírt, nagy időkorre terjednek és közülük nem egy fokozottabb mértékben érdemli meg figyelmünket. Ezek a leletek kötelességünké tették volna, hogy azokon a helyeken, a honnan származnak, szakszerű ásatásokat rendezzünk és meggyőződjunk a leletek természetéről. Mindenesetre kötelességünk lett volna ez az Erdélyre eső lelőhelyek tekintetében, bárha a Sebes-Körös és Temes völgyéről jelzett lelőhelyek sem egészen közömbösek Erdély legrégebb művelődési periodusának megérthetése szempontjából. Így a kolozsmonostori állatborda a legelső betelepülés eddig egyáltalán meg nem oldott kérdésével függ össze. A marosgezzei leletek, a busdi tokosvéső, nemkülönben a románbogsáni geometrikus díszítésű nyakperesz úgy látszik a bronzkor virágzó szakaszából erednek, míg a kolozsvári áll. faiskola kertjéből, a Magyarköblösről és Biharderecskéről származók majd a bronzkori és La Tène, majd a bronzkortól a római időkig terjedő leletek vegyes képét mutatják. Ez utóbbiaknál esetleg a különböző leletek egymáshoz való viszonya ugyanaz, mint az apahidai leleteknél, de ez a viszony lehet egészen más természetű is.

Osztályunk azonban fent említett kötelességének, hogy a nevezett lelőhelyeken szakszerű ásatásokat végeztessen, — eleget nem tehetett, mert sem anyagi viszonyaink erre lehetőséget nem adtak, sem osztályunknak belső rendezetlensége, — mely bennünket arra kötelez, hogy első sorban a személyzeti viszonyainkkal arányban egyáltalán meg álló munkát végezzük el, — nem engedték azt megtennünk. Így hát ezen leletek szempontjából be kellett érniük a nyilvántartás munkájával.

Római kori csoportunk gyarapodása a Sebes-Körös, Almáspatak és az Aranyos völgyére esik. Ugyanabban a hibában szenved ez is, a miben az őskori csoport, mert az a női szobortorzó, a mely Kispetri mellől annak a pataknak a medréből származik, a mely a Sztána

és Bánffy-Hunyad közötti vízvázalstón ered s nyugatról keletre folyik, — mindenestre fontossággal bírna a régi Largiana körül fekvő római helységek szempontjából, hacsak tudnók, hogy vajjon Zutorhoz (Largiana), Nagyalmáshoz vagy Zsobokhoz kell-e szorosabban kötnünk? A tordai várhegyről származó márványszobor karjának egy töredéke semmi esetre sem érdektelen, de mikor erről a leletről mindössze csak annyit tudunk, hogy többi darabjai a tordai tanfelügyelőhöz kerültek, természetes, hogy valami nagyjelentőségűnek ezt se tekinthetjük. Ezzel a töredékekkel együtt gyűjteményünkbe került 2 drb. mozaik-tégla és 3 drb. edénycserép jelentőséggel nem bírnak. Ha megemlítjük még, hogy a néhai Nagy Péter ev. ref. püspök hagyatékából, minden további felvilágosítás nélkül gyűjteményünkbe került római régiségek között egy FORTIS és egy NERI... bélyeges agyagmécses van — ki is mérítettük azt, a mit e gyűjteménycsoport gyarapodásáról felemlíteni érdemes.

Nem sokat, de annál becsesebbet szereztünk *népvándorláskori* régiségekből, a melyeknek élén a *völcsi* lelet áll, két aranyfüggő, hét aranylemezzel borított ezüst fibula a gránátos rekesztövösségnek jellemző példái e leletben, a melyet egy aranycsatt, egy bronzkarika és egy borostyángyöngy egészítenek ki. Nem kevésbé szép és értékes egy Gyulafehérvár vidékéről származó aranyékszer is, melyet ugyan már szétvágott állapotban kaptunk, de legfőbb ékessége egy nagyméretű — egykor gránátos rekesztövösséggel díszített aranygyöngy még teljesen ép. Valószínűleg az u. n. kosaras fülbevaló típusához tartozik.

Ötvösműveink gyűjteményének gyarapodása ebben az évben határozottan a leggazdagabb volt. Mindenekelőtt a nagyteremii egyháztól megszerzett XVI. szbeli talpas serleget kell közülök kiemelnünk, a mely az u. n. kettős serlegek típusához tartozik. Ez a típus gyűjteményünkben teljesen hiányzott és különös érdekességét abban is találja, hogy míg a hazánkban ismert e nemű példák javarésze külföldi, német mesterektől származik, addig a teremii példa hazai ötvösbélyeget visel. A XVI. szbeli ötvösművek csoportját gazdagította még ebben az évben négy más renaissance-díszítésű talpas ezüst pohár, a melyek minden tekintetben méltán sorakoznak a nagyteremii serleg mellé. Három simább díszítésű XVIII. szbeli ezüst pohár folytatja e sort, melyet az u. n. „*czigány-poharak*“ három hatalmas példája rekeszt be. Ez utóbbiak gyűjteményünkre nézve nemcsak azért bírnak jelentőséggel, mert a *czigány-poharak* típusa is hiányzott a gyűjteményből, de azért is, mert a megszerzett példák egyenesen kolozsvári mestereknek a XIX. sz. huszas és harminczas éveiből származó munkái. Ugyanezen mesterek egyikétől származik egy, még barokk-izlésben tartott ezüst tejeskanna, mely az idén szerzett, erdélyi ötvösöktől származó, ezüst asztali készleteink sorozatát nyitja meg. Ebbe a sorozatba tartozik egy szebeni ötvöstől származó, tiszta empire-izlésű czukortartó, továbbá két ezüst késpalló és két pár ezüst kés és villa. Egyházi fül-szerelvényeink e nemből: egy a XVII. szból való, kisméretű kálvinista Úrvacsora-pohár s egy erdélyi ötvös-jegygyel jelzett, barokk-izlésű katolikus kehely. Ékszereink sorozatát egy XVI. szbeli zománcoz aranyásfa nyitja meg. Nem mondhatjuk, hogy különösen jó fenntartású, de ennek megvételével is múlasztást kellett pótolnunk, mert

gyűjteményünkben eddig ez a típus is hiányzott. A Sükösd György sírjából kikerült XVI. szbéli női aranygyűrű méltó párja e násfának, míg az u. o. kikerült férfi pecsételő-gyűrű művészi igényekkel nem lép fel és inkább vésetének felirata ad neki történelmi jelentőséget. A XVI. szból a XVII-be vezet bennünket egy női mellboglár, a mely egy korábban szerzett hasonló boglárunk motívumainak gazdag továbbfejlesztésével válik igen tanulságossá. Egy másik mellboglár szerényebb igényekkel lép fel, de ötvösbélyege új és ismeretlen s így az erdélyi ötvösség történetéhez újabb adattal járul. Pompázó szépségével és tiszta munkájával lép meg bennünket egy barokk-ízlésben készült, gyöngyökkel és dalmatinokkal ékesített aranyozott ezüst női öv, mely ezidei szerzeményeinknek egyik legbecsesebb darabja; s ehhez úgy formaszépség, mint a zománcz-színek élénk és mégis választékos játéka által méltán sorakozik az a barokk-ízlésű, ékkövekkel díszített, aranyozott ezüst legyező, melyet a múlt év végén szereztünk. Ez utóbbi drbon pár utólagosan berakott kő kissé rontja ugyan a hatást, de különösen felső részén. azt teljesen lerontani, még ezek a tudatlan toldások sem képesek. Még csak négy kedves és finoman dolgozott, aranyozott ezüst, férfi mentegombról kell megemlékeznünk, melyeknek rajza még alig válik el a renaissancetól, hogy barokká legyen — s azt hisszük, hogy ezeknek felemlítésével eléggé megvilágítottuk azt a tényt, hogy még mindig meg van a lehetőség arra, hogy gyűjteményünk az egykor viruló erdélyi ötvösségnek, ha nem is a virágzását, de legalább halavány visszfényét, kitartó munkával egykor visszatűrtözthesse.

Fegyvertárunk ezidei gyarapodása egészen jelentéktelen és inkább újabbról részére vonatkozik. — Szép drbbal gyarapodott azonban arhitektonikus csoportunk egy XVI. szbéli kőajtókeret ajándékozása folytán.

Képtárunk ezidei gyarapodásából különösen három szerzeményt kell kiemelnem. Az első kettő annak a királynénak arczképe, a kinek emlékét minden magyar ember szeretettel zárja szívébe, akinek nemes lelke megértette a magyart és fenkölt szeretetére méltatta ezt a mindenkitől elhagyott nemzetet. Erzsébet magyar királyné arczképeiről szólok, melyeket a Felséges asszony a múlt század 70-es éveiben adott ajándékba kedvelt főudvarmesterének br. Nopcsa Ferencznek. Nevezetesen e képek, melyek Raab bécsi festő kezéből kerültek ki, mert a Felséges asszony maga ült ezekhez és így kétségtelenül élethívek. Br. Nopcsa Ferencz végrendeletileg hagyományozta ezeket múzeumunknak és br. Nopcsa Elekné leánya társaságában személyesen adta azokat át egyesületünk közgyűlésének. Igaz hálával őrizzük meg báró Nopcsa Ferencz emlékét, mert ezeknek a képeknek adományozásával bucsújáró helylyé tette intézetünket, a hová el fog zarándokolni az erdélyi magyarság apraja-nagyja, hogy áldást mondjon a magyaroknak nehéz időkben is szeretetteljes védő angyalára. Ünnepe volt az a nap, a mikor átvettük e képeket és ünnepe lesz az a nap is, a mikor méltóképpen helyezhetjük el ezeket az ereklyéket osztályunkban.

Sajátságos, hogy a harmadik kép, a melyről szólanom kell, szintén a bánat és kegyelet érzéseit kelti fel szívünkben. Kevesen tudják, hogy régiségtárunknak volt az utóbbi két esztendőben egy lelkes jó barátja.

Kevesen tudják, mert ez a barát azok közé a ritka nemes lelkek közé tartozott, a kik csendben és feltűnés nélkül szeretik szolgálni a magyar művelődés munkáját. Ugyebár mindnyájan ismerik *báró Wesselényi Bélának*, az úrlovasnak nevét? Az Erd. Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára nem az úrlovast ismerte benne, hanem a lelkes és önzetlen magyart, a ki tudta, hogy abban a nagy harcban, a melyet az erdélyi magyarságnak meg kell vívnia, nem utolsó fegyver a magyar kultúrának minden más belföldi kulturát elhomályosító ragyogása. Br. Wesselényi Béla szinte véletlenül ismerte meg azokat a nyomorúságokat, melyekkel intézetünk küzködik; de a mikor megismerte, teljes erejével vetette magát ezeknek a nyomorúságoknak megszüntetésére. Az a buzgalom, a melylyel bajainkat megtanulta, az a törhetetlen kitartás, a melylyel ezeknek a bajoknak megszüntetésére az összes illetékes tényezőket kitartóan ostromolta, annyira megható volt, hogy szinte lehetlen róla könnyezés nélkül szólanom. Az anya nem csüng több aggodással és szeretettel szíve gyermekén, mint a milyennel ő csüngött intézetünk érdekein.

Bizonyára másoknak is volt része abban, hogy a gyűjtemények számára az 1903. évi költségvetésbe felvett, de abból később törölt állami segély végre mégis bejutott az 1904. évi állami költségvetésbe, de senkinek nem volt nagyobb része abban, mint br. Wesselényi Bélának. Ha él, talán már rendezve lennének személyzeti, képtelen viszonyaink, sőt talán már látnók a régiségtár új épületének tervét is. De a Mindenható elragadta tőlünk; árvák lettünk ismét és vizsgálatunkra csak az szolgál, hogy halála tán megkímélte őt azoknak a vizsgálatlan viszonyoknak látásától, a melyek reánk következtek és a melyek bizonyára mérhetetlen szomorúsággal töltötték volna meg az ő nemes szívét. Osztályunk nem a sikereket, de az azok érdekében vívott harcot akarta emlékének hálásan megköszönni, mikor arczképet képtárunk számára megfestette. Kettős célú szolgált ezzel: mert mikor háláját és kegyeletét leróta, egyúttal Melka Vinczének, ennek az érdekes erdélyi festőnek egyik képével gyarapította a magyarság egyetlen és bizony szégyenletesen szegény, erdélyi képtárát. Az elmondottak pedig szolgáljanak közgyűlésünkön br. Wesselényi Béla érdemeinek örök emlékezetéül.

Végül szabad legyen röviden megemlékeznem *az intézetünk kebelében alakuló magyar gyógyszerészeti múzeum* gyarapodásáról. A magyar gyógyszerészet múltját hazánkban egyetlen gyűjtemény sem mutatja. Dr. Orient Gyula panaszolta ezt nekem pár év előtt és kért, tennem lehetővé, hogy ez a múzeum osztályunk keretében létesülhessen. Nem tagadom, nem sok bizalmam volt hozzá, mert ismerem az általános érzéketlenséget és a mindent pénzzé tenni kívánó önösséget. De tudtam azt is, hogy a lelkesedés csodákra képes — Orient úr szemeiből pedig ennek tüze csillogott. Nos hát, a magyar gyógyszerészeti múzeum, úgy látom, minden nehézségnek daczára is, meg lesz immár, mert idei szerzeményeinkben a gyógyszerészeti régiségek 167 darabbal, a gyógyszerészeti régi könyvek pedig 10 darabbal vannak képviselve és ezeknek megszerzése mind Orient Gyula lelkes buzgalmát dícséri. Ez a gyarapodás a három évi gyarapodással együtt már is megtöltene egy múzeális termet, a mely tartalmával előre haladottabb

államoknak sem válnék szégyenére. Minden esetre legszebb jutalma Orient úr fáradozásának és részünkről őszinte köszönettel adózom. Nem kevesebb köszönettel tartozunk mindazoknak, a kik osztályunkat ezidén ajándékaikkal felkeresték. Ezeknek a kelkes pártolóinknak neveit ide iktatom és legyenek meggyőződve, hogy nemcsak ezek a lapok, de jegyzőkönyveink is minden időre megőrkítendik. Az ajándékozók névsora a következő:

Adler Pál	Grabavicz Márk	Dr. Orient Gyula
Balassa János	Graffius József	Ostián Béla
Barabás Samú	Grünblatt Benő	Pap Domokos
Baum Juliska	Dr. Gyalúi Farkas	Párizs Sándor
Bálint Ferencz	Hilf Margit	Reich Jenő
Beck Hugó	Hunvald Lipót	Rosenberg Ignác
Biás István	Jónász Emil	Roska Márton
Bobok Géza	Juhos László	Sebestyén József
Bononi Károly	Kelemen Lajos	Simon István
Br. Bornemisza Károly	Kerekes János	Néhai Szabó Samú és
Böckel Hugó	Keresztesy Antal	Nagy Péter ref. püspök
Breinzdorfer Gusztáv	Keresztesy István	hagyatékából:
Buday János	Kovács István	Dr. Szabó Imre és
Buday Árpád	Knall József	Dr. Szabó Péter
Dr. Csengeri János	Kristó Imre	Szabó József
Dr. Cholnoky Jenő	Kultuszminisztérium	Szabó Márton
Cholnoky Béla	Losonczy Ernő	Szarka Sándor
Dr. Erdélyi Pál	Dr. Lőte József	Dr. Szádeczky Lajos
Felméry Gyula	Mandel Mór	Dr. Széchy Ákos
Ferdinánd Ferencz	Martián Julian	Széchy Eta
Ferenczrendi zárda	Melka Vincze	Szentkovics Gyula
(Kolozsvár)	Molnár János	Szepessy Lajos
Dr. Genersich Gusztáv	Br. Nopcsa Ferencz	Özv. Ujváry Károlyné

A tisztelt Közgyűlésnek

Kolozsvárt, 1906. januárius 28-án

alázatos szolgálja

Dr. Pósta Béla

egyet. ny. r. tanár, igazgató.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum éremtárának és a Ferencz
az 1905. év

Aján-

Megnevezés	Ó k o r i a k								K ö z é p k o r i a k								
	Folyó				Emlék				Folyó				Emlék				
	arany	ezüst	bronz	m. a.	arany	ezüst	bronz	m. a.	össz.	arany	ezüst	réz		arany	ezüst	réz	össz.
Hazai	Római -----	6	12					18									
	Magyar-----																
K e i	Osztérák-----																
	P o r o s z	Porosz-----															
		Bajor-----									1						1
	N é m	Baden-----															
Német birod.																	
I d	Svájc-----																
	Olasz-----																
f ö	Francia-----																
	Angol-----																
ü	Lengyel-----																
	Török-----																
	É.-Amerika-----																
Argentina-----																	
		6	12					18			1						1

A j á n d é k é s

Római-----	1	15	52					68									
Hazai-----									225	1214	36						1475
Külföldi-----									1								3
	1	15	52					68	226	1216	36						1478

* Az ajándékok az E. N. M.

József tud. egyetem érmészeti intézetének gyarapodása
folyamán.

dékok*

Ú j k o r i a k																	Főösszeg
Folyó					Emlék					Dantus		Plaquette			Papír	Végösszeg	
arany	ezüst	nikkel	réz	o.	arany	ezüst	nikkel	réz	össz.	réz	össz.	arany	ezüst	réz			
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	18	18 = 18 drb.
---	9	9	1	---	---	---	1	---	20	1	1	1	1	1	3	25	25 = 25 drb.
---	1	1	9	---	---	---	1	---	12	2	2	---	---	---	2	16	16
---	2	---	---	---	---	---	1	---	3	---	---	---	---	---	---	3	---
---	---	---	1	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	---
---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	6
---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	1
---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	1
---	1	---	---	---	---	---	1	---	2	---	---	---	---	---	---	2	2
---	---	2	---	---	---	---	---	---	2	---	---	---	---	---	---	2	2
---	2	2	---	---	---	---	---	---	4	---	---	---	---	---	---	4	4
---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	1	---	1	1
---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	1	1
---	15	3	26	1	---	---	4	---	49	3	3	1	1	6	78	78	

35 drb.

vétel együtt:

---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	68	68
---	145	9	1	---	---	---	2	---	157	1	1	1	1	2	3	1638	1638
---	1373	3	17	---	---	---	2	3	399	2	2	---	---	---	3	407	407
---	1518	3	26	1	---	---	2	5	556	3	3	1	1	2	6	2113	2113

éremtárát gyarapítják.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum éremtárának gya-

Megnevezés	Ó k o r i a k							Középkoriak							
	Folyó			Emlék				Folyó			Emlék				
	arany	ezüst	bronz	arany	ezüst	bronz	össz.	arany	ezüst	réz	arany	ezüst	réz	össz.	
<i>Hazai:</i> Magyar ---								196	12	14	36				1446
<i>Római:</i> Római ----	1						1								
<i>Külföldi:</i> Ausztria ---															
Tirol -----															
Bajor -----															
Szász -----															
Lengyel ---															
Dalmát ---										1					1
	1						1	196	12	15	36				1447

Ajándék* és															
Hazai -----								196	12	14	36				1446
Külföldi ---										2					2
Római -----	1	6	12				19								
Összesen:	1	6	12				19	196	12	16	36				1448

* Az ajándékozott érmek részletes kimutatását

rapodása az 1905-ik év folyamán vételekből.

Ú j k o r i a k															Főösszeg		
Folyó					Emlék					Dantus		Plaquette					Papir
arany	ezüst	nikkel	réz	o.	arany	ezüst	nikkel	réz	össz.	réz	össz.	arany	ezüst	réz	össz.		
19									19							1465	1465 = 1465 drb.
					kegy	2			2							1	1 = 1 drb.
									2							2	2
3									3							3	3
1									1							1	1
3									3							3	3
5									5							5	5
																1	1
130					2				33							1481	1481

vétel együtt:

28	9	1				1			39	1	1	1	1	3	1490	1490
117	317				2	3			43	2	2			3	50	50
															19	19
145	326	1			2	4			82	3	3	1	1	6	1559	1559

lásd az általános gyarapodási táblázatban.

Kimutatás

az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtára 1905. évi gyarapodásáról.

Anyag	Beszerzési mód	Óskori csoport	Görög csoport	Római csoport	Népvándorlási csoport	Fegyvertári csoport	Közép- és újkori ötvösművek csoportja	Viselet	Ipartörténeti csoport	Építészeti és szobrászati csoport	Kegeleti csoport	Kép-, rajz- és festmény-gyűjtemény	Gyógyszertári csoport	Vegyés	Összesen	Főösszeg
Arany	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Vétel	—	—	4	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	11	11
Ezüst	Ajándék	—	—	—	—	—	4	—	2	—	—	—	—	—	6	41
	Vétel	—	—	—	6	—	28	—	—	—	1	—	—	—	35	6
Réz	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	21
	Vétel	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—	—	18	3
Bronz	Ajándék	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	3	9
	Vétel	—	—	2	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	6	2
Vas	Ajándék	—	—	—	—	3	—	—	11	—	—	—	2	3	19	21
	Vétel	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	2	2
Kő	Ajándék	3	—	3	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	8	8
	Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Agyag	Ajándék	71	—	65	—	—	—	4	—	—	—	—	1	141	143	
	Vétel	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	2	2
Fa	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	71	—	73	73
	Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Üveg	Ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	—	43	43
	Vétel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb	Ajándék	6	—	—	—	6	—	1	7	—	—	122	65	74	281	319
	Vétel	—	—	—	1	—	—	1	26	—	3	—	—	7	38	—
Összesen	Ajándék	81	—	68	—	9	4	1	29	4	—	122	181	78	577	689
	Vétel	1	—	6	14	—	29	1	47	—	7	—	—	7	112	—
Főösszeg	---	82	---	74	14	9	33	2	76	4	7	122	181	85	689	689

2. Jelentés a könyvtárnak 1905-iki állapotáról.

Tisztelt Közgyűlés!

Ha valaki a t. Közgyűlés tagjai közül még visszaemlékeznek múlt évi jelentésem adataira, észrevehetné, hogy azok az előző évekéihez képest kedvezően emelkedtek s ha ezekkel egybevetné a most beterjesztett adatokat, meggyőződnek arról, hogy könyvtári gyűjteményeink fejlődését még az sem tudja számbavehetően megakasztani, ha a pénzügyi kimutatás, mint az idén is, kedvezőtlenebbül alakult. Nyilván tanúsítja ez az egy tény azt a nagy vonzó erőt, melyet a gyűjtemények pihenő erély formájában magukban rejtenek, azt a közvetlenül működő hatalmat, melyet a nagy közönségre gyakorolnak. Az ilyen gyűjtemények voltaképpen mindig kétféle forrásból merítettek. Az egyik, a nyersen anyagi, a másik az elvontan erkölcsi. E két forrásból táplálkozik minden gyűjtemény, viszonyuk kölcsönös és határozott, együtt hatnak a legerősebben, de azért egymás nélkül is érvényesülnek a szerint, a mint az őket környező világot a nemesebb erkölcsi eszmék, vagy a gyakorlatibb anyagi fölfogás igazgatja.

Ha ez a tétel megáll, az előre vetett eredmény arra tanít, hogy múzeumunk ügye kedvező fordulatot vett, vagyis, hogy az évekkel ezelőtt megindult érdeklődés az idén is fokozottan jelentkezett. Ezek a jelenségek pedig arra eszméltetnek, hogy közönségünkben növekszik az intézmény iránt szükséges fogékonyság és az intézmény megértéséhez szükséges emelkedettebb fölfogás. Mindez hódítást jelent, a múzeumi gondolat előbbre törését és az általános és régi fölfogás visszaszorulását. De jelenti azt is, hogy a közönség megkívánja amaz intézményeket, melyektől művelődésének és multja ismeretének gyarapodását vagy szélesbedését reméli. Sőt azt is, hogy erre a célra az önkényt hozott áldozatokat szinte kötelessége teljesítésének tekinti és ilyen értelemben gyakorolja.

A nemzet multjában és a mai nemzedék műveltségében hatalmas erő szunnyad. Megelevenedésre kész és munkára váró erő, melyet eddig minden nemzet és minden kor fölhasznált és pedig annál hatékonyabban, mennél kisebb volt a nemzet és mennél szorultabb helyzet fenyegette. A mult ismerete forrása a jelent igazgató életnek és a műveltség eszköze a jövőt munkáló jelennek. Ezért van, hogy minden oly intézményt, mely e két nagy erkölcsi erőt táplálja és termeli, minden nemzedék és kor nagyra tartott, számukat gyarapította, munkájukra azokat képessé tenni törekedett, működésüket irányítani és megkönnyíteni feladatának ismerte. Külföldön régi, nálunk újabb törekvések igazolják e tényt és csak a legközelebbi multban történt, hogy az állam is fokozottan vetette rá magát e közművelődési intézmények gondozására.

A mi egyesületünket alapító elődök érezték legjobban a múzeumoknak e szunnyadó energiáját s megalapították múzeumunkat és akkor, mikor arra a legnagyobb szükség volt és mikor az egyesült hazában arra senki sem gondolt. A mi örökségünk tehát nem pusztán a gyűjtemények és az anyagi erők hanem annak gondozása, az igények kultusza, mely testté lön a múzeumban és annak a gondolatnak tiszta fényre derítése, mely intézményünk fölött öröködik. A mi kötelességünk tehát az, hogy a múzeumot és gyűjteményeit az alapítók ígéje és a mi korunk igénye szerint gondozzuk. Legyünk kegyeletben erősek és munkában fáradhatatlanok. Építsünk a jövő-

nek, de a múlton és az emlékezeten és legyen bennünk erős annak hite, ennek szeretete. Hirdessük is bizalommal és hittel, terjeszszük is buzgalommal és tettel, hogy nincs evangéliom íge nélkül és nincs hit cselekedetek nélkül.

Prózára fordítva e beszédet, hirdessük, hogy a múzeumok élete akkor indúl egészséges fejlődésnek és gyümölcsöt ígérő virágzásnak, mikor a múzeum körül nemcsak a hivatásos belső emberek, hanem az egész társadalom és a vonzó körébe kerülő tömegek egyaránt buzgólkodnak. Eljútottunk-e már múzeumunk életében arra a pontra, a hol az alapítók rózsás reménysége szerint az ő nagy tőkéjüket aprópénzre váltva, műveltségünk köre terjesztésében és multunk megbecsülésében sikerrel alapozhatjuk jövőnket?

Talán nem merészség, ha azt véljük, hogy ide már régebben eljutottunk. Talán nem kérdés, ha azt gondoljuk, hogy a saját erőnkől jutottunk ide. Talán nem hiú reménység, ha azt jósoljuk, hogy a közeli jövődő megvalósítja szebb képekkel telehimezett álmainkat. Hiszen szinte félszázados történetünk tanúskodik múzeumunk hatásáról, az elmúlt esztendő, mikor *Alapítónk* emlékét felújítottuk, tanúsítja, hogy közelebb fértünk szelleméhez, évenként emelkedő statisztikánk bizonyítja, hogy közönségünk szívesen gondol reánk és a most már tényekben nyilatkozó állami támogatás erőnket gyarapítja, kilátásainkat szépíti.

Évtizedeken keresztül magunkra hagyottan, saját erőnkől élve haladtunk jövődönk útján. Most lelkes közönségünk ösztönző szeretettel jó segítségünkre és az állam gyámoltja törekvéseinket. Ez a segítség különösen a könyvtárra nézve felettébb kedvező jelek között állított be. Nem szólok arról az évenként élvezett segélyről, melyet gyűjteményeink gyarapítására engedélyezett. Ez közös valamennyi tárral, noha ez idő szerint még nem érte el azt az összeget, melyet szolgálataink és helyzetünk szerint fokozottabb tevékenységünk lehetővé tételére igényelhetünk. Csak említtem a nyomdai sajtótermékekben rejlő irodalmi és tudományos anyag értékét. Hanem arra gondolok, hogy a könyvtár elhelyezésére szolgáló épület előmunkálatai már a tényleges építkezés mesgyéjéig jutottak. A ki mai szorongó állapotunkat és zsúfolt termeinket végig járja, megkönnyebbülten lélezkzik fel, ha arra gondol, hogy talán igen rövid idő alatt már a saját hajlékunkban modern és kényelmes otthonra találunk. Hálásan emelem ki egyetemünk tek. Tanácsának gondoskodó és odaadó fáradozását, melylyel az új könyvtári épület ügyét képviselte, de nem kevesebb hálával gondolok a nagym. minisztériumra, mely a mai nehéz időben is szeretettel intézte az előkészítés munkáját. Egyesületünk igazgató-választmánya is megtette a magáét s így az egyesített könyvtárakat gondozó fórumok egy szebb jövődő távlatát nyitották meg.

Erre a reménységre azonban már csakugyan nagy szükségünk van. A könyvtár most már három különálló helyiségben van elhelyezve, az egyik meg éppen házon kívül lévő bérelt helyiség. Anyagunk öt év alatt szinte megkétszereződött, az egyesített könyvtárak már-már elérték a 200,000 kötetet. Ehhez a tekintélyes gyűjteményhez hírlapjaink, kézirataink és levéltárunk tartoznak. Ez utóbbiak statisztikája azonban külön számítandó, mert amaz összegben nem szerepel. Ily nagy gyűjtemény, mely a maga szerencsés alakulásában tauulmányi és közművelődés föladatai szolgálatára egyként alkalmas, igazában csak akkor fog érvényesülhetni, ha saját céljait szolgáló épületben nyer illő és méltó elhelyezést.

Helyzetünk nehézségeit csak az a tudat tette elviselhetővé, hogy annak meg-

változása immár kiűzöbön van. De ez a változás, melyet olyan óhajtva várunk, különösen a múzeumi könyvtárt más és nem kevésbé nehéz helyzet elé vitte. Könyveink egy tekintélyes része kötetlen, kötetésre meg rendes jövedelmünkből nem szakaszthatunk ki akkora összeget, a mekkorával a szűkséget fedezni tudánk. Választmányunk előtt tehát a közeli jövőben már az a nagy kérdés fog szerepelni, hogyan kelljen a bajon segítenünk. Az ugyanis kétséget nem szenved, hogy kötetlen anyaggal költözködni kockázatos vállalkozás. Az új otthon más föladattal is terhel. Hiányos sorozataink kiegészítésre várnak. Ezek ellátása megint pénzügyi nehézségekkel jár. De mindegy, én bízom a jövőben és a mi szerencsénkben, hogy talál útát és mutat módot mind e bajok meglábolására.

Az elmúlt év munkáját a várható szebb jövő sugara derítette föl s a közönség részéről tapasztalt támogatás aranyozta. Fájdalom, hogy nincsen zavartalan öröm s hogy az évnek egyik legnagyobb gyarapodását tudományos és közéletünknek pótolhatatlan veszteségével kellett megváltanunk. Dr. gr. Kuún Géza halála egy megható titkot pattantott ki, hogy ő már életében intézkedett nagyértékű gyűjteményeinek sorsa felől. Könyvtárát az egyetemi és múzeumi könyvtárnak hagyta, kézíratos és autogramm gyűjteményét a múzeumnak. A nemes gróf sokfelé irányuló működésében és a művelt világra kiterjedő tudományos hírében, az előtte járó nagy példák követésében egyaránt méltó társa volt annak az erdélyi arisztokrata világnak, mely a Weselényiek, Telekiek, Kemények és Mikók alakjaival népesült meg. Hazafias és tudományos érdemök és szolgálatuk fénye hazájukra, Erdélyre ragyogott vissza s a születés kiváltságát a szellem kiváltságával feledtették, a történeti név fényét a tudós, az író neve varázsával. A nemes gróf Mikó oldalán, mint fiatal ember látta születni az Erdélyi Múzeumot és Mikót követve hozott áldozatot az együtt meggyűjtött oltáron. Sirjok itt domborúl, a kolozsvári temetőben, csaknem egymás mellett, emlékek itt van megörökítve, az Erdélyi Múzeumban, írói és tudományos nevök kiszállott Erdély határán kívül is, de eszményeik és hazaszeretetök bizonyosságai és hírdetői itt vannak gyűjteményeinkben. Az őket összefűző nemes vonások biztosítják irántuk való hálánk és kegyeletünk egybefonódását is.

Gyűjteményének adatai a közölt kimutatásban még nem szerepelnek, mert annak földolgozására az elmúlt évben nem tudtunk sort keríteni. Egy más nagyobb és értékes adomány foglalt el azon kívül, hogy azt csak az év legvégén szállítottuk be. Fájdalom, ehhez is egy buzgó társunk elvesztése árán jutottunk. Néhai Szabó Sámuel maga is gyűjtő, író és tanár könyvtáráról és iratairól szólok, melynek becsét személyes vonatkozásain kívül csak növeli, hogy Erdélynek egy kiváló fia és irodalmunknak egyik első stílisztája könyvtárát, néhai Nagy Péter püspökét is magában foglalja. Belényesi Gábor szelleme főként angol olvasmányain csiszolódott, de zamatos magyarságát és klasszikus egyszerűségét népi és régi irodalmunk termékein fejlesztette. Ha ezt eddig is nem tudtuk volna, könyvtárának válogatott angol, klasszikus és magyar irodalmi termékekből álló sorozatai tanítanak meg rá. E gyűjtemények az elhúnytak emlékét és érdemét fogják itt hírdetni, de egyben az élő fiúk, dr. Szabó Péter és Imre urak, nemes lemondását.

Ejtsünk egy-egy könnyet az elhaltakért és gondoljunk örömmel az élő pártfogókra, kik ez igazán szomorú esztendőben adományaikkal támogattak. A mellékelt kimutatás egyenként sorolja föl nevöket és adományuk rövid adatait. Összesítjük egyenként is lerótt köszönetünket és kérjük támogatásukat jövőre is.

Évi kimutatásunkban nem szerepelnek a budapesti kir. főügyészség területén gyűjtött nyomdai köteles példák sem. Ennek oka az volt, hogy az évek óta húzódó ügyet, mely a részesülő budai könyvtár és közöttünk a kiválogatás miként való megejtésére vonatkozott, csak ez év végén sikerült tisztázni és a könyvtár első kötelességének azt tartotta, hogy a kiadandó anyagot minél előbb bocsássa az arra jogosult intézet tulajdonába. Így most már az 1898—1904-ig gyűlt anyagból a budai könyvtár-egyesületnek kiadhattunk 3154 darab nyomtatványt s a megmaradt anyag földolgozásra vár és földolgoztatván, igen becses és gazdag eredményt ígér.

Az elmúlt év különben a csendes munka éve volt. Gyarapodásunk földolgozásán és a már jelzett munkákon kívül két gyűjteményünk rendezésében haladtunk előre. A *Halotti Beszédek* anyagát választottuk ki, állítottuk föl és katalogizáltuk. E munka eredményeként *Köblös Zoltán* füzetét mutathatjuk be, mely ez újonnan rendezett anyagnak kiadott katalogusaként is tekinthető. A másik, kézirataink gyűjteménye. Ebben a negyedréttük leírásával készültünk el, belőlük csak az évi gyarapodásnak gazdag anyaga nincs még leírva. A hírlaptári és levéltári munka is folyt, de mert amott a hírlapok nagy tömegével, emitt az irományokéval kell küzdenünk, megfelelő számú munkaerő hiányában lassúbb haladásra vagyunk kényszerítve. A levéltárban a törzsgyűjteménynek eddig limbusban hevert anyagával akartunk első sorban is tisztába jönni. E végre a családi levéltárak és czéh-irataink felállításán kívül csupán címerez leveleinkre lehetünk különösebb figyelemmel és arra, hogy az újonnan érkező gyarapodást azonnal beoszthassuk. A limbus szétbontásakor előkerült és meghatározható iratokat visszahelyeztük azokba a gyűjteményekbe, melyektől az idők folyamán elváltak.

Mindent összevetve, meg lehetünk elégedve az év eredményeivel, noha mi magunk tudjuk legjobban, hogy anyagi erőnk korlátoltsága miatt sem a szükséges beszerzésekben, sem az időnkint fölmerülő alkalmak kihasználásában nem tudtunk szükségleteinkkel lépést tartani. Ez az oka annak is, hogy elég munkás kezet nem tudtunk foglalkoztatni. Pedig költözés előtt állunk és érezzük, hogy az új otthonba készen kellene behurczolkodnunk.

A mi mégis vizsgálta, két jelenségben mutatkozik. Abban, hogy létünket és munkánkat mind szélesebb körben tartják számon. Bizonyítja ezt közönségünk érdeklődése, mely abban nyilatkozik, hogy nemcsak igénybe veszi szolgáltatunkat, hanem támogat is bennünket. Továbbá abban, hogy a közeli jövő talán módot nyújt leg-sürgősebb hiányaink pótlására. Mert új házunk elkészülése és abban való elhelyezkedésünk olyan követelményeket fog elénk állítani, melyek teljesítése nélkül felelősségünk alól nem bújhatunk ki.

Kérem a t. Közgyűlést, hogy mellékleteimet nagybecsű figyelmére méltatni és jelentésemet tudomásul venni szíves legyen.

Kolozsvárt, 1906 januárius hó 28-án

Erdélyi Pál
igazgató

1. A kolozsvári Ferencz József Tud.-Egyetem és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára gyarapodása az 1905-ik évben.

	Egyetem				Múzeum			
	mű	kötet	fűzet	drb.	mű	kötet	fűzet	drb.
Nyomtatvány	2680	3676	—	—	608	801	—	—
Ősnyomtatvány	—	—	—	—	—	—	—	—
Régi Magyar Könyvtár	—	—	—	—	8	8	—	—
Folyóirat	32	1100	—	—	17	346	—	—
Hírlap	—	—	—	—	3	15	—	—
Egyetemi nyomtatvány	20	—	264	—	—	—	—	—
Disszertáció	1297	—	1302	—	—	—	—	—
Értesítő	—	—	—	164	—	—	—	—
Vegyes nyomtatvány	1133	1137	—	—	128	—	—	—
Térkép	2	—	—	2	18	646	—	42
Kézirat	—	—	—	—	180	184	—	—
Szinlap	—	—	—	—	—	—	—	1225
Proklamáció	—	—	—	—	—	—	—	20
Egyleveles	—	—	—	—	—	—	—	1227
Gyászjelentés	—	—	—	—	—	—	—	9870
Oklevél	—	—	—	—	—	—	—	2337
Facsimile	—	—	—	—	—	—	—	9
	5164	5913	1566	166	962	2000	—	14730
					5164	5913	1566	166
					6126	7913	1566	14896

azaz 6126 mű 24375 darab.

2. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapodása forrásuk szerint az 1905-ik évben.

A) A nyomtatványi osztályban:

	Nyomtatvány		R. M. K.		Folyóirat		Hírlap		Vegyes nyomtatvány		Térkép	Szinlap	Proklamáció	Egyleveles	Gyászjelentés	
	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.						
Vétel útján	216	260	7	7	6	77	—	2	23	25	—	1	—	—	8	
Ajándék fejében	362	489	1	1	9	176	3	13	105	624	17	41	1224	20	1227	1364
Csere fejében	30	52	—	—	2	93	—	—	—	—	1	1	—	—	—	
Köteles példa fejében	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8498	
Összesen	608	801	8	8	17	346	3	15	128	646	18	42	1225	20	1227	9870

B) A kéziratárban :

	XV. század		XVI. század		XVII. század		XVIII. század		XIX. század		XX. század		XVII-XIX század		XVIII-XIX század	
	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.	mű	köt.
Vétel útján	—	—	1	1	2	2	5	5	12	12	—	—	—	—	—	—
Ajándék fejében	—	—	—	—	5	5	15	17	32	32	1	1	—	—	—	—
Letét fejében	—	—	1	1	20	20	42	42	29	29	—	—	1	1	1	1
Csere fejében	1	2	—	—	—	—	9	9	3	5	—	—	—	—	—	—
Összesen	1	1	2	2	27	27	71	73	76	78	1	1	1	1	1	1

C) A levéltárban :

	Oklevél							Czimeres levél	Czéhírat	Oklevél másolat	Pecsett	Ex-libris
	XIV. század	XV. század	XVI. század	XVII. század	XVIII. század	XIX. század	Limbus (1541-től)					
Vétel útján	—	—	—	1	15	214	52	2	5	9	—	—
Ajándék fejében	16	18	59	297	362	454	—	8	—	53	8	1
Letét fejében	—	5	31	110	289	753	84	—	—	—	—	—
Összesen	16	23	90	408	666	921	136	10	5	62	8	1

D) Összefoglaló kimutatás :

	Vétel		Ajándék		Letét		Csere				Köteles példa		Összesen	
	mű	drb.	mű	drb.	mű	drb.	mű		drb.		mű	drb.	mű	drb.
nyomtatványok							a) az orvos-term.-tud. szakosztálytól		18	103				
							b) a bölcs.-nyelv-és tört.-tud. szakoszt.		1	28				
							c) alkalmi		14	15				
	252	380	497	5176	—	—			13	146	—	8498	782	14200
Kéziratok														
	20	20	53	55	94	94	—		13	15	—	—	180	184
Oklevelek														
	—	298	—	1276	—	772	—		—	—	—	—	—	2346

Az ajándékozó neve	Nyomtatvány		Ősnyomtatvány (1500-ig)		R. M. K. (1711-ig)		Vegyes nyomtatvány		Színlap	Proklamáció	Egyleveles	Gyászjelentés	Folyóirat		Hírlap		Térkép	
	mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet	mű	darab	d a r a b				mű	kötet	mű	kötet	mű	darab
Áthozatal	8	34					5					2	1	4				
Bianu János --- --- --- --- ---	1	1																
Ifj. Biás István --- --- --- --- ---	1	1															1	1
Br. Bornemissza Károly --- --- --- --- ---							57	57	1122	6	1227							
Buday Sándorné --- --- --- --- ---	1	1																
Czerny Antal --- --- --- --- ---																	1	1
Darnay Kálmán --- --- --- --- ---	1	2																
Dr. Eisler Mátyás --- --- --- --- ---	1	1																
Dr. Erdélyi Pál --- --- --- --- ---	11	17					1					20	3	8				
Hangay Oktáv --- --- --- --- ---	10	11																
Herman Ottó --- --- --- --- ---	2	2																
Holló Károly --- --- --- --- ---	1	1																
Jenks Alb. Ernest --- --- --- --- ---	1	1																
Dr. Kardos Samu --- --- --- --- ---	1	2																
Kohl Medárd --- --- --- --- ---	1	1																
Kósa János --- --- --- --- ---	1	1																
Kovács Péter --- --- --- --- ---	1	1																
Köblös Zoltán --- --- --- --- ---	1	1																
Kunszt János --- --- --- --- ---	1	1																
Kuszkó István --- --- --- --- ---	1	1																
Özv. Lengyel Dánielné --- --- --- --- ---	6	6					5											
Mandl Mór --- --- --- --- ---	1	1																
Dr. Márki Sándor --- --- --- --- ---																	4	
Matolcsi János --- --- --- --- ---		3																
Átvitel	52	90					57	68	1122	6	1227	31	4	12		4	2	2

B) A kéziratárban:

Az ajándékozó neve	Kézirat	
	mű	kötet
Ferenczi Márton, Kolozsvár	1	1
Füßy József, Kolozsvár	3	3
Br. Györfly Gézané, Kolozsvár	6	6
Krupecz Rezső, Trencsén-Visnyó	1	3
Lugossy István, Kolozsvár	1	1
Özv. Nagy Zsigmondné Székely Zsófia és Székely Júlia, Torda	6	6
Dr. Pósta Béla, Kolozsvár	1	1
Roska Márton, Kolozsvár	1	1
Simon István, Kolozsvár	1	1
Dr. Szabó Péter, Budapest és dr. Szabó Imre, Kolozsvár	31	31
Szenkovits Gyula, Kolozsvár	1	1
Összesen	53	55

C) A levéltárban:

Az ajándékozó neve	Oklevél	Czímeres levél	Oklevél-másolat	Pecset	Ex-Libris
Ifj. Biás István, Marosvásárhely	1	—	—	—	—
Erdélyi László, Karczag	—	1	—	—	—
Dr. Erdélyi Pál, Kolozsvár	—	—	27	—	—
Ferenczy Dezső, Kolozsvár	1	—	—	—	—
Füßy József, Kolozsvár	77	—	—	—	—
Br. Györfly Gézané, Kolozsvár	195	—	—	—	—
Kelemen Lajos, Kolozsvár	—	1	—	—	—
Br. Kemény Katalin és Karolin, Malomfalva	294	—	—	—	—
Koncz József, Marosvásárhely	—	2	—	—	—
Lugossy István, Kolozsvár	36	—	—	—	—
Dr. Mandelló Gyula, Pozsony	—	—	—	—	1
Özv. Nagy Zsigmondné Székely Zsófia és Székely Júlia, Torda	86	—	—	—	—
Rettegi Katalin, Kolozsvár	11	—	—	—	—
Rétyi Bálint, Oláh-Ivánfalva	1	1	—	—	—
Sebestyén József, Kolozsvár	—	—	—	5	—
Dr. Szabó Péter, Budapest és dr. Szabó Imre, Kolozsv.	140	—	26	—	—
Vadasdy Péter, Vajdaszentivány	—	1	—	—	—
Szász Ferencz, Sepsiszentgyörgy	364	1	—	—	—
Valentiny Antal, Kolozsvár	—	1	—	—	—
Dr. Veress Endre, Kolozsvár	—	—	—	3	—
Összesen	1206	8	53	8	1

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárába az 1905-ik évben
beérkezett cserepéldák.

A) Az orvos-természettudományi szakosztály részéről.

Honnan	Nyomtatvány		Folyóirat		Térkép	
	mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet
Biharmegyei orvos-egylet --- ---	1	1	---	---	---	---
Budapesti kir. orvos-egyesület --- ---	---	---	---	1	---	---
Haynald-observatorium Kalocsa --- ---	1	1	---	---	---	---
Magyar kir. földtani intézet --- ---	2	2	---	2	1	1
Magyar Nemzeti Múzeum --- ---	---	---	---	1	---	---
Magyarországi Kárpát-egylet --- ---	---	---	---	1	---	---
Ó-gyallai observatorihm --- ---	---	1	---	---	---	---
Naturforschende Gesellschaft in Basel --- ---	---	---	---	2	---	---
Bergen Museum --- ---	---	---	---	2	---	---
Naturforschende Gesellschaft in Bern --- ---	---	---	---	1	---	---
Société nationale des sciences nat. et math. in Cherbourg --- ---	---	---	---	1	---	---
Naturhistorischer Verein d. preuss. Rheinlande --- ---	---	---	---	1	---	---
Niederrheinische Gesellschaft für Natur- u. Heilkunde in Bonn --- ---	---	---	---	1	---	---
Société Entomologique de Belgique. Bruxelles --- ---	---	---	---	1	---	---
Société Royale Zoologique et Malacologique de Belgique. Bruxelles --- ---	---	---	---	3	---	---
Royal Irish Academy Dublin --- ---	---	---	---	1	---	---
Royal Dublin Society --- ---	---	---	---	2	---	---
Phys. med. Societät in Erlangen --- ---	---	---	---	1	---	---
Société de physique et d'histoire nat. de Genève --- ---	---	---	1	12	---	---
Oberhessische Gesellschaft für Natur- u. Heilkunde, Giessen --- ---	---	1	---	---	---	---
K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen --- ---	---	---	---	2	---	---
Naturforschende Gesellschaft Graubündens --- ---	---	1	---	---	---	---
Société Hollandaise des sciences à Harlem --- ---	---	---	---	1	---	---
Naturforschende Gesellschaft bei der Universität Jurjeff --- ---	4	4	---	---	---	---
Verein für Naturkunde zu Kassel --- ---	---	---	---	1	---	---
Naturwissenschaftlicher Verein f. Schleswig-Holstein. Kiel --- ---	---	---	---	2	---	---
Phys.-oek. Gesellschaft zu Königsberg --- ---	---	---	---	1	---	---

Honnan	Nyomtatvány		Folyóirat		Térkép	
	mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet
Museum Franc. Carolinum. Linz, ---	---	---	---	1	---	---
Royal Society of London ---	2	2	---	3	---	---
Geological Society of London ---	---	---	---	1	---	---
Institut grand-ducal de Luxembourg ---	---	---	---	1	---	---
Ges. z. Beförderung d. Naturwiss. zu Marburg ---	---	---	---	1	---	---
Verein d. Freunde d. Naturgesch. in Mecklenburg ---	---	---	---	2	---	---
Aerztlicher Verein, München ---	---	---	---	1	---	---
Nassauischer Verein, für Naturkunde ---	---	---	---	1	---	---
Société zoologique de France, Paris ---	---	---	---	1	---	---
Deutsch. naturwiss. med. Verein für Böhmen „Lotos“ in Prag ---	---	---	---	1	---	---
St.-Gallische Naturwissenschaftliche Gesellschaft ---	---	---	---	1	---	---
Stavanger Museum ---	---	---	---	1	---	---
Kongl. Svenska Vetenskaps Akademia Stockholm ---	---	---	---	2	---	---
Thurgauische Naturforschende Gesellschaft ---	---	---	---	1	---	---
Upsala universitäs mineral-geol. institution ---	---	---	---	3	---	---
Naturforschende Gesellschaft in Zürich ---	---	---	---	1	---	---
Verein für Naturkunde zu Zwickau ---	---	---	---	1	---	---
Brooklyn Institute of Arts and Sciences ---	2	2	---	---	---	---
Royal Society of Canada ---	---	---	---	2	---	---
Cincinnati Museum Association ---	3	6	---	---	---	---
Ethnological Survey, Manila ---	---	---	---	1	---	---
Michigan Acad. of Science ---	---	1	---	---	---	---
New-York Academy of Sciences ---	---	---	---	1	---	---
Academy of Natural Sciences, Philadelphia. ---	---	---	---	1	---	---
Tokyo Imperial Museum ---	---	---	---	1	1	---
Smithsonian Institution ---	---	9	---	2	---	---
Összesen :	15	31	2	71	1	1

B) A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály részéről.

Honnan	Nyomtatvány		Folyóirat		Térkép	
	mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet
Bács-Bodrogszemeyi tört. társ. Zombor	—	—	—	1	—	—
Délmagyarországi Közműv. Egylet	—	—	—	1	—	—
Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat. Temesvár	—	—	—	1	—	—
Ludovika Akadémia	—	1	—	1	—	—
Magyar Földrajzi Társaság	—	—	—	1	—	—
„ Heraldikai és Genealogiai Társ.	—	—	—	1	—	—
„ Iparművészeti Társaság	—	1	—	1	—	—
„ Közgazdasági Társaság	—	—	—	1	—	—
„ Nemzeti Múzeum	—	—	—	2	—	—
„ Néprajzi Társaság	—	—	—	1	—	—
„ Protestáns Irodalmi Társaság	—	—	—	1	—	—
„ Tudományos Akadémia	—	—	—	1	—	—
„ Turista-Egyesület	—	—	—	1	—	—
Nagybányai Múzeum-Egylet	—	—	—	1	—	—
Országos Középiskolai Tanáregyesület	—	—	—	1	—	—
Orsz. Régészeti és Embertani Társulat	—	—	—	2	—	—
Sächsische Universität	—	—	—	1	—	—
Széchenyi-Kör, Eperjes	—	1	—	—	—	—
Szent-István-Társulat	—	—	—	1	—	—
Tiszafüredi múzeum- és könyvtáregylet	1	1	—	—	—	—
Royal Society of London	—	—	—	1	—	—
K. B. Akad. d. Wissenschaften zu München	—	—	—	1	—	—
K. Akademie der Wissenschaften Wien	—	2	—	—	—	—
Összesen :	1	6	—	22	—	—

5. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára 1905-ik évi jövedelmeiről és azok felhasználásáról.

A) Bevételek.

1. Kézpénz 1904. decz. 31-én	—	191	kor.	84	fill.
2. Rendes javadalom	—	3120	„	—	„
3. Rendkívüli bevételek	—	85	„	14	„
4. Állami segély	—	4500	„	—	„

Összesen: 7896 kor. 98 fill.

B) Kiadások.

1. Gyűjtemények gyarapításáért	---	---	---	---	2520	kor.	86	fill.
2. Könyvkötő munkákért	---	---	---	---	2510	"	41	"
3. Szállításért és úti számlákért	---	---	---	---	474	"	22	"
4. Rendkívüli munkákért	---	---	---	---	480	"	—	"
5. Az 1904. évi kölcsön törlesztéseért és kamataiért	---	---	---	---	860	"	—	"
6. Vegyes kiadásokért	---	---	---	---	298	"	30	"
7. Készpénz 1905. decz. 31-én	---	---	---	---	753	"	19	"

Összesen: 7896 kor. 98 fill.

A Tudomány Egyetem és Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárá-
nak használata az 1905-ik évben.

Hónap	Házi használatra kivett művek		Az olvasó teremben használt művek	
	Hány mű?	Hány darab?	Hány mű?	Hány darab?
Januárus	671	727	1866	2471
Februárus	502	610	3416	4139
Márczius	678	765	3452	3902
Április	493	559	2256	2464
Május	512	597	1960	2355
Június	470	541	620	720
Július	Az olvasó terem zárva volt.			
Augusztus				
Szeptember	682	789	1872	2252
Október	1102	1310	4325	4947
November	978	1240	4620	5210
Deczember	889	986	3115	3585
Összesen:	6977	8124	27502	32045

Pályázat a Kovács Sámuel-pályadíjra. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület néhai Kovács Sámuel dési ev. ref. lelkész alapítványából pályázatot hirdet *magyar történelmi tárgyú balladára* vagy azzal rokon, *kisebb költői elbeszélésre*.

A pályaművek idegen kézzel írva, a szerző nevét rejtő jeligés levéllel 1906. évi május 15-ig az E. M. E. titkárához (Kolozsvár, Farkas-utca 13.) küldendők.

A pályaművek legjobbjának, ha az önálló irodalmi becsű dolgozat, az egyesület választmánya ítéli meg és az alapító rendelkezése szerint Sámuel napján adja ki a jutalmat, 2000 Korona egy évi kamatját.

Kolozsvár, 1906. évi februáriusi üléséből

az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.